

1989/3.

BARANYAI MŰVELŐDÉS

HELYNÉVI ADATAINK

A TUDOMÁNYOS KUTATÁS SZOLGÁLATÁBAN

(TUDOMÁNYOS ULÉS 1988. MÁJUS 20-ÁN

PÉCSETT, A MŰVÉSZETEK HÁZÁBAN)

A Baranya Megyei Tanács
V. B. művelődési osztálya
kiadványa

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

ANTAL GYULA
DR. ANDRÁSFALVY
BERTALAN
BÓNA ERNŐNÉ
DR. BERNÁTH JÓZSEF
DR. ROMÁN LÁSZLÓNÉ
DR. ÚJVÁRI JENŐ
DR. VARGHA KÁROLY
DR. VASTAGH ZOLTÁN
DR. TÓTH TIBOR

SZERKESZTIK:

BRANDSTATTER GYÖRGY
főszerkesztő
DR. BÁRDY LÁSZLÓ
DOBOS LÁSZLÓ
HORVÁTH ISTVÁN
MEZEI JÓZSEF
MOLNÁR G. JUDIT
DR. SZITA LÁSZLÓ

A KIADÁSÉRT FELEL:

FISCHER JÁNOS

A szerkesztőség címe:
Baranya Megyei Tanács V. B.
művelődési osztálya
7601 Pécs, Pf.: 121
ISSN 0133-350 x

MUNKATÁRSÁK

Andrásfalvy Bertalan kandidátus,
az MTA Néprajzi Intézete
Barics Ernő tanszékvezető, egyetemi
adjunktus
JPTE Tanárképző Kar, Pécs
Benkő Loránd akadémikus, tanszékvezető
egyetemi tanár
ELTE BTK, Budapest
Fischer János a Baranya Megyei Tanács
Művelődési Osztályának vezetője
J. Soltész Katalin a nyelvtudományok
doktora
az MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp.
Kálmán Béla akadémikus, ny. tanszékve-
zető egyetemi tanár,
KLTE BTK, Debrecen
Kiss Z. Géza a történelemtudományok
kandidátusa, ny. egyetemi docens
JPTE Tanárképző Kar, Pécs
Lovász György a földrajztudományok
doktora
Mollay Károly a nyelvtudományok
doktora, ny. tanszékvezető egyetemi
tanár
ELTE BTK, Budapest
Ördög Ferenc a nyelvtudományok
kandidátusa c. egyetemi docens
Nagykanizsa
Penavin Olga ny. tanszékvezető egyetemi
tanár
Novi Sad, Jugoszlávia
Pesti János főiskolai docens
JPTE Tanárképző Kar, Pécs
Vadas Ferenc múzeumigazgató
Béri Balogh Ádám Múzeum,
Szekszárd
Vörös Vince ny. agronómus,
Bakonya

BARANYAI MŰVELŐDÉS

MEGHÍVÓ

Az MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága,
az MTA Nyelvtudományi Intézete,
a Magyar Nyelvtudományi Társaság,
a Baranya Megyei Tanács,
a Baranya Megyei Levéltár,
a Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoportja,
a JPTE Tanárképző Karának
Nyelvi és Kommunikációs Intézete,
valamint a TIT Baranya Megyei Szervezete a

BARANYA MEGYEI FÖLDRAJZI NEVEI

című névadattár megjelenése alkalmából

1988. május 20-án

Pécsett, a Művészetek Házában (Széchenyi tér)

Helynévi adattáraink szerepe a tudományos kutatásban

címmel

TUDOMÁNYOS ÜLÉST

rendez.

A rendezvényre tisztelettel meghívjuk.

PROGRAM:

- 8.00 TAKÁCS GYULA, a Baranya Megyei Tanács elnökhelyettese
megnyitja az ülést.
- 8.10 HERMAN JÓZSEF akadémikus, az MTA Nyelvtudományi Inté-
zetének igazgatója köszönti a gyűjtőket és a közzevőket.
- 8.20 A Pécsi Egyetemi Kórus énekel. Vezényel: TILLAI AURÉL.
- 8.30 KÁLMÁN BÉLA akadémikus bemutatja és ismerteti a „Bara-
nya megye földrajzi nevei” c. névadattárat.
- 8.55 MOLLAY KÁROLY, a nyelvtudományok doktora: A BMFN ger-
manisztikai és névtani értékeiről.
- 9.30–9.50 SZÜNET
- 9.50 BARICS ERNŐ tanszékvezető: A BMFN mint a szláv névtan és
dialektológia fontos forrása.
- 10.15 ORDOG FERENC kandidátus: Helynévgyűjteményeink mint az
onomatodialektológia forrásai.
- 10.40 ANDRÁSFALVY BERTALAN kandidátus: A BMFN néprajzi vo-
natkozásai.
- 11.05 KISS GÉZA kandidátus: Történelem a földrajzi nevekben.
- 11.30 TÍMÁR GYORGY helytörténeti-kutató: A kéziratok térképek
névanyagának kérdéseire.
- 12.00–13.00 EBÉDSZÜNET
- 13.00–15.00 Előre bejelentett hozzászólások.
- 15.00 A tudományos tanácskozás tanulságainak összegezése
(Elnöki zárszó).

HELYNÉVI ADATTÁRAINK A TUDOMÁNYOS KUTATÁS SZOLGÁLATÁBAN

(Névtudományi tanácskozás Pécsset, 1988. május 20-án
a Művészetek Házában)

Tanácsi határozat alapján 1973-ban kezdődött a megye egész területére kiterjedő szervezett földrajzinév-gyűjtés; és csaknem évtizednyi gyűjtő-ellenőrző munka eredményeként 1982-ben jelent meg a baranyai névadattár. A 2 kötetes mű az 1973. évi közigazgatási egységek (járások és községek) szerint közli a megye 320 településének bel- és külterületi helyneveit, mégpedig oly módon, hogy a mai, élőnyelvi (ún. szóbeli) nevek egyértelműen elkülönülnek a történeti (írásbeli) nevektől. Az utóbbiak elsősorban a kéziratosságról, összeírásokról és a Pesty-féle gyűjtésből származnak.

A baranyai névadattár (BMFN) kollektív vállalkozás, kollektív munka eredménye. A 320 település névanyagának megmentésén 280 gyűjtő fáradozott. A gyűjtők és közlétezők mintegy 2500 adatközlővel teremtettek kapcsolatot a gyűjtés idején. A BMFN I. és II. kötetének adattárában – becslésünk szerint – 200 ezer névadat található. Ennek a megyei érdekeken messze túlmutató vállalkozásnak és tudományos eredménynek a bemutatására, értékelésére került sor 1988. május 20-án Pécsset, a Művészetek Házában.

Kötetünkben a „Helynévi adattárunk szerepe a tudományos kutatásban” címmel rendezett névtudományi tanácskozás előadásait és hozzászólásait tesszük közzé. A függelékben bibliográfiai adatok találhatóak a BMFN előmunkálataira, közzétételére, szerkesztésére vonatkozóan; és közöljük a névadattár értékelését, bemutatását tartalmazó recenziók leközlését is.

Bízunk abban, hogy kiadványunk nemcsak a névtudomány érdekeit szolgálja, hanem a névtannal szoros kapcsolatban levő más tudományok számára is hasznos információkat nyújt.

BRANDSTÄTTER GYÖRGY és PESTI JÁNOS
szerkesztők

Tisztelt Konferencia! Kedves Vendégeink!
A Baranya Megyei Tanács nevében tisztelettel köszöntöm

a tudományos ülés előadóit, hozzászólóit;
a Baranya megye földrajzi nevei c. névadattár gyűjtőit, közlétező szerzőit, a szerkesztőket, lektorokat;
vendégeink között a Pécsi Akadémiai Bizottság, az egyetemek, tanítóképző és tanárképző főiskolák képviselőit;
az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársait;
a tudományos ülésnek a meghívóban is feltüntetett rendező szerveit;
a tanácskozást megtisztelő külföldi vendégeket;
a magyar névtannak itt megjelent neves tudósait, kutatóit;
végül: valamennyi kedves vendégünket.

Tisztelet tudományos ülés! Kedves Vendégeink!

A Baranya Megyei Tanács 1967-ben határozatot hozott az ún. BARANYA MONOGRAFIA SZOROZAT tudományos munkálatainak megindítására, részben pedig dinamikusabbá tételére. A sorozat egyik megálmodója, s megindulásától egyik szerkesztője volt dr. Babics András kandidátus, a DIT egykori igazgatója. A kutatás koncepciójának kialakításában részt vettek a Baranya Megyei Levéltár (dr. Szita László levéltárigazgató vezetésével), a Dunántúli Tudományos Intézet és más intézmények szakemberei is. Az új megyei monográfia első három kötete válogatott dokumentumokat közöl a baranyai–pécsi munkásmozgalom történetéből; a 4. kötet a népi demokrácia kezdeti időszakának pontosabb megértését segíti. Az 5. kötet témája: a Délkelet-Dunántúl geológiája és felszínfejlődése; a 6. kötet: Baranya megye természeti földrajza. A 7. kötet áttekintést ad megyénk történetéről: az őskortól a honfoglalásig, elsősorban a régészet nézőpontja szerint. Itt kapcsolódott a Baranya Monográfia Sorozatba 1982-ben a „Baranya megye földrajzi nevei I, II” c. névadattár, amely lexikonszerűen összefoglalja megyénk valamennyi helységének (320 helységnek) mai, élő (szóbeli) és történeti (írásbeli) földrajzi neveit.

Örömmel jelenthetem tudományos ülésünkön, hogy a névtudomány, a történettudomány, a kartográfia és más tudományágak szakemberei elismeréssel fogadták a baranyai helynévgyűjteményt. Az ismertetések, bírálatok szerzői kiemelik, hogy a BMFN nemcsak névtudományi érdekű, hiszen forrása máris a helytörténeti-honismerteti kutatásnak, a történeti földrajznak, a nép-

rajztudománynak, a dialektológiának, „az egész magyar nyelvtudománynak és a neveket bármilyen szempontból hasznosítani kívánó törekvéseknek”. (Sebestyén Árpád ismertetése: Magyar Nyelvjárások XXVI–XXVII, 249–252.)

A BMFN értékeinek felismerését bizonyítja, hogy egyre több tanulmányban hivatkoznak a szerzők a baranyai helynévgyűjteményre; és egyetemeken, főiskoláinkon megkezdődött az eddig publikált (baranyai, somogyi, zalai, tolnai, Vas megyei, Veszprém megyei, Komárom megyei) hatalmas névkincs névelletani, tipológiai, szóföldrajzi feldolgozása, elemzése. Kibontakozóban van a névadatok számítógéppel történő rendszerezése, vizsgálata. A JPTE Tanárképző Karán a magyar nyelvészetben belül önálló stúdium rangjára emelkedett a magyar névtan. Bízást állíthatjuk, hogy az említett eredményekben része van a BMFN-nek, amely megyénkben a *nemzeti tudományok* egyik fő területére, a történeti értékű és a mai keletkezésű tulajdonnevekre irányította a kutatók figyelmét.

A BMFN azonban nemcsak a tudományos kutatásban, hanem a gyakorlati névhasználat kérdéseiben és a történeti nevek megőrzésében, hagyományozódásában is alapvető munka. Gondolom, a BMFN mint hivatalos névlexikon adta az ötletet és a bizonyító adatokat ahhoz, hogy Pécs-Vasas I. városrész lakói az eredeti helységnevük (Somogy) visszaállítását kérik. Valóságos mozgalom indult 1985-ben az egykori falunév megmentése érdekében (hivatkozva a BMFN I. kötetére is!); s amikor a hatóságok engedélyezték a névcserét, a lakosság kisebb népünnepélyt rendezett. – Örvedetes, hogy egyre több jó példa jelzi megyénkben a névhagyomány ápolását. Például két új utcánév (*Varsány u.*, *Enyezd u.*) egykor létezett falvak névemlékét őrzi Pécs-Kertvárosban. Megemlítem, hogy a javaslattevők a Baranya Megyei Levéltár munkatársai. Pécs-Vasason nemrég a *Somoska-dűlő* helyén létesült utca, s valószínűen a lakosság kéréséhez igazodóan a *Somoska utca* nevet kapta.

A községegyesítések során ezután is ügyelnünk kell arra, hogy legalább részben emlékeztesse az új név az egyesített falvak lakóit az egykori falunévre. Dicsérendő névadó leleménynek tartom, hogy a *Felsőmindszent* + *Godisa* községnevek összevonásából alakult az új *Mindszentgodisa* falunév.

Örvedetes az is, hogy a Baranya Megyei Levéltártól és a JPTE Tanárképző Karának nyelvészeitől a Pécsi Városvédő Egyesület egyre gyakrabban kér tanácsot akkor, ha a pécsi utcanévbizottságban vita támad a választásra javasolt nevek helyességét illetően. Persze egyszerűbb lenne a döntés, ha az említett bizottságban állandó jelleggel jelen lehetnének a névtudomány és a helytörténet pécsi szakemberei. Megítélésem szerint új *utcanévek* adásakor jobban kellene igazodnunk a hagyományokhoz, ahhoz ti., hogy a hely valóságos régi neve kapjon nagyobb szerepet az új elnevezés megválasztásakor. Érdemes azon is gondolkodnunk, hogy a lakosságot miként lehetne ösztönözni új nevek, esetleg névrendszerek alkotására, mondjuk nyilvános pályázatok révén.

Egy jó példánk már erre is van: Pécssett, a *Postavölgy* nevű városrész lakói kérték, hogy a verőfénynek kitett domboldalon létesülő új utcácska a *Napospdűlő utca* nevet kapja. Az elnevező hatóság méltányolta a kérelmet, vagyis jóváhagyta a lakosság kitűnő ötletét.

Névhasználati, névalkotási tevékenységünk tudatosságát növelhetné, ha a BMFN (és valamennyi megyei névadattár) nemcsak a kutatók forrásmunkája maradna, hanem a honismereti munkában és az oktatásban is nagyobb

teret kapna a földrajzi nevek beható tanulmányozása, elemzése. Több helyütt tudatosan vagy félig ösztönösen megindult a nevek iránti érdeklődés. Ez azonban nem elegendő. Javaslom, hogy a pedagógusok továbbképzési programjában szerepeljen a névtudomány főbb kérdéseinek és a földrajzi neveket bemutató adattárak ismertetése. Erre minta lehet a JPTE Tanárképző Karának posztgraduális képzési programja. – Reméljük, hogy az oktatás különböző szintjein egyre több pedagógus megérti, hogy a hagyományozás alapján a földrajzi nevek múltunk beszédes emlékei, és együtt a nevek „mindennapi életünk tartozékai, társas érintkezésünk nélkülözhetetlen megjelölő, kifejező eszközei.” (Benkő Loránd előadásából, MNy. 1982: 394.)

A BMFN keletkezéstörténetét a könyv bevezetőjéből ismerjük. Ez a műnek immár a múltja; mégis fontosnak érzem, hogy erre néhány gondolattal vizsualtaljak. A BMFN létrejöttében tanulságos és lelkesítő, hogy ez az impozáns mű kollektív vállalkozás, kollektív munka eredménye. A gyűjtéstől a megjelentetésig mintegy 3000 ember fáradozott azért, hogy megyénk névkincsét megmentse. 280 gyűjtő kb. 2500 adatközlővel teremtett kapcsolatot; a könyvet 14 közzétevő-szerző írta, 4 lektor ellenőrizte; a végső megformálást két műszaki szerkesztő, két szerkesztő, egy grafikus segítette.

A BMFN megbecsültsége tőlünk, jelenkori olvasóitól is függ. Figyelemmel, jószándékkal, szakértelemmel sok, eddig rejtve maradt összefüggés tárulhat fel előttünk a baranyai magyar, német, horvátszerb névrendszerek szövevényes kapcsolatáról.

Mai tanácskozáskunk mint fórum, különösképpen alkalmas arra, hogy ki mondjuk: Baranyában – akárcsak másutt hazánkban – a nemzetiségeket saját földrajzi neveik és anyanyelvük használatában semmiféle rendelet, törvény nem korlátozza; ellenkezőleg: a községnevi tájékoztató táblákon a magyar név alatt szerepel a név német vagy horvátszerb megfelelője, és a középületeken (tanács, iskola, óvoda stb.) is olvasható a nemzetiségi névforma.

Mindhogy Baranyában jelentős a nemzetiségi lakosság lélekszáma, a névgyűjtők a nem magyar anyanyelvűeket is felkeresték. Bár számítottak rá, mégis meglepő volt a nemzetiségek eleven, máig működő névismerete. Megyénkben különösen a német és horvátszerb nemzetiségi névanyag mondható rendkívül gazdagnak. *Penavin Olga* méltán írhatta ismertetése címéül: a BMFN „háromnyelvű kincseshánya”. (Üzenet, 1984. jan.–febr. 78–81.)

Tudománytörténeti szempontból nagyon tanulságos lenne, ha a BMFN előzményeit feldolgoznák a szakemberek. Erre bizonyára rövidesen sor kerül. A baranyai névtörténetkutatásban úttörő jelentőségű volt *Hatos Gusztáv*, *Kulcsár József*, *Várady Ferenc*, *Németh Béla* munkássága a 19. század végén és a századfordulón. A szervezett névgyűjtés gondolatát *dr. Berze-Nagy János* és *Kiss Géza* vetette fel először megyénkben. A „Baranyai magyar néphagyományok” és az „Ormánsági Szótár” névadatai, folklór jellegű közléseit – rövidítve – a BMFN szerzői, szerkesztői átvették. Máig érvényes etimológiákkal gyarapította névismeretünket *Klemm Imre Antal* professzor. A felszabadulás utáni években *dr. Zsolt Zsigmond*, *Reuter Camillo* és *dr. Vargha Károly* szorgalmazta a helynevek gyűjtését.

Mindhárman maguk is lelkes, eredményes névgyűjtést végeztek. A közel-múltban elhunyt *dr. Zsolt Zsigmondra*, *Reuter Camillora* és *Madas József*re kegyelettel emlékezünk a mai napon. Áldozatkész, lelkes munkájuk eredményeit „ércnél maradandóbban” őrzi a BMNF és más publikációk sora.

Befejezésül engedjék meg, hogy köszönetet mondjak
az MTA Nyelvtudományi Intézetnek a tudományos irányításért (mindenek-
előtt Ördög Ferenc kandidátusnak),
a két kötet itt megjelent gyűjtőinek,
a közlétező szerzőknek,
a munkát támogató hatóságoknak,
és a Somogy Megyei Nyomdának.
Eredményes tanácskozást kívánok.
A mai tudományos ülést megnyitom.

Tisztelt Ünnepi Ülés!

A „Baranya megye földrajzi nevei” című névadattár megjelenése alkalmából rendezett tudományos ülészakon a Magyar Tudományos Akadémia nevében tisztelettel köszöntöm a megjelenteket, kedves kollégáinkat és vendégeinket.

A Magyar Tudományos Akadémia, sőt elődje, a Magyar Tudós Társaság is megalakulása óta fontos feladatának tekintette a nemzeti hagyományok, köztük különösképpen a nyelvi hagyományok összegyűjtését, illetőleg a velük beható foglalkozást. E hagyományok feltárásának – mint ismeretes – igen jelentékeny részét képezi a magyar névanyagnak, köztük a földrajzi névanyagnak a vizsgálata. Ez a figyelem és törődés még akkor is eszmei értékű volt, ha a múlt századi és a jelen századunk eleji tudományszervezés állapotából folyóan – kevés kivételtől, például a Pesthy Frigyes-féle országos gyűjtéstől eltekintve – nem is hozott nagyszabású, látványos eredményeket, hanem főleg egyéni kezdeményekből fakadó, egy-egy helység névanyagára kiterjedő közlésekre ösztönzött.

Az Akadémiának a nemzeti hagyományok gyűjtésére irányuló kezdeményei a helynévkutatás terén először Erdélyben találtak olyan talajra, amely a magyar helynevekkel való foglalkozást új alapokra helyezte. Az új gyűjtési és közreadási módokat Szabó T. Attila munkálta ki, és adott – részben tanítványai közreműködésével is – olyan mintákat, amelyek módszertanilag lényegében máig meghatározzák a hazai helynévgyűjtő tevékenységet. 1940 és 1944 között az Erdélyi Tudományos Intézetet, amely a Magyar Tudományos Akadémiával szorosan együttműködött, a szakszerű és nagyobb területi egységeket átfogó helynévgyűjtemények egész sorát adta ki, élükön Szabó T. Attilának „Kalotaszeg helynevei” című impozáns munkájával.

Ami Erdélyben a körülmények alakulása folytán elhalt, egy idő múlva életre kelt a mai Magyarországon. Néhány kisebb tájegységre kiterjedő egyéni kezdeményű és munkavégzésű vállalkozás után – gondolok itt például Kázmér Miklós, Inczeffi Géza és mások működésére – lelkes emberek – köztük is az élen Végh József és Ördög Ferenc a hatvanas évek elején Zala megyében – a tanácsi vezetők hathatós támogatásával olyan gyűjtőmozgalmat indított el, amely az erdélyi helynévgyűjtők módszertani hagyományait folytatva, de a gyűjtőmunkát szélesebb társadalmi alapokra helyezve, önkéntes gyűjtőgárda bevonásával valósággal új korszakot teremtett a magyar helynévkutatás történetében. Azóta ez a mozgalom töretlen lendülettel haladt tovább, s nem kevés akadályt leküzdve, de ugyanakkor egyre

több támogatóra is találva országos méretűvé szélesedett, a megyei és járási helynévgyűjtemények immár hosszú sorát hozva létre. A legutóbbi ilyenmű kiadványt, „A nyírbátori járás földrajzi nevei” című, több mint 400 lapos gyűjteményt épp a minap kaptuk kézhez, debreceni nyelvészek munkásságának jóvoltából.

Számos megye vezetőségének igen jelentős anyagi támogatása, valamint egyetemeink, főiskoláink tanárainak és diákjainak szorgos munkássága nélkül ez a folyamat nyilvánvalóan nem teljesedhetett volna ki. De – és itt térjek vissza a Magyar Tudományos Akadémiának és intézményeinek e vonatkozásban való szerepére – e széles társadalmi keretű gyűjtő és feldolgozó munka mögött kezdettől fogva ott állt az Akadémia tekintélye, részben – az Akadémiai Kiadó részvételével is – anyagi vállalása, de főként erkölcsi támogatása, amely tudományos súlyt adott e mozgalomnak. És buzdító, szervező, tudományos tanácsadói, kiadási stb. részvétellel segítették e vállalkozást Akadémiánk tudományos és társadalmi intézményei, a Nyelvtudományi Intézet és a Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Hogy ennek az egyre szélesedő keretűvé növekedő helynévgyűjtő és közlő tevékenységnek, amely a névanyag százezreit menti meg a modern mezőgazdasági fejlődés során jórészt elkerülhetetlen enyészettől, mi a tudományos jelentősége, arról itt nekem nem kell szólnom, tudományos ülészzakunk programjából mások részéről bőven sor kerül még erre, mégpedig nemcsak a nyelvtudomány, hanem több más tudományág szemszögéből is. Csupán egy mozzanatra szeretnék utalni, s ez a magyar névtudomány nemzetközi megbecsülése, amely – túlzás nélkül mondhatom – elsősorban a magyar helynévgyűjtő mozgalomnak, illetve sorozatosan publikált eredményeinek köszönhető, s amellyel a méreteket és a minőséget tekintve nem sok ország dicsekedhet rajtunk kívül.

Nyilvánvalóan ennek a határainkon messze túlmutató megbecsülésnek tulajdonítható, hogy a nemzetközi névtudományi komité, kongresszusain és azokon kívül is, jó idő óta szorgalmazza a három évenként megrendezendő nemzetközi névtani kongresszusok egyikének Magyarországra hozását. Örömmel jelenthetem, hogy a dolgok jelenlegi állása szerint erre 1993-ban sor is kerül, mégpedig előreláthatóan éppen Pécssett.

Pécs szerepének e tekintetben való előtérbe kerülése alkalmasint nem véletlen, hiszen Baranya megye a honi helynévgyűjtő mozgalomban olyan kiemelkedő alkotással vette ki részét, mint az a hatalmas gyűjtemény, amelynek megjelenése emlékezetessé tévése céljából ma itt összegyűltünk.

A „Baranya megye földrajzi nevei”-nek két impozáns kötete több tekintetben is kimagaslik a társadalmi gyűjtőmunkára alapozott magyar helynévkutatás sok-sok érdeemes eredménye közül, és bizvást mondható tudománytörténeti jelentőségűnek. Mindenekelőtt azt emelném ki, hogy az utóbbi három évtizedben kiadott helynévgyűjteményeink közül talán ez az, amely mind a szellemi, mind a technikai előállítás tekintetében a leginkább támaszkodott a helyi adottságokra, amelyben a megye és a város intézményeinek és személyeinek összefogása az önerő igénybevételével a legjobban érvényesült. Egyébként ez az eddigi legnagyobb terjedelmű ilyenemű munka Magyarországon, amelynek méretei ugyan részben a megye települési adottságaiból is következnek, de amely éppen e nagyságrend miatt is óriási feladatot rótt elkészítőire.

A megye adottságaiból következik az is, hogy ez a gyűjteményünk öleli föl a legszínesebb, legváltozatosabb nyelvi anyagot is, hiszen sok nemzetiség, sok nyelv együttélését és névadási tevékenységét reprezentálja. A mű tudományos értékeit tekintve hadd utaljak csak nagyon futólag néhányra. Igen jelentős tudományos többletet foglal magába a kötet a tekintetben, hogy a jelenkori helynévanyag gondos összegyűjtése mellett a fellelhető történeti adatok közlésére is nagy súlyt helyez, elsőként kötve össze efféle munkában a névanyag jelen állapotát múltbeli előzményeivel. Rendkívül hasznosak és újszerűek az egyes községek névközléseit bevezető helytörténeti összefoglalások, melyek nagyon értékes eligazításokat adnak a kérdéses helységek település- és népiségtörténetére, és kitűnően segítik a helyi névanyag jobb megértését. Az egyes nevekhez kapcsolt szakmai megjegyzések, valamint a hozzájuk fűződő népi magyarázatok is nagyon jól felhasználhatók lehetnek eljövendő kutatásokban a számos szempontból lehetséges és szükséges kiértékelő munka számára. Mert bizonyos, hogy e kötet olyan nyelvi-művelődési értéket rejt magában, hogy több tudományág kutatói találnak benne felbecsülhetetlen értékű adalékokat, a nyelvi múlt, a névadási törvényszerűségek, az anyagi és szellemi műveltség, a hagyományok, a népi szemléletmód és a népi élet megannyi más jelenségének vizsgálatához.

Merem remélni, hogy e kötet a maga óriási mennyiségű és sokrétű ismeretanyagával hamarosan inspirálója lesz a többrendbeli feldolgozó munkának is, melyben magától értetődően a helyi tudományosságnak kell vezető szerepet vállalnia.

Megtisztelő feladatomban, hogy ez alkalommal e nagyértékű tudományos teljesítményért kifejezzem a Magyar Tudományos Akadémia legteljesebb elismerését és hálás köszönetét mindazoknak, akik a „Baranya megye földrajzi nevei” anyagának összegyűjtése és megjelentetése érdekében a legkülönbözőbb minőségben tevékenykedtek. Ugyanakkor külön elismerését tolmácsolom minden közreműködő számára az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének, személy szerint Herman József igazgatónak, aki más irányú fontos elfoglaltság miatt általam is kéri kimentését. És nem mulaszthatom el magam is, személy szerint, illetőleg a Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében a legmelegebb köszönetemet kifejezni a „Baranya megye földrajzi nevei” minden rendű és rangú munkatársának.

Mivel a munka nagymértékű társadalmi összefogás eredményeképpen született meg, következésképpen igen sokan munkálkodtak anyagának összegyűjtésében és közzétételében; ezért a közreműködők nevének felsorolására itt nincs mód. Mégis úgy vélem, nem szabad lemondanom arról, hogy ne emeljem ki külön is Pesti Jánosnak, Ördög Ferencnek, Szita Lászlónak és Timár Györgynek a mű elkészülte körüli tudományos és szervező érdemeit, és ne mondjak köszönetet az imént emlegetett intézmények nevében is a megye és a város kulturális vezetőinek a tudomány érdekében adott hathatós támogatásukért. És természetesen kiváló tisztelettel és elismeréssel köszöntök ez alkalomból minden további jelen lévő vagy jelen nem lévő közreműködőt.

A BARANYA MEGYE FÖLDRAJZI NEVEI C. KIADVÁNY NÉVTUDOMÁNYI ÉRTÉKEI

Zala, Somogy, Tolna és Vas megye után megjelent Baranya helynévi adattára. Ezt követte 1985-ben Komárom megyéé (MNYTK 169. sz.). A BMFN két tekintélyes nagyságú kötet. 316 községből óriási tömegben tartalmaz élő és történeti helyneveket. Mi okozza ezt a bőséget? Hiszen Baranya nem tartozik sem területére, sem lakosainak számára nézve a legnagyobb és legnépesebb megyék közé, inkább középhelyet foglal el.

A terjedelmet a következő tényezők magyarázzák: A megye tipikusan aprófalvas település. De Zala és Vas megye is ilyen. Másrészt Békés mellett Baranya a legtarkább nemzetiségi szempontból. A mai sásdi és mohácsi járás területére a török kiűzése után (a 18. sz. elején) nagy számban telepítettek az uralkodók és a földesurak Hessen tartományból, főleg Fulda környékéről származó német nyelvű földműveseket. Ez a baranyai németiség nyelvében mindmáig őrzi a rajnai frank (fuldai) nyelvjárás jellegzetességeit.

A gyakori két-, ritkán három, sőt négy nyelvűség (mert néhány helységben román anyanyelvű cigányok is laknak) a magyar jelentésmegadásokkal együtt ugyancsak megnövelik a helynevek terjedelmét. További ok: egyik eddigi megyei monográfia sem használ föl ennyi történelmi helynévanyagot. Ugyanilyen páratlanul gazdag mai vagy „tegnapi” adatot és a nevekhez fűződő művelődéstörténeti és mondai kiegészítést tudott felderíteni a jól felkészült, lelkes gyűjtő és ellenőrző gárda. Csak Mohács városából (11 215 hektár terület, 19 717 lakos) 1317 tétel található 105 oldalon. Önálló monográfiaként is megállná a helyét. De a szomszédos Kölked (6191 hektár, 1602 lakos) is 490 tételt tartalmaz 25 lapon. Különösen a háznevekkel (ahol eredetileg utcanév nem is volt) gazdagabb ez a gyűjtés az eddigieknél.

A változatos, igen mozgalmas történeti eseményeket a falvak és városok szintjére lebontva minden település után közli az adattár. Ebből lassankint kialakul a következő – az egész megyére vonatkozó – kép: Baranya megye az Árpádok korában átnyúlt a Drávától délre fekvő területekre is. Lakossága akkor szinte teljes egészében magyar volt. A helységnevek óriási többsége magyar névadás eredménye. A török elől menekülő délszlávok északra húzódása már a 14. század végén megindult, s a hódoltság idején a bevándorlás folytatódott. Rákóczi szabadságharca idején a délszlávok egy része valószínűleg a császári csapatokat támogatta, mert a kurucoktól való félelmükben a délszláv lakosság egy része elköltözött lakóhelyéről. Helyüket németek és más vidékről jött magyarok foglalták el. A Tolna megyei bonyhádi, valamint a Baranya megyei sásdi járásban átnyúlva a szomszédos járásokba összefüggő német tömböt alkottak. Schwäbische Türkei-nek, Sváb Törökországnak is nevezték egyes német források a bécsi „becenév” alapján (érde-

kes, hogy a magyarságra való utalás hiányzik az elnevezésből). E területen a falvak többségében elenyészően kicsi volt a magyar lakosság aránya, csak néhány községben volt német–magyar vagy magyar–német.

A Révai lexikon (1915) szerint német többségű volt az egykori pécsváradi, mohácsi és baranyavári járás. A pécsváradi más járásokba olvadt be, a baranyavári nagyrészt Jugoszláviához került. Igen csekély magyar többséggel rendelkezett a hegyháti (ma sásdi) járás. A pécsi, siklói és szentlőrinci járásnak és Pécs városának volt nagy magyar többsége.

A falutörténetekből azt is megtudjuk, hogy a délszláv lakosság egy része a trianoni béke után „haza” költözött az akkor megalakult Jugoszláviába. Az elcsatolással és a kivándorlással az 1910-es mintegy 8⁰/₀-nyi délszláv lakosság 1930-ban 4,8⁰/₀-ra csökkent. A németek egy része a második világháború után részben önként vándorolt el, részben kitelepítéssel került német nyelvterületre. Így tehát az egykori teljesen vagy erősen német többségű falvak száma megcsappant. A legtöbb egykori német községben csak kisebbségként vannak jelen. Ma a megyében 170 a magyar, 94 a magyar többségű, 4 a német, 41 a német többségű, 1 a horvát, 8 a délszláv többségű falu, kettőben van jelentékeny román nyelvű cigány lakosság. A népesség nemzetiségű megoszlása 1910-ben majdnem azonos az 1772-es összeírással.

Noha az elvándorolt és kitelepített német lakosság helyére szlovákiai magyarokat, csángókat és bukovinai székelyeket hoztak, a lakosság száma általában fogyott az 1930-as népszámláláshoz viszonyítva. Erős növekedés csak a városokban és az egyébként is nagyobb, összesen 6 településen található (Komló, Szigetvár, Pécs, Szentlőrinc, Harkány, Siklós). Tetemes a növekedés 14 községben (Szászvár, Sásd, Csertő, Nagydobsza, Molvány, Nemeske, Hidas, Bükkösd, Kővágószőlős, Beremend, Cún, Sellye), csekély növekedés észlelhető 71 településen, szinten maradás 26-ban, fogyás 129-ben, erős fogyás 49-ben, 12-ben pedig pusztulás, mert annyira megritkult a lakosság, hogy már csak névben tekinthető községnek.

A névváltoztató országos téboly, amely egy évszázadra tönkretette és elszíntelenítette utcaneveinket, Baranyában is dúl. Egyesek azt hiszik, hogy Lenin, Kossuth, Petőfi, Ady, József Attila neve feledésbe merülne, ha nem kapnának minden városban és faluban egy-egy utcát vagy teret. A jó néhány Szabadság utca meg tér elnevezés olyankor keletkezett, mikor a szabadság fénye alig hogy pislákkolt. Mennyivel segíti az eligazodást, hogy Gödre faluban az egykori Országút ma hivatalosan a Vörös Hadsereg útja nevet viseli, a Köves út meg Rákóczi utca lett? Gyűrűfű – már elnéptelenedett falu – egyetlen volt utcája a Béke utca nevet kapta. Ma már nyugszik is a falu békében.

A helységnevek változtatása a megyében kisebb volt az országosnál. A községegyesítéseket követő névösszevonások nem mindig a legszerencsésebbek. Egyes közigazgatási tisztviselők jobban félnek a Szent- kezdetű falunevektől, mint a legendákban és népmesékben az ördög a szenteltvíztől. Szerencsénkre Baranyában nagyon mérsékelt volt a változtatás, a sok szent közül csak az egyetlen Erzsébet volt kénytelen szent előnevétől megválni (pedig az egyik Erzsébet magyar szent volt). Nem volt szerencsés névváltoztatás a Búdösfá > Rózsafa. Ha akkor az országos helynévbizottságban csak egyetlen szakértőt (helytörténészt vagy névtanhoz is értő nyelvészt) meghagytak volna, akkor nem ilyen Ludas Matyiba illő névváltoztatás történt volna, ha-

nem visszakapta volna eredeti, korábbi (a népetimológiás torzulás előtti) *Vidosfa* nevét.

Nagyon örültem, mikor megtudtam, hogy Veszprém és Nyíregyháza a városmag utcáinak és tereinek visszaállította történelmi nevét, és a 20. századi kül- és belföldi politikusok és közéleti személyiségek nevét és az új fogalmak elnevezéseit átvitték az új városrészek utcáira. Remélem, más városok is követik ezt a példát, hiszen mindössze 20–30 patinás régi utcanév helyreállításáról van szó, és akit még ma is méltónak tartanak rá, azok az új lakótelepeken „kapjanak” utcát.

Érdekes és tanulságos a községnevek alakulása a nem magyar anyanyelvű lakosságnál. Mint más vidékeken, itt is több lehetőség volt a községek elnevezésére akkor, ha a teljesen elpusztult, lakatlanná vált faluba nem magyar lakosság települt le. Különösen érdekes az említett *Schwäbische Türkei*, mert itt nem szórványosan élt, mint például Fejér megyében, hanem egy kisebb vármegyényi területen egységes német lakosság alakult ki elenyésző magyar és itt-ott délszláv kisebbséggel. Ezért maradhatott meg a 18. század elejétől-közepétől a németiség a második világháború végéig, amikor az elvándorlás és a kitelepítés alaposan szétzilálta az eddig szinte egységes német tömböt. A dűlő- és falurész elnevezésekben a nagyrészt német eredetűeket átvette a magyar (felvidéki, csángó, székely) és délszláv lakosság is. A községnevek azonban általában megmaradtak ősi formájukban. Szerencsénkre Baranya is azon 15 vármegye között van, amelynek Árpád-kori történeti földrajza már évtizedekkel ezelőtt megjelent. Nagy örömünkre a közelmúltban kikerült a nyomdából a nagyszerű sorozat II. és III. kötete is. Így ellenőrizhetjük, hogy a nem magyar nyelvű lakosság zömében átvette a korábbi magyar lakosságtól használt névalakot. Az így átvett névalak többnyire saját hangrendszerükhöz igazodott, néha népetimológiásan egy kissé el is torzult, csak nagy ritkán lett fordítás vagy új név az átvétel eredménye. A száznál több német, délszláv és román-cigány elnevezésből néhány példát említek:

a) Átvette a betelepült lakosság a korábbi nevet a saját nyelvéhez való hangtani „igazítással”. (A magyar fonetikával leírt német és egyéb név előtt a községnek a BMFN-ben található sorszáma áll, utána zárójelben a magyar hivatalos név és az egyéb megjegyzések következnek): 1. *Mëkniss*~*Mekënic* (Mekényes), 2. *Hajmás* (Nagyhajmás), 3. *Titis*~*Tidis* (Töttös), 5. *Pikäl* (Bikal), 7. *Kozärt* (Kozár), 10. *Kërinis* (Gerényes), 13. *Tofi* (Tófű), 54. *Prädar* (Barátúr), 65. *Csëving* (Csebény), 207. *Këcsin* (Görcsöny), 212. *Ksnârât* (Kisnyárád), 217. *Szuergëdi* (Szederkény); délszláv példák: 134. *Pëcsuj* (Pécs), 143. *Sáros* (Sarlós), 160. *Kukiny* (Kökény), 204. *Szëcsuj* (Szekcső), 223. *Muvács* (Mohács); román-cigány *Mäs*~*Mäsëz* (Mohács), 225. *Kurkë* (Kölked).

b) Népetimológiás változás: 17. *Näjgyåk* (vö. *neu* Nagyg, ma *Ág*), 23. *Vászër* (vö. *Wasser*, *Vaszar*), 59. *Akervë* (vö. *Acker*, *Okorvölgy*), 73. *Szolemon* (vö. *Solomon*, *Szulimán*, a magyar név is népetimológiás<Szőlömál), 159. *Jud* (vö. *Jud*, *Gyód*), 195. *Poude* (vö. *Boden*, *Boda*), 198. *Szândesëva* (vö. *Sand*, *Szenterzsébet*, ma *Erzsébet*), 201. *Somberh* (vö. *Berg*, *Somberek*), 203. *Nimeshãuz* (vö. *Nimmer szn.*, *Himesháza*).

c) Rövidülés: 18. *Szalak* (Szalatnak), 61. *Hëtfë* (Hetvehely), 64. *Poldikãsz* (Boldogasszonyfa), 70. *Mãmëlik* (Almamellék), 118. *Poszte* (Pusztakisfalva), *Tëvec*s (Devecser), 256. *Jãkfãl* (Kisjakabfalva).

A szabályos betűjel hiánya miatt az *ã* graféma értéke: illabiális á.

d) (Részben) fordítás vagy párhuzamos elnevezés: 47. *Ungrisszék* (Magyar-szék), 224. *Krósznâråd* (Nagynyárád), 228. *Klábudmër* (Kisbudmér), 277. délszláv *Mårtinci* (Felsőszentmárton), 191. *Krizsovce* (Drávakeresztúr).

e) Más elnevezés: 111. *Klószhite* (*Glashütte* 'üveghuta'), 134. *Fünfkirige* (*Fünfkirchen* 'öt templom', Pécs), szláv példa: 292. *Dravljanca* (Révfalu).

A kétkötetes thesaurusról még egyszer ennyit lehetne szólni. Mint minden teljességre törekvő forrásműről, a BMFN-ről is csak évek múlva derül majd ki, hány tudományágnak művelői vehették hasznát. Még a dülőneveket, vízneveket, domborzati és egyéb sok-sok ezer elnevezést nem is érintettem, az utcanevekről csak néhány mondatban szóltam.

Véleményemet így foglalhatom össze: ez a nagyszerű mű nemcsak a magyar, hanem a hazai német, délszláv, sőt román-cigány névtudomány kimeríthetetlen tárháza, sőt a településtörténeté, néprajzé, művelődéstörténeté is. Különböző szempontú feldolgozása számos szakdolgozatnak, sőt doktori értekezésnek lehet fő forrása. Köszönet érte minden személynek és intézménynek, akik és amelyek lehetővé tették megjelenését.

NÉVTANI TANULSÁGOK
A „BARANYA MEGYE FÖLDRAJZI NEVEI” C. KÖTETBŐL

1. Előljáróban csak ennyit: Baranya megye földrajzi neveinek két hatalmas kötete az országos földrajzinév-kutatásnak eddigi legkiemelkedőbb teljesítménye. A kötetek gyűjtői, munkatársai, közlétevői és szerkesztői nemcsak a magyar, német és szerb-horvát mai és történeti (latin, török) névanyagot vették számba, hanem bőségesen merítettek a baranyai helytörténetírás és néprajzi kutatás eredményeiből is, egyúttal magyarázva is ezeket. Külön elismerés illeti a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságát és a Megyei Levéltárat, hogy ez az értékes anyag ilyen kivitelben megjelenhetett. Rövid előadásom keretében nem térhetek ki a mű minden szempontú értékelésére, ezt majd elvégzik azok a kutatók, akik nyelvészeti, történettudományi, néprajzi kutatásukhoz a közölt anyagot felhasználják: én inkább azokat a gondolataimat mondom el, amelyek a két kötet áttanulmányozása közben bennem támadtak. Ezekkel érzékeltetni kívánom azt, hogy ennek a hatalmas munkának egyik érdeme ebben van: továbbgondolkodásra, új kérdések felvetésére készíttet, ami minden tudomány haladásának alapvető hajtóereje.

2. A gyűjtők lelkiismeretességére jellemző, hogy pl. Gyűrűfű neveit – az ismert okoknál fogva – Pécssett, Korpád és Gorica neveit Bükkösdön kellett a felkutatott elszármazottaktól összeszedniük. Legkisebb a 272 lakosú Udvard névanyaga (33), 400–500 közti nevet 6 helyen (Siklós, Almamellék, Geresdlak, Máriakéménd, Véménd, Kölked) gyűjtötték, 517-et Dunafalván, pedig ezt csak 1954-ben alakították ki Dunaszekcsőnek (386 név) a Mohácsi-szigeten levő határrészeiből; 543-at Komlón (több faluval 24 871 lakos), 744-et Szigetvárott. Feltűnő a csak 19 717 lakosú Mohács gazdag névanyaga (1317), ami a település helytörténetéből, népiségi összetételéből (magyarok, németek, szerbek és sokácok, görögök, zsidók) is adódik. Leggazdagabb a Hird faluval együtt most már több mint 146 000 lakosú Pécs névanyaga (3762)! Persze ez azzal is összefügg, hogy számos környező falut 1954-ben Pécshez csatoltak.

3. A magyar helynevek magyarázataiban feltűnik a puszta személynévből, tehát magyar névadás nyomán keletkezett helynevek nagy száma. Ez a névadási mód a környező népek nyelvében nem, csak a magyarban, itt is a XII. századig volt használatos, tehát itt régi magyar településekről van szó. A személynév általában a tulajdonost jelölte. A nyelvi magyarázat – helyesen – kitér a személynév eredetére is. Bár a személynév eredete nem feltétlenül utal a vele megnevezett személy népiségére, bizonyos eligazításul szolgálhat még a névdivat kérdésében is. Ezzel kapcsolatban néhány germanisztikai megjegyzést teszek. Az *Ellend* név első magyarázata német *Ellend* személynévre utal. A magyar helynév első adata 1407-ből való, akkor a német

elend szónak még nem volt meg a mai 'nyomor' jelentése, hanem személyekkel kapcsolatban 'külföldi, számkivetett' jelentése volt. A pécsi járásban ezenkívül még három helynév van, *Zók*, *Gerde* és *Lothárd*, amely német eredetű vagy is lehet. Zók (első adat 1290 k.: *Ozold*) esetében a kötet egy szb.-hv. eredetű *Osor* személynévre gondol, pedig kézenfekvőbb a német *Oswald*~*Oswold* személynévre gondolni. *Gerde* (1216/1550: *Guerdei*) a kötet szerint bizonytalan eredetű, de számításba jöhet egy régi szb.-hv. *Grd* személynév. Szerintem legalább ugyanúgy számításba jöhetne a német *Gerhard*-ból (vö. Szent Gellért!) származó *Gerd* személynév is. A *Lothard* helynevet (1305: *Lotharth*) a kötet is német személynévből magyarázza. Együttesen ezek a középkori helynevek a németiség előtt nagyon is ismert Pécs (vö. *Fünfkirchen*) körül mégis csak utalhatnak német eredetű birtokosokra. Vegyük ezekhez még ugyancsak a pécsi járásból az 1950-ben Olaszhoz csatolt *Hidor* (első adat 1295/1403: *Hedrich*) német személynévi eredetű nevét és *Németi*-nek kimondottan német birtokosra utaló nevét, továbbá Gyöngyfa két részének régi *Hernaldfalua* (1378) és *Loranthfalwa* (1542, német *Roland*) nevét. Ez a 8 német eredetű név Pécs körül tömörítve a történész számára is tanulságos. A siklói járásban van *Rádfalva*, amelynek nevével kapcsolatban a kötet Györfy György nyomán utal az 1057-ben a megyében birtokos *Radó nádorra*. Ennek neve pedig a német *Konrad* rövidült alakja, amelyből a németben családnév is alakult.

A mohácsi járásban levő *Kátoly* neve, ha német, szerintem nem a német *Katharina* becéző *Katl* változatából, hanem inkább a *Konrad* személynévnek ugyancsak becéző *Kadel* változatából származhat. Mindkét változat mindenestre délnémet területre utal. A mohácsi járásból még tanulságos *Lánycsók* neve (1093/1190/1338 k.: *Lanchuk*). Ezzel kapcsolatban a kötetben ezt a magyarázatot olvassuk: „A falunak az eredeti neve *Lancsuk*~*Lancsok* volt. Ez tisztázatlan eredetű. Talán az össz. **lanz* 'bizonyos nagyságú szántóföld' fn.-nek **lanzciok*-féle származéka kereshető benne”. Én a közép-félnémet *lantzuc* 'Auszug, Kriegszug des ganzen Landes' szóra gondolok, amely személyekre vonatkoztatva jelentheti azt, aki ilyen hadjáratban részt vesz (vö. még a német *Landwehr* 'Verteidiger des Landes, Grenzwächter' családnevet). Utalok arra: a hely első említése azzal függ össze, hogy Szent László a falut 1093-ban a pécsi püspökségnek adta Moháccsal együtt, hogy két évvel korábban, 1091-ben szerezte meg hadjárat során Szent László Horvátországot.

A siklói járásban levő *Villány* (1311: *Viliam*) neve kétségtelenül személynévi eredetű. „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótár”-hoz hasonlóan kételkedem abban, hogy ennek a személynévnek *villám* szavunkhoz valami köze lenne, inkább a német *Wilhelm* személynévre gondolok, miként kötetünk is második lehetőségként teszi. Ugyancsak a siklói járásban van még *Old* (1406: *Old*) falu. A kötet egy 1292-ből adatolt *Ood* személynév alapján azt állítja a helynév alapjául szolgáló személynévről, hogy „a magyar ó 'régi, öreg' melléknévnek lehet a származéka”. A helynek azonban régen is, a nyelvjárásban is *Old* a neve (egyetlen utcája *Old* volt, amely ma *Kossuth Lajos utca*), ezért inkább gondolok a bajor-osztrák nyelvjárási *old* 'alt' melléknévre a személynév magyarázatánál.

4. A magyar helyneveknek van egy csoportja, amely szerintem egy régebbi név hol? kérdésre felelő helyhatározós esetéből alakult. Pl. *Köblény* (1325: *Kubli*) a nyelvjárásban ma is élő *Köbli* változatból. A kötet erről azt írja, hogy „Az elsődleges *-i* képzőt (amely a név nyelvjárási alakváltozatában – *Köbli*

– ma is él!) később -ny képző (vö. Gyümölcsmény hn.) cserélte föl. Számolhatunk a közeli Izmény, Vékény hn. végződésének analógiás hatásával is". Szerintem a köből mértékszóból származó Köbli helyhatározós esetéből (Köb-*lin*) származik a hely német Kewling és az é-ző nyelvjárási, először 1813-ból adatolt hivatalos Köblény. Hasonlóan Csebénynél (1466: Chebe): Csebin (1771), német Tschewing, a magyar Csebény (1813). Kökény (1332–5: Kuke, Koke): eredeti helyhatározós esete Kökén, ennek további alakulására valóban hathatott a kökény növénynév analógiája, amint a kötet írja (vö. még szb.-hv. Kukiny). Idevehető még Szederkény neve is, amelynek már a legrégebb, 1272/1281. évi Zederkyn adata is egy *Szederke (<szeder növénynév +ke kicsinyítőképző) i-ző nyelvjárási helyhatározós esetét tartalmazza, az első é-ző adat már 1320-ban felbukkan. Turony (1237: Turul) végződését a kötet a torony fn. analógiás hatásával magyarázza. Én itt is helyhatározós esetre gondolok: Turulon>Turon. Milyen szerepet játszottak a különböző helyhatározós esetek a helynevek alakulásában, azt Véménd példája is mutatja. A régi (1332–5) Emun, ill. Émen egy szb.-hv. helyhatározós V Émen szerkezetből lett Vémén, majd Véménd, ahogy a kötetben is olvashatjuk. Ideveszem még a kötetben a már tárgyalt Köblény helynévvel kapcsolatban említett Vékény nevét (1451–4: Welkeny), amelyet a kötet az ómagyar Velek szn.-ból magyaráz (Veleken>Velken>Vékény). (Az ugyancsak említett Tolna megyei Izmény nem tartozik ide, az ilyen helynevek csoportjába.)

5. A magyar helynevek közül még megoldandó Szászvár korábbi Szász neve. A kötet szerint a török hódoltság alatt folyamatosan lakott helység volt (1554-ből van rá adat), viszont nincsen rá korábbi adat. A kötet szerint a helynév a szász népnévvel függ össze, ennek azonban nincsen közelebbi magyarázata. „A 18. század végéig csak magyarok lakták!”

Több szempontból tanulságos Rózsafa esete: „A török hódoltság kezdetén még egymás mellett levő, de külön néven említett falu volt: Vidosfalva és Szentmihályfalva. A hódoltság alatt a két falu egybeolvadt. Az összeírások névanyaga szerint a szentmihályfai családok éltek túl a török időket”. Kérdés: miért Vidosfalva neve maradt meg? „Lakói mindvégig magyarok, csak elvéve akad egy-egy nem magyar anyanyelvű.” A kötet nem egészen pontosan azt írja a falutörténetben: „A hódoltság után mégis a közben Vidosfáról Büdösfára módosult helységnév állandósult.” „Ez csak úgy magyarázható, hogy a török hódoltság megszűnése után osztrák, tehát bajor–osztrák nyelvjárású hivatalnokok a magyaroktól hallott Vidosfa helynevet Widesffa-nak ejtették (widesfâ) ejtették, mivel az ő ejtésükben csak bilabiális w hang volt, hangsúlytalan szótagban pedig nem lehetett teljes magánhangzó, csak redukált. A hivatali nyelvben így is szerepelt. A nem Vidosfára való magyarok (hivatalnokok, íródeákok) ezt csak Bidesffa-nak érthették, mivel az ő ejtésükben nem volt bilabiális réshang, csak bilabiális zárhang (vö. 1728: bakter a bajor–osztrák wachter 'Wächter' szóból stb.). Így is jelenik meg az írott forrásokban 1735–1741 között. A Bidesffa viszont irodalmi nyelven csak Büdösfâ lehetett. A nyelvészeti kérdésekben járatlan lakosság kérésére a nyelvészeti kérdésekben tudatlan közigazgatás változtatta ezt a nevet „a szebb, de semmi történeti vagy tárgyi alappal nem rendelkező Rózsafâ-ra”. A máig érvényes tanulság ebből: a közigazgatás névváltoztatás esetén kérdezze meg a szakembereket!

A névátvitelnek tanulságos esetét olvashatjuk Szebény (régai nevének: Zebe-gény) faluról szóló cikkben. Az e faluban fennállott bencés apátságé volt a

Pest megyei *Almás* falu, amelyre átvitték a ma is használt *Zebegény* nevet (első adat: 1725). Ilyen névátvitelt szerzetesrendekkel kapcsolatban Nyugat-Magyarországon a középkorból is ismerünk. Ezt a helynévből levonható történeti tanulságoknál figyelembe kell venni, különben hamis következtetésekhez jutunk.

6. Tanulságosak a német nevek is. Pécs *Fünfkirchen* neve mint a latin *Quinque ecclesiae* vagy a *Quinque basilicae* fordítása nem lehet népi eredetű. *Óbányának* (*Alte Klosthitte* 'Alte Glashütte') és *Kisújbányának* (*Naje Klosthitzen* 'Neue Glashütte') azért van a magyartól eltérő neve, mivel itt a német név a korábbi. Különben minden Baranya megyei német helynév a magyarból származik. Ez azért említésre méltó, mivel a török kiűzése előtt, azaz a középkori magyarországi némettség vagy lefordította a magyar helyneveket, vagy átvette a hol? kérdésre válaszoló helyhatározós esetét, ritkábban alanyesetét, vagy saját, esetleg hozott helynevet használt. A baranyai német helynevek között egyetlen részleges fordítást találtam: a mai Hosszúhetény egyik része Püspökszentlászló középkori német falu, ennek német neve *Pischofsenlazl*. A baranyai némettség még a patrociniumos neveket sem fordította le: *Baranyaszentgyörgy* németül *Szengyörgyá*, *Szentlászló Szenglázl*, *Almáskeresztúr Kérésztur*, *Erzsébet*, eredetileg *Szenterzsébet* pedig *Szándeséve*, nem pedig *St. Georgen*, *St. Ladislaus*, *Kreuz*, *St. Elisabeth*. *Godisa* német *Kudisár* neve bizonyára a hova? kérdésre felelő *Godisára* helyhatározós esetből való, *Abaliget* német *Páliket* neve a magyar névelő elvonására, *Almamellék Mamellik* neve egy német *im Almamellék* hol? kérdésre felelő helyhatározós esetből áttapadásra való példa.

7. Az egyes településeken belül az utcanevek, dűlőnevek stb. nagyon változatos képet mutatnak. Leggazdagabb névanyagánál fogva itt elsősorban Pécs kínálkozik vizsgálatul. Itt minden dicsérendő és elmarasztalendő névtani jelenségre találhatni példát. Csatlakozom a kötet véleményéhez, amit a *Varsány utca* nevével kapcsolatban mond: „Dicsérendő a pécsi Utcanév-bizottság döntése, hogy utcanévül javasolta ezt a régi, Árpád-kori helynevünket”. Mégis hivatalosan eltűnt az 1954-ig önálló *Somogyi falu* neve, bár az élőbeszédben még használják (meddig?). *Vasas*, 1954-ig ugyancsak önálló falunak a neve még hivatalosan is él. Mindkét kerületben szépen megvan a régi, sőt az Árpád-kori nevek. Pécs belterülete is őrzi a helytörténeti eredetű neveket (pl. *Kormoskő utca*, *Makár-hegy* stb.). Egyik-másik utca névtörténete intő példa arra, hogy a közigazgatás aktualitások kedvéért gyakran hajlandó feláldozni a helytörténeti értéket is. Példaképpen említem a Hunyadi János utcát: 1687-ben *Czarova*, majd *Jezsuita utca*, 1722-ben *Kaposvári utca* (a Kaposvári kapuhoz vezetett!), 1885-től *Plébánia utca*, 1901-től *Inczédy Dénes utca*, majd *Mátyás Flórián utca*, 1950-ben *Sztálin utca*, 1956-ban *Hunyadi János utca*. Ehhez valóságos eszmetörténeti fejtegetést lehetne fűzni. Ez a példa is arra int, hogy a helytörténeti értékű (idetartoznak a népi eredetűek is!) neveket, főleg ha egy-egy helyhez történetileg is kötődnek, ne áldozzuk fel országos értékű nevekért. Az országos értékű neveket lehetőleg új utcák, terek, létesítmények elnevezésére használjuk. Ezzel elkerülhető lenne az az egyhangúság, amely országosan, főleg falvaink névanyagán megfigyelhető.

Az egyhangúságot az országos értékű, pontosabban *ugyanazon* országos értékű személyi elnevezések okozzák. Így pl. Baranya megye 320 településéből 174-ben van *Kossuth utca*, azaz a településeknek több mint 54%-ában.

A 174 Kossuth utca 89⁰/₀-a régi, népi eredetű elnevezéseket szorított ki, mint *Fő utca*, *Fővég*, *Főszög*, *Magyar utca*, *Német utca* stb. Csak egyetlen településen, Tésenfán jelzik az adatközlők, hogy az utcának korábban nem volt neve, Pettendnek és Oldnak ez az egyetlen utcája. A *Kossuth utca* a *Petőfi utcá-val* vetekszik, váltakozik: pl. Baráturon az *Alsó falu* lett *Kossuth utca*, a *Felső falu* pedig *Petőfi utca* (vö. még Almamellék, Marócsa, Ivánbattyán), sőt Adorjáson a *Fő utcából* először *Kossuth utca*, majd *Petőfi utca* lett (*Kossuth utca* viszont most nincsen). A már említett Gyöngyfán a *Hernádfai utcából* lett *Kossuth utca*, pedig az utcanév Gyöngyfa eredeti nevét őrizte. Nem arról van szó, hogy Kossuth Lajosról, Petőfi Sándorról ne nevezünk el utcákat, de szükséges-e, hogy az országban lépten-nyomon, városban és falun, elsősorban ezekkel az utcanevekkel találkozunk? Nem tanulság nélkül való, mennyivel kevesebb utcát, teret neveztek el Baranyában is pl. Arany Jánosról, József Attiláról, Móricz Zsigmondról, Széchenyi Istvánról, hogy országos, sőt nemzetközi, világhírű tudósainkról, orvosokról, műszakiakról ne is beszéljek! A személyi elnevezéseknek talán legkirívóbb példája az endróci *Sztálin erdő*: 1949–50-ben makkvetéssel telepítették, legelőerdőnek használják." *Sztálin dűlő* van Keszűn és Szőkén, mivel 1945-ben itt osztottak először földet. Az elsőnek *Berek alja*, a másiknak *Cser* volt a neve, mivel itt korábban csererdőt irtottak ki és tettek művelhetővé.

8. Közölt példáimmal arra kívántam rámutatni, hogyan lehet, hogyan kell olvasni ezt az első pillanatban irdatlanul nagy, látszólag unalmas, egyhangú adathalmazt, hogyan lehet benne megtalálni múltunk értékeit és hibáit. És ez nem kevés!

A BMFN MINT A SZLÁV NÉVTAN ÉS DIALEKTOLÓGIA FONTOS FORRÁSA*

Dolgozatom címe egyértelműen arra utal, hogy az elkövetkező húsz percben nyelvészeti jellegű kérdésekről lesz szó, mégis engedjék meg, hogy csatlakozva a BMFN impozáns két kötetének méltatásához, megindokoljam, miért tulajdonítunk horvátszerb szempontból oly nagy jelentőséget a baranyai helynévgyűjteménynek. A sok érv közül hármat kell kiemelnem:

1. Jelenleg Baranyában él a magyarországi horvát és szerb lakosság 25⁰/₀-a.

2. Jóllehet Magyarországon, így Baranyában is, kimutatható a horvátok és szerbek jelenléte már a középkorban, ám a szerbek és horvátok döntő többsége a 17. és 18. századi tömeges betelepedés és szervezett betelepítés révén került új hazájába. Így ennek a térségnek, területnek a története e népek története is.

3. Örvendetes, hogy Baranya nemzetiségtörténetének feltárására, különösen az utóbbi tíz esztendőben, jelentős lépések történtek; s nem lebecsülendő eredményeket tudunk felmutatni. Itt mindenekelőtt a Baranya Megyei Levéltár „Baranyai helytörténetírás” c. kiadványának színvonalas forrásfeltáró írásait emelném ki; de gondolok a Zselici Dolgozatokban és a PAB–VEAB Értesítőkből megjelent írásokra is, valamint a JPTÉ Tanárképző Kara Történettudományi és Nemzetiségi Intézete keretében végzett kutatásokra is. Megemlíthetnénk még a néprajzi tematikájú munkákat; beleértve a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége „Etnografija Južnih Slavena” (A délszlávok néprajza) c. sorozatát. A nemes szándékot jelzik továbbá a Tankönyvkiadó különböző szerbhorvát nyelvű kiadványai.

Ugyanakkor a Baranya megyei vonatkozású horvátszerb nyelvészeti jellegű szerbhorvát vagy magyar nyelvű munkák számát akár a két kezemen össze tudnám számolni; ami egyben azt is jelzi, hogy a baranyai horvátok és szerbek esetében is aktuálisabb, mint valaha a horvátok, szerbek nyelvhasználatának kérdéseivel összefüggő, főleg nyelvészeti jellegű teendők komolyabb felvetése, tudományos újraértékelése és a kor szellemének megfelelő megoldása. Itt említem meg, hogy a magyarországi horvátok és szerbek nyelvjárásairól pl. ez ideig nem készült áttekintő munka. Ugyancsak elenyésző számú a rendelkezésre álló, az egyes települések (községek) nyelvjárását monografikus igénnyel megírt dolgozat. Egy országos szintű horvátszerb nyelvészeti, nyelvhasználati, nyelvápolással kapcsolatos folyóiratot ez idáig (anyagi nehézségekre való hivatkozással) nem sikerült beindítani.

* Készült a JPTÉ Történettudományi és Nemzetiségi Intézet MM 331/84. számú kutatási tervének keretében.

Köztudott, hogy a helységnevek használatának napjainkban sajnálatos külpolitikai aktualitása van.

Örvendetesnek tartom, hogy két évvel ezelőtt elkészült hazánkban a horvátok és szerbek által lakott települések elnevezéseinek tudományos igényességgel összeállított szerbhorvát köznyelvi névjegyzéke.¹ Ezek a nemzetiségi sajtóban, kiadványokban, rádióban és televízióban fokozatosan kezdik felváltani a magyar és kevert változatú elnevezéseket. Érthetetlen, hogy ezekkel a kérdésekkel csak most foglalkozunk, különösen, ha figyelembe vesszük azt, hogy a horvátszerb nyelvű elnevezéseket a lakosság évszázadok óta használja, és azok közkeletűeknek számítanak megyénkben.

Áttérve most már a Baranya megyei földrajzi nevek horvátszerb rétegére szükséges előrevontan megjegyezni, hogy a nevek nyelvjárási formában élnek, s mint ilyenek igen értékesek a szerbhorvát nyelvtudomány számára akár nyelvjárástörténeti, akár általános nyelvtörténeti szempontból; ugyanis a nevek jó része a török hódoltság idején, illetve a 17. és 18. században érkező szerb és horvát lakosság nyelvhasználatát őrzi. A török előrenyomulása a szerb és horvát lakosságnak több mint a felét érintette oly módon, hogy valamilyen mértékben elhagyni kényszerült lakhelyét,² de egyéb okok is közrejátszottak abban, hogy a sok számú és irányú migrációs hullámok alaposan felborították az eredeti nyelvjárási képet. Így, egyebek mellett, horvátok és szerbek nagy számban érkeztek Magyarországra és Romániába is, valamint a horvátok Ausztriába. Ezért Pavle Ivić, az ismert jugoszláv nyelvész nem túloz, amikor megállapítja, a magyarországi szerbek és horvátok nyelvjárásainak ismerete nélkül nem lehet teljes képet alkotni a horvátszerb nyelvterületről.³ S ami talán még lényegesebb, tanulmányozásuk sokban kiegészítheti a szerbhorvát, ezzel együtt az össz-szláv történeti dialektológia eddigi eredményeit, s hozzájárulhat néhány probléma pontosabb megközelítéséhez, esetleg tisztázásához. A szerbhorvát dialektológia hagyományosan három nyelvjárási típust (nevezzük ezeket nyelvjárás-csoportnak) (Dialekt-gruppe) különböztet meg. Ezeket a kérdőnévmás változataival *što*, *kaj* és *ča* nyelvjárásoknak szokás nevezni.⁴ Bár Magyarországon mindhárom csoport egyaránt megtalálható, Baranya megyében a horvátszerb irodalmi nyelv alapját képező *što* nyelvjárásokat beszélik az itteni horvátok és szerbek.⁵ Földrajzi elterjedtsége és helyzete, valamint a történelem ilyen alakulása következtében és a nyelvjárás (a *što* nyelvjárás) a legdifferentiáltabb is. Ezt erősíti meg a nagyszámú élő és történeti névanyag is.

A *što* nyelvjárás csoportba való besorolást három fő kritérium alapján végezzük. Az első a hangsúlyrendszer. Jelölésének bonyolult volta miatt a Baranya megyei földrajzi nevek gyűjtésében közreműködő szakemberek nem vállalkozhattak a hangsúlyok jelölésére. Hadd jegyezzem meg, a jugoszláviai földrajzi névgyűjtemények egy része sem vállalkozik e feladatra. Feltehetően azért, mert névtani szempontból a hangsúlyviszonyok jelölése nem alapvető fontosságú.

Az osztályozás szempontjából releváns másik két kritérium az összsláv *stj hangcsoport realizációi és a szláv *jat/jaty* (ě) reflexei alapján az élő és történeti földrajzi nevek megfelelő adatokat szolgáltatnak a történeti dialektológia számára. Az általánosan elfogadott vélemény szerint a baranyai szerbek a *kelet-hercegovinai nyelvjárást* beszélik, többségük onnan származik; közbülső tartósabb szlavóniai tartózkodást is beleértve. Ez utóbbi körülmény, egyebek mellett abban is kifejezésre jut, mint az itteni szerb nyelvjá-

rások sajátossága, hogy a jugoszláviai kelet-hercegovinai nyelvjárásokkal szemben a már említett ószláv *stî* hangcsoport *št* reflexei mellett igen nagyszámú a *šč*-vel előforduló példa, ami egyrészt a szlavóniai, másrészt a Pécs környéki horvátok (bosnyákok és sokacok) által beszélt kelet-boszniai nyelvjárás hatásaként magyarázható. Minthogy fontos jelenségről van szó, nagyobb számú példát sorolok fel a baranyai élő és történeti földrajzi nevekből e jelenség illusztrálására.

A szláv *Selište* tkp. 'Pusztá, faluhely, falu' köznév *Selišće* változata megtalálható az alábbi szerbek lakta településeken is: Bezedek, Lippó, Sárok, Beremend, Véménd, Nagybudmér, Borjád, Töttös községekben. Bár a baranyai horvátok nyelvjárása korántsem olyan egységes, mint a szerbeké⁶ a *stî* hangcsoportok reflexe *šč*, aminek alapján 'ščakavacoknak' nevezhetjük őket. Vagyis a horvát településeken is *Selišće* lesz; Drávakeresztúr, Felsőszentmárton, Alsószentmárton, Szemely, Olasz, Kökény, Birján, Pogány, Belvárdgyula, Szalánta, Németi, Erdősmárok, Monyoród, Mohácssziget, de Szigetvár, Nagyhajmás és Ibafa névanyagában is megtalálható. Az esetek többségében e települések magyar és német lakossága átvette ezeket a neveket. Számos egyéb *išće* – képzős köznevet tartalmaz az adattár. Így pl. a kenderföld megnevezésére szolgáló *Konopljišće* az említett 16 községben megtalálható. Az egyházi birtok, illetve templom meglétére utal a *Crkvišće* (F.szentmárton), *Cerkovicsca* (Szigetvár). *Busišće* helynév őrizi Magyarbólyban az egykori jó, füves legelő területét. A természetett mezőgazdasági kultúrákról tájékoztatnak az alábbi helynevek: *Grahariscse* 'Babföld' (Nagyhajmás) *Gravorišće* (Pécsudvard), *Lanišće* 'Lenföld' (Maráza), *Ječmenišće* 'Arpaföld' (Alsószentmárton), *Ječmišće* (Maráza, Töttös), *Kupusišće* Káposztaföld' (Magyarbóly, Somberek, Lothárd), *Proišće* 'Köles' (Maráza), *Haldinišće* 'Haldina' (Drávakeresztúr). Közös cséplőhelyre utal a 'szérű' jelentésű *Guvnišće* (Erdősmecke, Erdősmárok). Kazalrakóhely volt a mostani átai hártárban lévő réten is, ahogyan azt a *Kamarišće* mutatja.

Zárjuk az *išće* képzős szerkezeteket a mohácsi *Vasarišće* köznével, amely korábban vásártér volt és piac.

Megjegyzem, hogy időkorlátok miatt az általam említett nevek előfordulását abszolút számokkal nem adom meg.

A hangsúlyrendszer, a most említett **stî* hangcsoport realizációi mellett a régi *jaty* (č) reflexei képezik a *što* nyelvjáráscsoportba való besorolás harmadik főbb szempontját. E tekintetben ugyancsak tarka a kép. Míg a baranyai szerbek az ún. *ije*-ző nyelvjárást beszélik, a horvátoknál az *ije*-ző, *e*-ző és *i*-ző változat egyaránt megtalálható, s ami még érdekesebb, főleg a történeti névanyag tartalmazza, de az élő névanyagban is számos példa található annak alátámasztására, hogy a *jaty* (ě), vagyis az egykori közös szláv palatális magánhangzó változatai jóval gazdagabbak, mint ahogy azt a szerbhorvát dialektológiai szakirodalomban eddig feltételezték. Íme néhány példa. Az *i*-ző nyelvjárást Baranyában Mohácson és Versenden beszélik: mind a hosszú, mind a rövid *jaty* (ě) reflexe *i*: *Vinae* 'Koszorú, hegykoszorú', *Kudiljišće* 'Kenderáztató' (Versend), *Ciduljarnica* 'Mázsálóhely' (Mohács). Kökényben a hosszú *jaty* reflexe *e*, a rövidé *je*, s ezzel a tájszólás rokonságot mutat Tešanj és Maglaj muzulmán lakosságának nyelvjárásával: *Babin breg* 'Oregasszony dombja' *Vjetrenjača* 'Szélmalom'.

Az ún. *i*-ző – *e*-ző nyelvjárást Magyarországon csak Kásádon beszélik:

Na pisku 'Homokos föld' Slipa ada 'Vaksziget' Leskova međa 'Mogyorófás mesgye'.

A Dráva-menti horvát községek: Felsőszentmárton, Drávakeresztúr, Révfalu és Drávasztára mint az ún. Szlavón nyelvjárás tipikus esetei (számos kaj beütéssel persze)⁷ valamennyi esetben e-t használnak az egykori jatj helyén, vagyis tipikus e-ző nyelvjárásoknak tekinthetők: Greda 'Vízzel körülvett földnyelv' Péski 'homokos hely', Cretič (utca – 'Mocsaras helyet jelent' – a közelében most is vizenyős terület található), Leščince 'Mogyorófa cserjés' Breg 'Domb, part', Korenita 'Ezen a helyen sok vízmosta gyökér volt'.

Az elmondottak alapján csupán érzékeltetni kívántam a horvátszerb névanyag főbb dialektológiai értékeit. Az adatok további és teljes feldolgozását többéves kutatási programmal kívánjuk megoldani.

Ugyancsak figyelmet érdemel a horvátszerb neveknek a magyar és német nyelvű községekben való fennmaradása, illetve e nevek fonetikai adaptálása.

A Hegyhát falvaiban:

BIKAL

Horvátszerb	Magyar	Német	
Brezik	Brézik	Brezek	'Nyárfás erdő'
Cerik	Cërik, Cserik	Cerek	'Cserfa erdő'
Otavica	Otovica	Otovic	'Fiatal sarjú'
Šaškovica	Saskovice	Saskovic	'Gyékényes, kákás hely'

NAGYHAJMAS

Bukvik	Bukvik	Bufik	'Bükkfa erdő'
Muljak	Mulyák	Muljak	'Iszapos hely'
Prnjavor	Pernyevár	Pernyavar	'Kolostori falu, birtok'
Kučerina	Kutyorina	–	'Nagy ház, közelében vízimalom állt'

HEGYHÁTMARÓC

Otavica	Otovica	Odovic	
---------	---------	--------	--

KISVASZAR

Lešće	Leske	Leski	'Mogyorós-cserje'
-------	-------	-------	-------------------

TÉKES

Senekoša	Senekosa	–	'Kaszáló'
----------	----------	---	-----------

SZÁGY

Dola	Dala-part	Dolaport	'Völgy'
------	-----------	----------	---------

EGYHAZASKOZÁR

Borič Kraljevac	Bórics Krályevác Kralovic	Porics Kralavic Krajevic	'Kis fenyő' 'Király tartózkodásának helye'
--------------------	---------------------------------	--------------------------------	---

A Zselic falvaiban

FELSŐMINDSZENT

Borik Brezik	Borék Brezik	Borek Brezik	'Fenyőerdő' 'Nyárfás erdő'
-----------------	-----------------	-----------------	-------------------------------

KAPOSSZEKCSŐ

Budžak	Buzsák, Bucsák	Bucsak	'Sarokföld, Földdarabka'
--------	-------------------	--------	-----------------------------

A baranyai települések földrajzi névanyagának tipológiai és névtani tanulmányozása során (a nagyszámú példa hatására) szükségesnek tűnik felhívni a figyelmet arra, hogy számos esetben az itt élő népek nyelvének kölcsönös egymásrahatásáról, némely esetben pedig a nevek szimbiózisának jelenségével van dolgunk. Csak mutatóba néhány típust ennek bizonyítására a már felsoroltakon kívül:

a) Párhuzamos, kettős névadás:

Soma-erdő (Felsőegerszeg), *Lazina-Antalék irtása* (Gyümölcsény), *Bordóhegy* (Abaliget, Kisvaszar), *Petrova Dolina-Völgye* (Hárságy), *Vízneveknél: Toplica-forrás* (Bános), *Toplica-árok* (Orfű), *Réka-patak* (Zengővárkony), *Rikájó* (Vékény, Magyaregregy).⁸

b) Szerbhorvát szótő + magyar képző:

Mokrád 'Vizenyős hely' (Bakonya, Királyegyháza), *Makrád* (Drávaszerdahely, Nagycsány).

Ugyanebből az ősszláv, vagyis a MOK(Ć) palatalizált töből keletkezett a *Močilo* 'Kenderáztató', ami *Mocsila/Mocsilák* változatban igen elterjedt a vegyes etnikumú és a magyar nyelvű településeken is.

c) Magyar szó/tő + szerbhorvát képző:

Farkašvac (Szemely, Felsőszentmárton), *Risič* (Áta, Kátoly), *Gačica* (Németi). Sok helyen vették át a *gát/gata* szót: (Lánycsók, Lothárd, Pécsudvard és a dráva-menti horvát falvak is.)

d) Összláv/horvátszerb szó a magyar nyelvre jellemző fonetikai adaptációja:

Mlaka 'Posvány, mocsár' – *Maláka, Malaka, Molaka, Moláka* variációban főleg a dráva-menti magyar falvakban mint köznévf fordul elő: Drávaszerdahely, Kemse, Kovácsida, Zaláta, Markóc, Vajszló községekben.

e) Magyar szó átvétele szerbhorvát fonetikai sajátosságok figyelembevételével:

Gerendaš (Drávasztára), *Čapas, Tompa* (Kökény), *Toba* (Nagykozár), *Veliki Mali ris* (Áta), *Bekaš* (Monyoród), *Bikeš* (Felsőszentmárton), *Siliškert, Kišerda* (Drávakeresztúr).

Itt említem meg a régi magyar–kun eredetű *kērēp* főnevet, melyet Hadrovics László mutatott ki horvát történeti szövegekben,⁹ s amely elnevezés *Pod Kerepartom, Kereparta* 'Hajó, fenék, amelyen vízimalom áll' változatban Kökényben használatos.

A következőkben rövid áttekintést szeretnék adni arról, hogy a névadás egykori és mai indítékai milyen tulajdonnévi csoportokat alakítottak ki, elsősorban a horvátszerb névanyagban. Ezek közül három csoportot emelek ki ez alkalommal:

1. A horvátszerb eredetű földrajzi nevek jelentős része a vidék növény- és állatvilágával kapcsolatos:

Bazik 'Bodzás', *Bedenikovce* 'Bedenika nevű szilvafajta', *Brestik* 'Szilfaerdő', *Cerik, Cerina, Cerje, Cerovac, Cerovina* 'Cserfa, cserfamakk', *Cešljuga* 'Mácsonya', *Drenik, Drenek, Drenova međa* 'Somfa', *Dubrova, Dubravak, Dubravka, Dubravica* 'Erdős tölgy, tölgyerdő', *Gaj, Gajić, Gajac, Gajci* 'Liget', *Glogine* 'Galagonya', *Grab, Graberje, Grablik, Grabina* 'Gyertyános', *Gušća, Gušta* 'Sűrű erdő', *Ivac* 'Fűzfaerdő', *Jasenik, Kod jaseñi, Jasenek* 'Kőrisfa', *Jazavac, Jazovina* 'Borz, borzas', *Ježevac* 'Sündisznóhely', *Jova* 'Égerfa', *Klenovac, Klenič* 'Juharerdő', *Koprivaš* 'Csalános', *Kozara* 'Ózlábgomba', *Krinja* 'Liliom', *Krestenik, Kostanjevo* 'Gesztenyés', *Kurjačica* 'Nadrágulya', *Kurjakavo* 'Farkashely', *Krteljac* 'Vakondok', *Klokočik* 'Hólyagfa', *Lešće, Leščince, Ljeskovac, Ljeskara* 'Mogyoró(fa)', *Liman* 'Mocsaras, lápos öböl', *Lipa, Lipik, Lipovac, Lipovica, Lipalac* 'Hársfás', *Lug, Luznjak, Luzanjak* 'Liget' *Oraše, Orašie, Oreše, Oreškovica* 'Diós', *Rasti, Rastik, Rastina, Rastiće, Raščine, Rastovač, Rašće, 'Tölgyes', Rušćik, Krušik* 'Körtéshely', *Trnovac* 'Müge, nyári vadkörte', *Trnjiće, Trnovaca* 'Csipkebokor', *Vrbak, Vrbik, Vrbovka* 'Fűzfaerdős rét', *Vugunja, Vagonja* 'Oriolus Oriolus sárgarigó' *Zabjak* 'Békás' ... kás' ...

2. A térszinforma helyzete, alakja, minősége, a határrész domborzata, talaja, vize gyakori névadó motívum:

Ada, Adica, Vada, Vadička 'Vízvezető árok', *Babina gujica* 'Banya fenéke', *Bara, Barača, U bare* 'Tócsa, pocsolya', *Blato* 'Vizes terület', *Brdo, Berdo, Brdeljak, Brdešak, Brdica* 'Hegy, halom', *Brzaja* 'Gyorsfolyású víz', *Bistrica* 'Tisztavízű vízfolyás', *Buban, Bubanak* 'Vizenyős hely', *Budžak* 'Sárokföld', *Crvenka* 'Piros föld', *Cret, Cretić* 'Cserét, mocsár', *Čaira, Čajra, Čajerak, Čajrica, Čajere* 'Legelő, Dola, Dolovi, Dolac, Dolača, Dolnjak 'Völgy', *Dobra* 'Jó (minőségű) föld', *Duboka* 'Mély (fekvésű) föld', *Dugačka, Duge njiwe, Duljine, Duljaši, Dužice* 'Hosszú (földdek)', *Grbača* 'Görbe föld', *Greda* 'Vízrel körülvett földnyelv', *Gudura* 'Szakadék', *Gvozdenjaš* 'Erdő', *Jame, Jamače* 'Gödör', *Jarak* 'Árok', *Jendek* 'Árok', *Jeziki* 'Földnyelvek', *Klisa* 'Zsindeley', *Kotal, Kotlina* 'Katlan', *Krivi dol* 'Görbe völgy', *Kratelj, Kratina* 'Rövid föld', *Krčerina, Krčenik* 'Irtvány', *Ladna dola* 'Hűvös völgy', *Laz, Lazi* 'Irtásföld', *Lošnica* 'Rossz (minőségű) föld', *Luka* 'Folyómenti rét', *Mokra* 'Vizes föld', *Mrtvička, Mrtvaja* 'Holtág', *Muljak* 'Iszapos föld', *Ostrovac, Ostrovo,*

Otok, Otočić 'Sziget', Paljevina, Paljika, Paljičina 'Leégett erdőréz', Podrovska 'Árok' . . .

3. Az egyéni vagy közös tulajdonra, tulajdonosra utaló horvátszerb vonatkozású földrajzi nevek: Agatičev salas 'Agatity tanyája', Antunova čuprija 'Antun hídja', Bašče, Baščine, Baščice 'Kertek', Blaževa livada 'Blazs rétje', Crkvišće, Crkvine 'Templom föld', Cvetkovičeva vodenica 'Cvetkovics vízimalma', Cobanske livade 'Pásztorrét', Drvljanačka bara 'Révfulusi tó', Đakovica, Fratarsko 'Papföld', Frtaljić 'Negyed (fertály) földek', Gospodsko 'Urasági föld', Jogarska kuća 'Vadászslak' Jurin dol 'Jura völgye', Knežev dol 'Bíró völgye', Kraljeva čuprija 'Király hídja', Martinočke livade 'Mártoni rétek', Martinov prud 'Martin zátonya', Peskulja 'Homok(os) föld', Pisarevo 'Jegyző földje', Popovina, Popovac 'Papföld', Pašina gušta 'Pasa (erdő) sűrűje', Prnjavor 'Kolostori birtok', Radića 'Radity birtoka', Tursko broblje 'Török temető', Vladičino brdo 'Vladika (pravoszláv püspök) halma', Vlaško polje 'Vlachok mezeje' . . .

Dolgozatomban nem tértem ki a Baranya megyei helységnevek szlavisztikai vonatkozásaira, mert Kiss Lajos (FNESZ) községnevi etimológiai alapján ez a kérdéskör alapján véve lezártnak tekinthető, illetve a FNESZ adatai lehetővé teszik a községnevi tipológia elkészítését Baranya megyére vonatkozóan is.

Végezetül, nem tartozik szorosan az előadásom témájához, mégis megemlítem, hogy a Baranya megyei névadattár nagy segítséget nyújthat ahhoz, hogy szöföldrajzi vizsgálatokkal, azaz nyelvi adatokkal is bizonyítsuk a mai Baranya megyében élő horvátok és szerbek egykori származási helyét, etnikai hovatartozását.

JEGYZETEK

1 Naši radovi – A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének kiadványa. Budapest, 1986.

2 Pavle Ivić: Srpski narod i njegov jezik. Beograd, 1986. 54. l.

3 Pavle Ivić: Prilog rekonstrukciji predmigracione dijalekatske slike srpskohrvatske jezičke oblasti. Zbornik za filologiju i lingvistiku IV–V (1961–62). Matica srpska, Novi Sad, 117. l.

4 Enciklopedija Leksikografskog zavoda. Zagreb, 1967. 2. kötet, 80. l.

5 Predrag Stepanović: A Taxonomic Description of the Dialects of Serbs and Croats in Hungary – The Stokavian Dialect. Akadémiai Kiadó – Böhlau Verlag – Budapest, 1986.

6 Predrag Stepanović: O govoru Hrvata u madjarskom delu Baranje, Hungaro–Slavica 1978. Budapest, 273–279. l.

7 Barics Ernő: Felsőszentmárton és környéke horvátok lakta településeinek földrajzi nevei a történeti források tükrében. PAB–VEAB Értesítő, Veszprém 1986. 115–120. l.

8 Kálmán Béla: A nevek világa. Gondolat Kiadó, Budapest, 1969. 125–126. l.

9 Hadrovics László: Ungarische Elemente im Serbokroatischen. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 306. l.

HELYNÉVGYŰJTEMÉNYEINK MINT AZ ONOMATODIALEKTOLÓGIA FORRÁSAI

1. Az alábbi térképvázlatra és kördiagramra pillantva látható, hogy hazánk területének, a 9 millió 303 224 hektárnak mintegy 60⁰/₀-áról megjelent a kötet, vagy legalábbis megjelentethető, ellenőrzött állapotban vannak a gyűjtések. 40⁰/₀-án most folyik – vagy éppenséggel áll – a gyűjtőmunka, illetőleg most szervezzük meg a gyűjtést. Lényegében véve hasonló arányokat kapunk akkor is, ha a 3189 település (vö. Magyarország helységnévtára 1973) alapján számolunk. Kiss Lajos becslését elfogadva az ezredfordulóra mintegy 1 millió 200 ezer földrajzi név áll majd a tudományos kutatás rendelkezésére, térképekkel, név- és névelemmutatókkal, továbbá a földrajzi köznevek értelmező szójegyzékével ellátva, remélhetőleg legnagyobb részt kötetekbe szerkesztve.

2. Mindezek ellenére még ma is időszerű Lőrinczének a 40 évvel ezelőtti megállapítása: „Hogy az egyes tájak földrajzinévkincse miben különbözik egymástól, az egyes neveknek mekkora az elterjedési köre, milyen alak- és jelentésváltozatai vannak, melyik él csak mai, melyik történeti nevekben, megvan-e közsői jelentése – egyelőre nem tudjuk megmondani” (Lőrincze Lajos, Földrajzi neveink élete. Bp., 1947. 7–8.). Mostani előadásomban én is csak annyiban vállalkozhatom többre, mint a fent idézett alapvető tanulmányában a szerző, hogy felhívom tudományos közvéleményünk figyelmét egy olyan munkálat megindításának a szükségességére, amely két vagy három közigazgatási egységünk (megyénk) területén elsősorban az immár könnyen hozzáférhető számítógép segítségével a földrajzi nevek átfogó, különböző szempontú összevető elemzését tűzi ki célul, amelyhez a névből, illetőleg a jelentésből kiindulva természetesen el kell készíteni a földrajzi köznevek atlaszát is. Erre a kétfajta, de egymással szorosan összetartozó munkálatra azért van lehetőségünk, mert névtárainkhoz – amint az köztudott – nemcsak betűrendes névmutatók, hanem névelemmutatók is csatlakoznak, amelyek jelentős mértékben enyhítik az a tergo szótárak, illetőleg mutatók hiányát, sőt talán fölöslegessé is teszik azokat. Mindezt azért bocsátom előre, hogy a későbbiekben fölvázolandó tipológiai szempontsor egyidejű – vagy csak részben egyidejű – érvényesítése ne tűnjön eleve kivihetetlennek, sőt nyilvánvalóvá válják az egész országra kiterjedően is ennek a vizsgálatnak a lehetősége.

3. De mielőtt még erre rátérnék, szükségesnek látom megjelent és megjelenendő köteteink gyűjtési és szerkesztési elveit ezen a helyen újból röviden fölvázolni.

a) A szóbeli nevektől szögletes zárójelbe téve következetesen elkülönítjük az írásbeliségben (kataszteri térképek, Pesty gyűjtése stb.) előforduló neve-

ket még akkor is, ha teljesen megegyeznek a szóbeliekkel. Ennek az az oka, hogy a nyelvi rendszerben nincs még egy olyan nyelvi jel, amely alaki, szerkezeti stb. szempontból annyi és akkora különbséget mutatna a két névhasználati terület, a hivatalos és a szóbeli között, mint a tulajdonnév, legfőképpen pedig a személy- és a helynév. Dűlőneveink intézményes kodifikálása nagyrészt csak a XIX. század derekán, a jobbágyszabadtást követő úrbéri földrendezés során következett be. Ettől kezdve aztán a két névhasználati területen a nevek élnek a maguk külön életét, a szóbeli alapján létrejött kataszteri nevek a hivatalos életben a maguk viszonylagos mozdulatlanságában, illetőleg az újabb térképeken számuk fogyásában, a szóbeliek meg a mindennapi lokalizálásban és a maguk lassú, de állandó változandóságában: meglevő nevek differenciálódásában (*Keréksűrű* > *Alsó-*, *Felső-*, *Kis-*, *Nagy-stb.*), egyes nevek eltűnésében, illetőleg új meg új nevek keletkezésében stb.

b) Múlt századi írásbeli (kaszteri és a Pesty Frigyes által gyűjtött) neveket – Baranya megyében a korábbi forrásokból származókat is – filológiai-lag pontosan közöljük, a szóbelieket pedig abban a morfológiai szerkezetben és abban a fonematikusan lejegyzett hangtani köntösben, ahogy azokat a helybeli születésű idős és idősebb emberek használják. (Palóc vidéken az illabiális *ã*-t és az *ly* hangot is jelöljük.) Lejegyezzük tehát a neveknek mind lexikális (*Pécsbogota* 31. *Pécsi-víz: Fekete-víz*), mind alaktani (*Szőke* 51. *Szabad-főd: Szabad-fődek*), mind pedig hangtani (*Szőke* 55. *Pátujai-kut: Pátójai-kut*) változatait¹.

c) A fentiekhez hasonlóan tesszük közzé két- vagy háromnyelvű településeinken a nem magyarok által használt neveket is, amelyek előtt mindig ott áll, milyen nyelvű nemzetiségiek ajkán él, illetőleg sok esetben már csak élt (*Nagykozár* 40. *Kérészt alatt: n. Krájc-áker: szh. Pod krizsom*). Amennyiben magának a nem magyar névnek van lexikális, alaktani vagy hangtani változata, természetesen azokat sem hagyjuk el (*Nagykozár* 51. n. *Sánc: szh. Podsanac: szh. Pod sáncom*)².

d) Földrajzi neveink keletkezésmódját, a névadás bizonyítható vagy tudományosan feltehető indítékát a névkutatónak elsőrendű kötelessége nyomoznia. Még akkor is meg kell ezt kísérelnie, ha tudván tudja, erőfeszítései sok esetben eredménytelenek maradnak, és meg kell elégednie azzal, hogy motiválatlan névnek minősíti a denotátummal ma már semmilyen vonatkozásba nem hozható nevet (bővebben l. *Inczeffi Géza*, *Határneveink tipizálása a név jelentéstartalma és a jelölt táj viszonya alapján*. SzPFÉ. 1962. 36.). Az elnevezés indítékának, a motivációnak a kikutatását szolgálják a korábbi évszázadokból való ún. történeti nevek vallomásai, amelyeket az 1850-es, az 1860-as években kodifikáltak, esetleg korábbi, más forrásokból származók (vö. BMFN.), továbbá gyűjtőlapjainknak a denotátum meghatározására (út, folyó, kút, épület stb.), a földfelszínre (sík, dombos, hegy stb.), a mai és egykori művelési ágra (szántó, rét, erdő, szőlő stb.) utaló könnyen kódolható rövidítései. Az elnevezés motívumára vonatkozóan is minden egyes névnél gyűjtőink és ellenőrzőink, a majdani közlétevéők feltették érdeklődő kérdésüket. Természetesen ezeket is tartalmazzák kötetünk, ha szükségesén is. Az adatközlőknek a névre vonatkozó objektív magyarázataik mellett összegyűjtöttük a névhez (területhez) fűződő hiedelmeket is, amelyek segítségével a névadás indítékát magában a hiedelemben, az egykor elhitt vagy el nem hitt eseményben, történetben kell keresnünk (*Boszorkány-sziget* stb.). A ré-

gészeti leletekre vonatkozó közlések is támogathatják vagy legalábbis gyámolíthatják feltevésünket.

A motiváció felderítését szolgálják továbbá a magyar földrajzi köznevek értelmező szójegyzékei, valamint a korábban ritkán emlegetett bel- és külterületi térképeink is. Ez utóbbiak részint a helyzetviszonyító melléknevekkel (alsó, felső, külső, belső stb.) alkotott helynevek keletkezésére világíthatnak rá, részint meg – mivel a településsel határos községnevek, megyenevek stb. is rajta vannak a térképvázlaton – a településből kivezető utak stb. neveire.

Az idegen nyelvi földrajzi köznevek értelmezését e munkálatok során kívánatos lenne pótlólag elvégezni.

4. A címben szereplő új műszó azt jelenti, hogy tulajdonneveink egyes fajtái (embernevek, állatnevek, helynevek stb.) keletkezésmódjukat (motiváció, nyelvi eszköz, morfológiai szerkezet) tekintve nem egységesek, illetőleg nem egységes arányban fordulnak elő az egész nyelvi közösségben, hanem területi szempontból különbség mutatkozik közöttük, és magukon viselik az illető terület nyelvjárásának hangtani, szókészletteni stb. jellemzőit is. Mindezek az onomatodialektológiai sajátosságok megragadhatók, térképre vetíthetők, leírhatók és összevethetők bármilyen technikával (vö. *Benkő Loránd*, Magyar nyelvjárástörténet. Bp., 1957. 9.) akár egyazon nyelven belül (vö. *Temesi Mihály*: Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás. Bp., 1972. 423.), akár más nyelv hasonló tulajdonneveivel (vö. *Szépe György*: Összevető nyelvvizsgálat 343.). A jelenséghatárok várhatóan legélesebben a földrajzi köznevek, a hangtani jellemzők, továbbá a leggyakoribb keresztnevek, a családnevek stb. esetében lesznek élesebben körvonalazhatók, a névalkotás legjellemzőbb módjai pedig föltehetően csak sávosan jelentkeznek majd térképlapjainkon még akkor is, ha teljes sűrűségű kutatóhálózatról áll rendelkezésünkre a névanyag, mint majdan a magyarországi földrajzi nevek esetében.

a) Vizsgálati szempontjaim kidolgozásakor a nagy elődök (Melich, Kniesz, Pais, Szabó T. Attila) és tanítványaik kutatási eredményeire támaszkodva, *Kiss Lajos* „Földrajzi nevek etimológiai szótárá”-t (Bp., 1978.) és egyes tulajdonnévi etimológiai szótárak szócikképítési gyakorlatát is figyelembe véve, továbbá *Balázs János* elméleti jellegű tanulmányának (A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. ÁNyT. I, 41–52.), valamint *Soltész Katalin* ugyancsak elméleti jellegű művének (A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979.) a tanulságait szem előtt tartva lényegében véve egy olyan tipológiai kísérlettel hozakodom elő, mint amilyent kidolgoztam a göcseji és hetési ragadványnevek vizsgálatakor, illetőleg a „Zala megye helységneveinek rendszere” című (Bp., 1980., 1981.) munkámban, és amely leginkább *Benkő Loránd* A Nyárádmente földrajzinevei című (Bp., 1947.) tanulmányának a tipológiai rendszeréhez áll legközelebb. Nincs most itt sem terem, sem időm, hogy hosszasan kifejtsem annak a tudományos meggyőződésnek a kialakulását, amely röviden abban foglalható össze, hogy sem két nyelv, sem egyazon nyelv különböző tájegységeinek onomasztikai, illetőleg onomatodialektológiai rendszere megnyugtató módon nem írható le, és nem vethető egybe az alábbi három szempont figyelembevételével és következetes elkülönítése nélkül: 1. a névadás indítéka, más műszóval a motiváció (a talaj, a földfelszín, a fekvés, a hőmérséklet, az egykori vagy mai növénytakaró, a jellemző vagy annak vélt, ott élt vagy ott élő, ott tartott, legeltetett állat, az építmény, a megtörtént vagy meg nem történt esemény, a birtokos, illetőleg

a volt birtokos neve, foglalkozása, magának a helynévnek valamilyen közszóhoz vagy tulajdonnévhez való hasonló hangzása stb.); 2. a névadás nyelvi eszköze (a tulajdonság, a helyzet stb. megnevezése: *Hosszú-föld* vagy valamilyen szóképpel, metaforával: *Tekenyő-völgy*, metonímiával: *Sztalin-földek* '1945 után juttatott föld', antropomorf vagy thériomorf szóval: *Sédfő*, *Bogárczó-hát*, antoním szóval: Kisbécs 'cigánytelep', az építmény vagy víz nevének az átvonódásával: *Császár-híd* 'dülő' [a híd *Császár-hídi* híd lett], népetimológiával stb.); 3. a morfológiai szerkezet. Ezt a három alapvető szempontot nemcsak a névfajtákra, hanem azok nagyobb fogalmi alkategóriáira vonatkozóan is egyidejűleg kívánatos figyelembe venni (helységnevek, helységrész- és határrésznevek, dülőnevek stb.). A motivációból való elindulást a helységnevek vizsgálatakor senki sem vonja kétségbe, különösen a FNE SZ megjelenése óta³. Kétségesnek tűnik azonban a fent említett helynévi alkategóriák esetében, mivel dülőneveink egy része tiszta jelnev, de még a nagyobbik részt kitevő szónevek sem mindig közölnek aktuális információt (vö. *Soltész* i. m. 83.).

b) Adattárainknak a névadás motívumára vonatkozó közvetlen és közvetett, biztos vagy föltehető információiról már szóltam, ezeket nem ismétlem meg. Szeretném azonban felhívni az e témában munkálkodók figyelmét a FNE SZ-ben rejlő tudományos és módszertani értékek hasznosítására oly módon, hogy elsőként, tehát még a dülőnevek vizsgálata előtt el kellene készíteni a közelesen megjelenő 4., bővített kiadása alapján a történelmi Magyarország területére vonatkozóan a magyarok és nem magyarok adta helységnevek tipológiai rendszerét. Ehhez a kellő fölkészültségnél több nem is kell, számuk nem oly nagy, hogy meghaladná egy ember erejét. A szerző eljárás módja természetesen következetes: több minden mellett mindegyik név esetében megadja a névadás indítékát (motivációját), nyelvi eszközét és morfológiai szerkezetét. Hogy a majd elkészült helységrévi tipológia milyen nagy segítséget jelent a dülőnevek rendszerezésében, csak sejtem, azt viszont tudom, hogy az etimológiai (tulajdonnevek esetében a motiváció-) kutatások és tipológiai vizsgálatok egymással dialektikus kölcsönhatásban állnak, ahogy erre korábban többen több helyen rámutattak.

Ugyancsak kiaknázatlan munkaeszköznek tartom ebben a vonatkozásban *Mező András*nak „A hivatalos helységrévi névadás” című művét, nem is szólva *Inczefi Géza* a „Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata” című (Bp., 1970.) könyvéről vagy az olyan mintaszerű jelenségmonográfiáról, mint *Kázmér Miklós* „A »falu« a magyar helynevekben” (Bp., 1970.).

c) Számos színmagyar településünkön a motiválatlan nevek között nem egy olyan akad, amely aligha, sőt biztosan nem magyar elnevezés (*Dolac*, *Ledina*, *Linyák* stb.), következésképpen szükségszerű az e témával foglalkozó majdani kis kutatócsoportban fiatal szlavisták, germanisták részvétele is, akik tehát kétnyelvű településeink idegen nyelvi névanyaga mellett vállaltóra fognak a magyar anyagban elszórtan jelentkező szláv, német stb. nyelvi neveket is, ami által egyes vidékeken jelentősen csökkenne a motiválatlan nevek száma. Onomatodialektológiai kutatásuk eredményeit a „Nem magyarok adta nevek” csoportjában tennék közzé, illetőleg elkészítenék a „Magyarországi szláv/német földrajzi köznevek atlaszá”-t.

d) Egy-egy megye földrajzi neveit vizsgálva – *Inczefi*hez és másokhoz hasonlóan – én is elkülöníteném a belterület és a külterület neveit. Ez a szempont talán formálisnak tűnik, valójában történeti még akkor is, ha falvaink

jelentős részében csak a két világháború között, esetleg csak a felszabadulás után történt meg az utcák, terek stb. hivatalos elnevezése, addig ugyanis a szóbeli dűlőnevek alaprétégevel föltehetően egyidős falurésznevek (*Buda, Finak, Fősőfalu* stb.) és szóbeli, népi utcanévek (*Magyar utca, Tót utca* stb.) működtek. Az írásbeliségben először megjelentek a házszámok, legutoljára pedig a hivatalos utcanévek.

A dűlők 1850-es, 1860-as években történt hivatalos elnevezése tehát – a városokat és a nagy lélekszámú falvakat kivéve – csaknem száz évvel előzte meg az ugyancsak hivatalos utcanévadást. A falurésznevek megszűntével jelentős mértékben megszorodott, azt lehet mondani, szinte kizárólagossá vált az *utca, út, köz, tér* földrajzi köznévvel alakult belterületi nevek száma, a hivatalos (kataszteri) dűlőnevekhez pedig ugyancsak szinte következetesen odakerült a 'szántó' jelentésű *dűlő*, továbbá a *rét, a legelő, a mező* stb. És mivel névtelennek a határ egyetlen holdja sem maradhatott, de ugyanakkor túlságosan részletező kataszteri térkép készítése sem volt hivatalos szempontból kívánatos, működésbe lépett a földmérők ma is ismert gyakorlata: egy-egy név eredeti területét önkényesen kiterjesztették, következésképpen a korábbi térképek hivatalos (kataszteri) neveit egyre apasztották, majd a kisparaszti gazdálkodás megszűntével a mezőgazdasági termelősövetkezetek az általuk bevezetett táblaszámokkal (pl. E-5 stb.) teljesen kiiktatták. Összinté örömről szólhat azonban, hogy a nevek visszaállítása folyamatban van, mégpedig a mi gyűjteményeink alapján egy újabb hivatalos külterületi névkataszter készül, amely kötelező érvényű lesz mind a kartográfusok, mind a mezőgazdaság számára.

Mindezekből látható, a hivatalos (kataszteri) nevek mennyisége koronként változó, rendszerszerű vizsgálatuk vagy egyazon felmérésre, térképcsoportra (C., K1, K2 stb.) vonatkoztatva végezhető el, vagy pedig tárgyalásukkor nem teszünk különbséget közöttük, és csak mint írásbeli neveket fogjuk fel őket.

e) Az eddig említett szempontoknak (szóbeli nevek–írásbeli nevek; motiváció–nyelvi eszköz; belterület–külterület; fontosabb helynévi kategóriák) az érvényesítése mellett elengedhetetlenül szükséges a) a földfelszínre (*lap, völgy, domb, hegy, bérc, börc, tető* stb.), b) a vízre (*árok, patak, forrás, séd* stb.) és c) a művelési ágra, a növénytakaróra (*dűlő, mező, rét, erdő* stb.) utaló földrajzi közneveket is megvizsgálni, ehhez olyasféle térképeket készíteni, mint Kálmán Béla, Pesti János és többen mások, illetőleg amilyenre sok-sok példa van a külföldi szakirodalomban. (Legutóbbiak egyike a Hessischer Flurnamenatlas. Szerk. H. Ramge. Darmstadt, 1987.). A térképlapokon várhatóan lesznek szétszört előfordulású köznevek, és lesznek olyanok, amelyek nem szeszélyes összevisszaságban, hanem bizonyos területekre jellemzően sűrűsödnek⁴. Itt is nagyon fontos alapelv, hogy a szóbeli nevektől valamilyen mellékjellel elkülönítsük azokat, amelyek csak az írásbeliségből adathatók (vö. Kálmán Béla, *Nyelvjárásaink*. Bp., 1977.⁴ 16.), önmagukban (*Árok, Patak* stb.) vagy minőségjelzős (*Fenyős-patak*), birtokos jelzős (*Malom-patak*) szerkezet alaptagjaként stb. állva fordulnak elő.

f) Szóföldrajzi és hangtani jelenségek elterjedését mutató térképlapjainkból mint újabb forráscsoportból természetesen nemcsak onomatopoeiáktól, hanem bizonyos általános dialektológiai következtetések is leolvashatók, illetőleg egyes jelenséghatárok – teljes sűrűségű kutatóhálózatunk eredményeként – egészen pontosan meghúzhatók (zárt *ë*-nyilt *e, ö*-zés, *i*-zés stb., vö. Király Lajos: MNyTK. 160. sz. 199–206; Szabó Géza: MNyTK. 170. sz. 75–82, Balogh Lajos: MNyTK. – – –).

g) Mivel pontosan megszámlálható nyelvi tényekről van szó, térképre vehetőek a legjellemzőbb névalakulásmódok, a morfológiai szerkezetek, a nyelvi eszközök száma és aránya is, amelyekből újabb és újabb következtetésre juthatunk, különösen akkor, ha majd mind a 19 megyénk és fővárosunk földrajzinév-anyaga megjelenik, a jelenséghatárok között nem lesz geográfiai hézag, azaz mind a 3189 településünkre kiterjeszhetőek lesznek vizsgálataink.

5. Az elhangzottakat összefoglalva, a rendszerkényszernek is engedelmessé válva, két nagy csoportban tárgyalnám tehát a földrajzi neveket (a területneveket, vízneveket, építményneveket): a szóbeli nevek és az írásbeli nevek. Mindkettőben következetesen végigvinném a motivációra, a nyelvi eszközre és a morfológiai szerkezetre irányuló vizsgálatokat, végül pedig ezeknek a szempontoknak az alapján a két névhasználati terület egybevetése következik.

JEGYZETEK

¹ Hogy a gondosan lejegyzett névváltozatok milyen fontosak a névélettan, a párhuzamos helynévadás stb. kutatásában, azt azzal szeretném szemléltetni, hogy a Bambergi Egyetemen 1986. október 1-je és 4-e között Ortsnamenwechsel címmel külön nemzetközi szimpóziumot szerveztek, amelyen Hollandia képviselőjeként ugyan, de magyar témával Gerstner Károly is részt vett (vö. Ortsnamenwechsel. Bamberger Symposion 1. bis 4. Oktober 1986. Herausgegeben R. Schützeichel. Heidelberg, 1986.).

² A német nyelvi neveket a „Tolna megye földrajzi nevei” c. műhöz hasonlóan német dialektológiai átírásban nyomdatechnikai okokból nem tudjuk közzétenni. De talán még ennél is nagyobb gondunk, hogy az illabiális *ä* és a tökéletlenül képzett *e* jelölése vidéki nyomdáink betűállományától függ, és ilyen következtetlenségekbe vagyunk kénytelenek belépni, hogy a kaposvári nyomdában készült BMFN-ben az illabiális *a* jele *ä*, ugyanez a betű a VMFN II. kötetében a tökéletlenül képzett *e* jele.

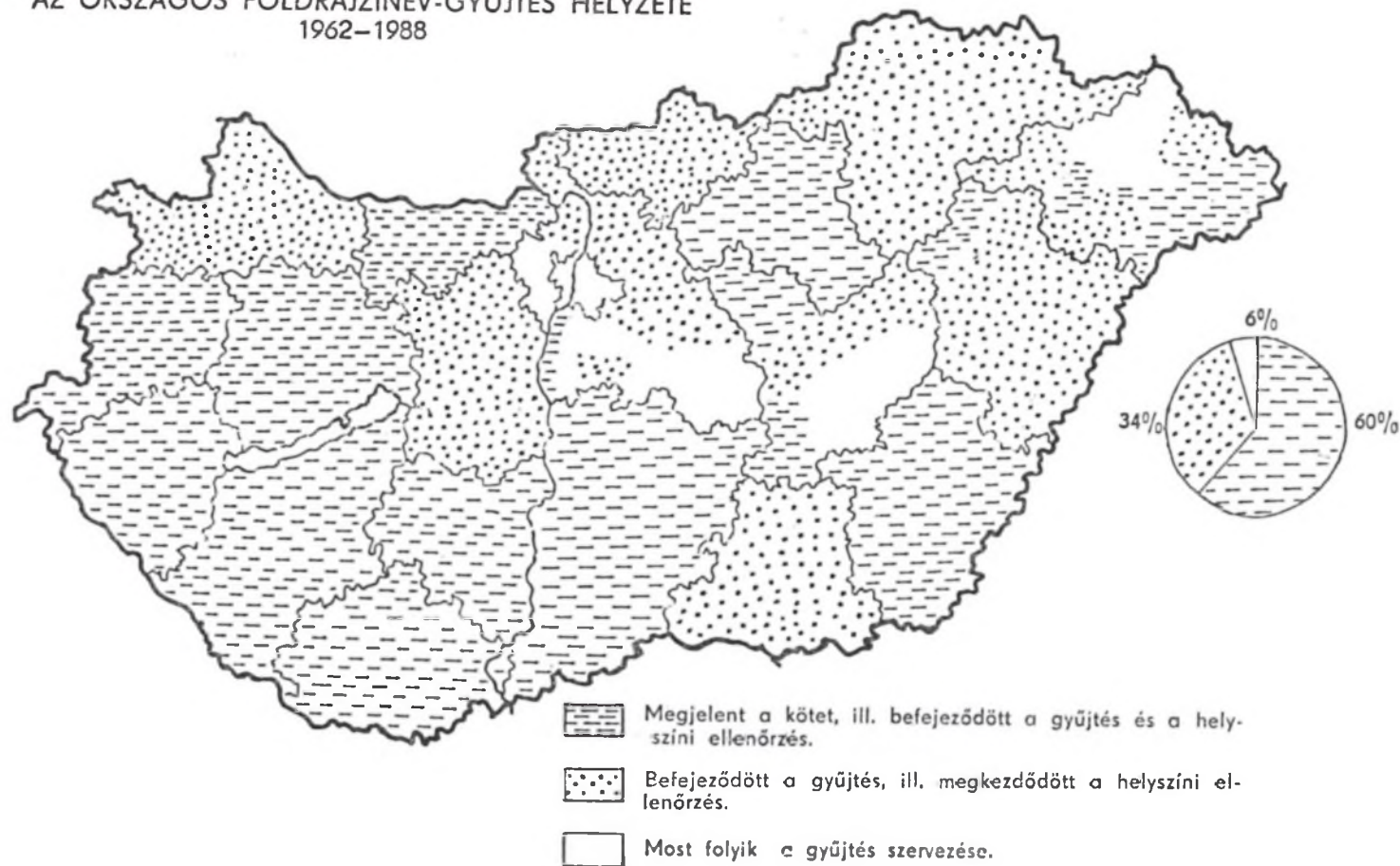
³ Az effajta vizsgálattal kiderült, hogy Zala és Tolna megye helységneveit a következő egyező és különböző főbb sajátosságok jellemzik.

- a) Mindkét megyében a nevek zömét – mintegy 90%-át – a magyarok adták.
- b) A nevek keletkezésének nagy részét a birtoklás ténye motiválta ugyan, de ezen belül Zala megyében a puszta személynévvvel keletkezett nevek aránya 25%, Tolnában 42%.
- c) Mindkét megyében ezek a puszta személynévből alakultak szétszórtan jelentkeznek.
- d) Jellegetes zalaí helynévalakulási mód a templomcím átvonódása a településre, mert 37 név keletkezett így, míg Tolnában csak kettő. Stb.

Ha már szóba került a helységnévi funkcióban álló puszta személynév kérdése szeretném felhívni a figyelmet R. Smittleinnek a „Germán személynévek helynévi szerepben” c. cikkére (RIO. XI [1959] 37–47.), aki egyes szám nominatívuszban álló germán személynéveket (*Sudargas, Turmantas*) fedezett fel Litvánia, Lettország, sőt Itália, Skandinávia, Nagy-Britannia, Spanyolország, Franciaország, Hollandia, Ausztria területén (*Admont, Egmont, Helmond, Richmond* stb.). Dolgozatának végén ennek a kérdésnek a kutatását melegen ajánlja a fiatal nyelvészeknek. Az eredmények számunkra, magyarok számára is izgalmasak.

⁴ Zala megye folyóvízneveit vizsgálva Kálmán Béla azt írja, hogy a *patak* egyeduralma csak a letenyei és a nagykanizsai járásban, tehát a megye délkeleti részén törik meg, itt ugyanis már az *árok* alkot összefüggő területet (vö. NyudÉrt. 58. sz. 350.). Nem vetítetem térképre az *árok* Somogy megyei előfordulását, de a Mutatóból is látszik (vö. SMFN), hogy ez a legáltalánosabb víznév, akárcsak Tolna megyében, amint ezt a mellékelt térkép is mutatja.

AZ ORSZÁGOS FÖLDRAJZINÉV-GYŰJTÉS HELYZETE 1962–1988

„BARANYA MEGYE FÖLDRAJZI NEVEI” ÉS A NÉPRAJZ

Ennek a hatalmas adattárnak nagy néprajzi forrásértéke van, különösen egy-egy falu történeti-néprajzi kutatásához nyújthat pótolhatatlan segítséget. Olyan váz, olyan adattár, mely lényegesen megkönnyíti a kutatást, az adatközlők kérdésését. Maguknak a neveknek az újrakérdezése és ezek alapján felmerülő adalékok is bőséges eredményt ígérnek egy falu monográfiájához. A falumonográfia adhat csak megnyugtatóan teljes képet egy közösség műveltségének összefüggéseiről; ehhez kaphat itt nemcsak adattárat a kutató, hanem minden falu helyneveinek felsorolása előtt történeti útbaigazítást a legfontosabb irodalom feltüntetésével. A bevezetőben található falunév-magyarzatoknál is fel kellett volna azonban tüntetni a tudományosan igazolt adatoktól megkülönböztető A. sz. rövidítést (az adatközlő szerint), mert így az olvasó azt gondolja, hogy a bevezető történeti rész minden adata igazolt. Pl. Tótszentgyörgynél olvasom „felvidéki szlovák letelepülökre utal”, t. i. a falu neve. Más helyen, pl. Kistótfalunál helyesen mutat rá arra, hogy a tót jelenthet szlavóniait is, mert a régi népnelvben ez volt a Tótország – egyébként általában jelenthetett szlávot is; pl. vendus-tótot, szlovént vagy egyszerűen a vendet. Ugyancsak délszlávokra utal a Buzsák melletti Tótszentpál helynév is a Balatontól délre.

A földrajzi nevek adattára (sok helynévmagyarozó történet és feltevés a terjedelem csökkentése miatt bizonyára kimaradt) olyan, mint egy feltárt őskori sír leletei: cserepek, csontok, fémmaradványok és töredékek együttese: a laikus nem tud mit kezdeni vele – de tud a régész! Azért tud, mert ismeri a tárgyak darabjait, maga előtt látja a tárgyat ép formájában is, ismeri használati értékét és jelentőségét is. Ez az ismeret igazítja el a lelet értelmezésében. A leletek csak a helyi, adott összefüggésben kapnak értékes jelentést, nem általában, önmagukban. Így vagyunk a földrajzi nevek adattárának értékeivel is – csak összefüggéseikben lehet ezeket értelmezni, felhasználni egy falu múltjának megrajzolásában. Ugyanaz a helynév egészen mást jelenthet és más következtetéseket tehet lehetővé az egyik falu határában, mint a másikban, más helynevek és történeti háttér összefüggésében. Éppen ezért a helynévgyűjtemény valódi értékét egyetlen falu történetének rajzában tudnám csak bemutatni. Mégsem választottam ezt az utat, mert ez egyszerűen egy falu monográfiájának bemutatását jelentené, hanem kiragadtam néhány helynevet, melyekkel az egykori népelet sajátos dél-dunántúli modelljére utalhatok. A régi paraszti állattartás és az ezzel összefüggő települési rend tükröződését keresem a helynevekben. Ennek a modellnek a bemutatását a helynevek segítségével azért tartom fontosnak, mert e kérdésnek a történettudomány még nem szentelt kellő figyelmet, azt is mondhatnám, nem fogadta még el, nem számol vele. Arról a paraszti gazdálkodási

és határhasználati modellről van szó, amit az 1767-es úrbéri rendezést elrendelő törvény után országszerte hosszabb vagy rövidebb idő alatt megsemmisítettek. Közvetve a helynevek segítségével e törvény végrehajtásának módjára is következtethetünk.

A következő helyneveket vizsgáltam meg: *szállás, szálláskert, ól, akó-akol, élés, gyóta, kert, pajta, rekeszt, kapu, cser és avas.*

A köznevekből képzett helynevekkel azonban igen óvatosan kell eljárunk, ha azokból bizonyos létesítmények, intézmények elterjedését akarjuk megállapítani.

Györffy György a magyar törzsek elhelyezkedését lényegében a nemlétező adattal állapította meg: ott ahol a törzs otthonos, ott hiányzik az a törzsnév, ott az idegeneket kell megjelölni. Az almásban az almafa nem tájékozódási pont, csak a közébe keveredett cseresznye- vagy körtefa. Mégis használhatjuk a köznevekből képzett helyneveket bizonyos jelenség elterjedésére vonatkozóan. A helynév szükségszerűen jön létre, de a néprajzi-települési sajátosság megléte nem tükröződik szükségszerűen a helynevekben is. Például, ha egy falu neve *Kővágószőlős*, ez azt jelenti, hogy a falu valamikor követ vágott és szőlőt termelt, esetleg éppen ilyen természetű szolgálattal adózott a királynak, királyi szolgáló nép volt. Másik oldalról, nem biztos, hogy minden követ vágó vagy szőlőt művelő falu, királyi szolgálónép e szakosodásra utolsó falunevet viselt, mert lakhatott például a faluban lévő templom véd-szentjére utaló falunév alatt is. Még egy megfontolás ehhez: a helyneveknek, illetve az elnevezett helyeknek különböző nagyságrendje van. A földrajzinév-gyűjtemény azokat tartalmazza, melyek egy egész falu számára azonos helyet jelölnek és ismertek. Nyilvánvaló, hogy minden családnak vannak szűkebb körben használt és ismert helynevei: nemcsak a ház körül, a kertben, hanem kint, a külső határban is. Régebben egy-egy középbirto- kos parasztgazdaságnak nem ritkán 30–40 parcellából állt a földje, e ennek mindnek volt neve, s azon belül a részeknek is lehettek helynevei, melyek nem minden falubeli számára jelentették ugyanazt a helyet. Éppen ezért, bármennyire is értékes és pótolhatatlan segédkönyv a „Baranya megye földrajzi nevei”, a gyűjtés, a névmentés még folytatható, és folytatni is kell sürgősen, amíg azok az egykori gazdák még megkérdezhetők, akiknek széttagolt birtokaik voltak, és azokat szükséges volt helynevekkel megkülön- böztetniük.

A néprajz, hasonlóan a többi történeti tudományhoz, sohasem mondhat le arról, hogy keresse a vizsgált tárgykörön belül a népre, nemzetre jellemzőt, a sajátos és megkülönböztető jegyeket. Györffy István és kortársai a magyar települési rend és gazdálkodás egyik jellemzőjeként írták le a szállást. Az alföldi szállásos, kétbeltelkes, ólaskertes vagy istállós-kertes, kertés város kérdésének nagy irodalma van már. Annak idején ezt a települési rendet, melyben a lakóháztól szigorúan, térbelileg elkülönült az állatok tartási, teletelési helye, a nomád félnomád állattartásnak és életmódnak az örökségeként írták le. Az azóta folytatott kutatások már rámutattak ennek európai párhuzamaira és történeti hátterére, a kérdés összetettségére, anélkül, hogy lényegében cáfolták volna a keleti kapcsolatokat. Kétségtelen, hogy a szilajon vagy félszilajon tartott, régi magyar háziállatok tartás- módjával, ezeknek az állatoknak a mai, istállózott fajtáktól eltérő, ösztönös magatartásával van összefüggésben ez a szigorú szétválasztás, a lakóház és állatállomány elkülönítése. Különösen az alföldi hajdúvárosok régebbi

alaprajzában különült el látványosan a lakóházakat körülvevő istálló vagy ólaskertes övezet. A Dél-Dunántúl magyar településeinek ugyanezt a rendjét, ha nem is ilyen tiszta alaprajzzal (ezt a tagolt felszín nem tette lehetővé) Hofer Tamás mutatta be (Dél-Dunántúl településformáinak történetéhez. Ethnographia. 1955. 125–186.), a baranyai Hegyalján pedig Füzes Endre kutatta fel (Adatok a mecseki megosztott településekhez. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1956. 82–103.). A „Baranya megye földrajzi nevei” pedig az egész megyére vonatkozó áttekintést ad a szállásokról.

Szállás vagy szállásra utaló helynév (pl. Szállási út, -rét stb.) ahol az összetett név esetében az első tagban van a *szállás*, összesen 69 baranyai falu határában került feljegyzésre. Nem számoltuk ide azokat a falvakat, amelyeknek voltak szállásaik, de nem volt erre utaló helynevük. (Pl. Cserkúton.) A szállásra utaló helynevek közül azokat sem vettük figyelembe, ahol a szállás csak a második tagban szerepel, de általában ha ilyen földrajzi név volt, ott a szállás magában vagy első tagként is szerepelt. Összesen 320 helység névanyaga van a két kötetben, de több, az utóbbi időben összevont helység egyetlen falunév alatt szerepel: pl. *Komló* földrajzi nevei közt találjuk *Mánfa*, *Budafa*, *Szopok*, *Mecsekjánosi és Kisbattyán* neveit is. Így számolva tehát a baranyai falvak 22⁰/₀-ában volt még élő helynév a *szállás*.

A szállásra utaló helynevekkel rendelkező falvak sajátos földrajzi eloszlást mutatnak. Csaknem minden magyar faluban megtaláljuk a Hegyháton (Sásdi járás), valamint a megye északi részén Pécsváradtól keletre, itt is elsősorban, ugyancsak a magyar falvakban, és a Duna mentén: Dunaszekcső, Dunafalva, Kölked és Mohács területén. Hogy a megye középső, dombos részén alig fordul elő, az abból következik, hogy itt a török hódoltság után zömében új telepítésű német falvak töltötték ki a pusztává vált teret. Annál különösebb, hogy az *Ormánság* 41 községében csak háromban van szállás. Ez nem lehet véletlen. *Ormánság* mellett tulajdonképpen a Duna mentén és a Hegyháton maradt csak meg a magyar lakosság összefüggően, fenntartva a középkori sűrű, aprófalvas településhálózatot. Miért hiányzik tehát a szállás az *Ormánságból*?

A választ részben megadja egy másik köznévből alakult helynév vizsgálata, az *ól* szóval képzett helynevek elterjedése. *Ól* szóból 10 faluban képeztek helynevet. (Megint figyelmen kívül hagyva azokat a szavakat, melyeknél az összetételben csak a második tagban szerepel az *ól*.) A tíz közül 7 ormánsági faluban került elő, s ezek közül csak az egyikben (*Oldon*) van szállásra utaló helynév. A fennmaradt három közül kettő magyar faluból ismert: az egyik Dunafalva, Dunaszekcső volt szigeti szállásai közt az *Ól-erdő*; a másik Szászváron az *Ól-völgy* nevű erdő (?); a harmadik a bosnyák Szalántán az *U Toru* 'az ólban'; mert ott az adatközlők szerint disznólegelő volt. Ez a fordítás azonban hibás, csak a legújabb kori *ól* jelentést veszi figyelembe. A *tor* horvátul aklot jelent. A régi magyar nyelvben az *ól* nemcsak istálló, hanem lakóhelyiség, szoba, kamra értelmű is volt, pl. épp a szomszédos szlavóniai magyarok körében mind a mai napig (Penavin Olga: Szlavóniai (kórógyi) szótár. Újvidék. 1975.) Az Alföldön is ismeretes az *ólaskert*, *akókert* az *istállókert* vagy *szálláskert* kifejezésekkel együtt. Itt, Baranyában a kétféle elnevezés határozott földrajzi elterjedése nem lehet véletlen, ennek okát azonban egyelőre csak találgathatjuk.

Pajta szóból képzett helynév 26 akadt Baranyában. (Ismét csak első tag-

ként szereplő összetételekkel.) Zöme ezeknek a megye hegyes-dombos nyugati, északnyugati részére helyezhető, s csak néhány található a megye déli-délkeleti részén, összesen 6. Ezek közül is 2–3 uradalmi pajtákra utal. A pajták részben ugyancsak szállási épületek lehettek. A pajtáskertek a megosztott települések egy másik, főként a nyelvterület északi részén lévő típusát jelentik, és részben az egykori búzáspajták emlékét őrzik.

Az Alföldön gyakran *istállóskertek* elnevezés is szerepel *szálláskertek* helyett. Baranyában az *istálló* szóból alakult helynév 12 falu névanyagában szerepel; összetételekkel együtt 18 név. Gondosabb vizsgálattal azonban megállapítható volt, hogy ebből körülbelül csak 3 vonatkozott régi, paraszti istállókra, szállásokra, ezek is a Hegyháton; a többi helynév újabb keletkezésű: uradalmi majd téeszistállók helyére utal. Az *istálló* az *akollal*, *óllal*, *szállással* szemben már igényesebb épületet jelöl, s mire ezek a falun kívül elterjedhettek volna, a szállásokon, az úrbéri rendezés, az elkülönözés már lehetetlenné tette felépítésüket.

Az *akol*, *akó* szó is több esetben vált helynévvé (10 falu határában), de zömében uradalmi juh- és disznóaklok helyére utaltak. Annál tanulságosabb, hogy éppen a disznók régi tartásmódjára utaló helynevek is fenn maradtak. Az erdőkben, ridegen, tehát hazahajtás nélkül tartott kondák maguk építették ki menhelyüket: a partoldalba túrták a *bányáknak* is nevezett gödreiket (*Disznó-árok*, *Disznó-gödör*, *Disznós-árok*, *Disznós-gödör*, *Disznó-vájási-dűlő*).

A *legelő* mai fogalma, (fátlan, füves tér legeltetésre) későn alakult ki, mintegy 100 esetben lett önálló helynév, és kb. 50 az összetételben megjelenő vagy belőle alakult helynevek száma. Megtaláljuk azonban az állattartás korábbi módjára utaló közneveket is helynevekként. Az 1767 után megindult elkülönözés során ugyanis megtiltják az állatok tartását, legeltetését az erdőkben, fás, ligetes helyeken stb., vagyis az egész határban, s szigorúan csak a legelésre kijelölt, egyre szűkülő és fátlan térre szorítva a jobbágyi legeltetést. Ez utóbbi az igazi legelő, azelőtt a változatos felszínű és növénytakarójú határ mind élés, *marhaélés*, *baromélés*, *lóélés*, *ökörélés* stb. volt, illetve *legelőerdő*, *élőföld*, *legeltető cseres*, *erdő* vagy *avas*. Megvizsgáltam, hogy ezek a köznevek is szerepelnek-e még helynévként, idézve ezt a letűnt, szabad állattartást. Lássuk hát: Az *Élés* és az *élés* utótagú helynevek 19 falu határában találhatók. Az összeírók gyakran megjegyzik az adatközlők névmagyarozatát is: *legelő*, *legelőerdő* volt. Érthető, hogy a *legelőerdő* viszont nem szerepel gyakran helynévként, sőt, kifejezetten ritka, holott a régi *élések*, *legelők* mind fásak, mai szóval *legelőerdők* voltak. Két esetben német anyanyelvű faluból jön elő ez a név, egyszerűen a német *legelő* fordítása, illetve, fákkal beültetett községi *legelő* neve (Boldogasszonyfa és Szentlászló). Tótszentgyörgy falu határában a *Felsőcseri-legelő* másik neve *Legelőerdő*, Szabadszentkirály magyar népe *Legyellő*-ként is emlegeti a *Legelőerdő* dűlőt. Itt tehát késői névadásról van szó, a régi népnyelv nem ismerte ezt az összetett szót. Tulajdonképpen ez a szóösszetétel ellentmondásos: az *erdő* a szó szófejtése szerint az a hely, ahol a fás növényzet megered, megeredőben van. Ha egy ilyen erdőben lévő fás növénytársulást legeltetnek, akkor az állatok megakadályozzák a fák felnövekedését, az erdősülést. Vagy legeltetnek vagy erdőnek tilossá teszik a marhák számára. Az, amit ma *legelőerdő*nek nevezünk, és néhány helyen természetvédelmi területként akarunk az utókornak megóvni, valaha csak *élőföld*, *élés*,

baromélés stb. volt vagy gyóta, illetőleg legelő, legyelő, legyellő. Ebben ritkán, hatalmas lombkoronát nevelő makk- és gyümölcstermő fák is nőttek; így előfordult, hogy egy-egy nevezetes nagyobb fáról is neveztek el: *Fojtókörte, Tökóma, Csecses-alma*. Ezek oltott nagy fák voltak, és köztük volt a legelhető fű. Ezek a fák az állatnak is értékes takarmányt teremtettek minden évben; mivel a nap körülsüthette a fák koronáját. A sűrű erdőben növő tölgyek 6–8 évenként teremnek csak makkot, és ott is csak a fényt kapó, legfelső korona, hiszen az árnyékba kerülő oldalágak leszáradnak. Ezt a legelőerdőt tehát nemcsak a fűvéért járta az állat, hanem a fákon termő makkért, gyümölcsért is. Ezeket az erdőket évenként tisztították a tüskés bozótól, a kökény, galagonya vagy vadrózsa bokroktól, mert ezeket a marha nem tudta legelni. Csak ott hagyták meg ezt a tüskés bozótot, ahol makkot, gyümölcsöt termő fát akartak pótolni. A tüskés növények ugyanis megvédték a fiatal csemetét, amíg az ki nem nőtt a marha szája alól, és ezzel újra termő fát neveltek fel a legelőn. Az ilyen területek neve volt tehát az élés. Ugyanezt jelentette a gyóta is, mely 3, a megye déli felében lévő falu határában vált helynévvé. Kiss Géza Ormánsági szótárában: legelő, a parragi (paragi) fű bujája is. Hogy ez nem csak a fűre vonatkozik, azt egy szerencsére feljegyzett kis történet is bizonyítja a gyűjteményben; Királyegyháza Gyótájáról olvashatjuk: „Géra Gergely ment a Gyótában. Útközben egy nagy korhadt fa mellett vitt el az útja. Hallja ám, hogy konog a fa. Odaszól: Ki van a fában? – Nem fontos, Gergő bácsi, csak mondja meg, nem látott-e pandurokat a kocsmában?” Itt vannak tehát a nagy öreg fák is!

A legeltetéssel hasznosított erdők még szerepelhetnek a cser és cser-öszszetételű helynevekben. Cser szavunk kettős értelmű: egyrészt jelenti a cserfát vagy más tölgyfát is, de jelenti azt a főképpen keményfából álló fiatal erdőt, cserjést is, melyet éppen lombja miatt legeltetnek, tehát erdei legelőt. Mintegy 200 ilyen helynévvé vált cser, cseres, cserhát stb. van a gyűjteményben. Ez a német *Niederwald*, a legeltetett alacsony erdő, melyet aztán az erdővédelem Európa-szerte „kimentett” a legeltetésből, és faárutermelő erdővé neveit fel, kitiltván belőle a marhákat. Ennek ellentéte volt régen az *avas* köznéből jelölt, öreg fákból álló erdő, melyben a jószág legfeljebb fűvet legeltetett, mert a nagy fák ágait már nem érte el. *Avas* szóból 12 esetben lett helynév Baranyában. Zengővárkonyban sajátos változat maradt fenn: *Közel-Avas*, bizonyára a távoli, Zengőben lévő öregerdőkkel szemben.

Még két, a régi állattartásra utaló, köznéből helynévvé lett szóról. Amikor még az állatok szabadon járhatták a faluközösség egész határát, éjszakára gyakran a falu házakkal körülvett belső terére hajtották azokat, melyekre szükség volt: az igásökröket, lovakat és fejősteheneket. Hogy azok ne szökjenek ki a tartárba, s a betyárok könnyen el ne lophassák őket, a faluból kivezető utakat sorompókkal, falukapukkal, pusztakapukkal vagy rekesztekkel zárták el, amit az éjjeliőrök, strázsák vagy bakterok is vigyáztak. Ezeknek az egykori kapuknak az emlékét is őrzi néhány helynév, pl. Cserkúton a *Tüttösi-kapu, Legelő-kapu* és a *Vaskapu*, Királyegyházán a *Gá-rekeszt*. Kiss Géza még az 1930-as években látott ilyeneket az Ormánságban, könyvében egyet közöl is fényképen.

A helynevek tehát fontos eligazítóink népünk letűnt életformájának kutatásában; jelen esetben a sajátos, magyar paraszti gazdálkodási modellnek is, melyet már a 18. század végén idegen minták alapján erőszakkal felszámolt a kormányzat, és ezzel éppen e területeket oly tragikusan sújtó egykészségnek nyitott utat.

TÖRTÉNELEM A FÖLDRAJZI NEVEKBEN

A Baranya megye földrajzi nevei címet viselő két vaskos kötet mindenekelőtt a hazai földrajzinév-gyűjtés nagy eredménye, de ugyanakkor kitűnő támasz mindazoknak, akik a baranyai népelet egészével vagy annak valamely részével kívánnak foglalkozni.

A baranyai múlt történetével foglalkozók számára mindenekelőtt a források jegyzéke ad nagyszerű segítséget, amelyben a török kitakarodásától a legújabb időkig megtalálhatják a legfontosabb állami, földesúri, egyházi összeírások vonatkozó névanyagát, pontos lelőhelyjegyzékét és eredménynyel folytathatják a kéziratoss térképek tanulmányozását is, melyektől történetírásunk nesztora, Mályusz Elemér már több mint fél évszázaddal ezelőtt a helytörténeti kutatás fellendülését várta, de annak művelői sokáig visszariadtak a keresés és feldolgozás nehézségeitől. A belőlük nyert névanyag értékét alaposan növeli, hogy kitűnő történészek, levéltárosok, nyelvészek (Timár György, Szita László, Pesti János) kínálják itt a Baranya Megyei és a pécsi Káptalani Levéltár kincseit, amelyek a leghűségesebben őrzik a soknemzetiségű Baranya népei által hátrahagyott nyelvi nyomokat. Baranya középkori anyagban szűkölködő sajátos forráshelyzete miatt az is fontos, hogy a kutató felfigyelhet itt a feudális kor alapvető történetföldrajzi munkáira,¹ a törökkor adóösszeírásaira,² valamint az alapvető helynévgyűjteményekre.³

Talán csak a történész telhetetlensége mondatja velem, hogy dr. Nagy Lajos kitűnő forrástanulmánya mellett, helyet kaphattak volna Taba István, Timár György és mások forrásközleményei is a BMFN-ben.

Utoljára hagytam, bár magam Szita László jóvoltából a legkorábban ismertem meg a Határjárások, Határperes tanúvallomási jegyzőkönyvek (1720–1780), Bírósági határszemplék anyagát. Ezek engem az uradalmi levéltárakban való alaposabb kutatásra ösztönöztek, és napjainkra már elvezettek az etnikai csoporttól és régiótól a demográfiai katasztrófát érlelő század (1767–1867) ormánsági emberének vagy pontosabban a vele kapcsolatos magatartási formáknak vizsgálatáig.

A községi adattárak használatát minden kutató számára megkönnyítik a művelési ágakra, térszinformákra, tereptárgyakra vonatkozó megbízható rövidítések, de talán náluk is jobban az írásos anyagokból származó nevek évszámmal is jelzett forrásai.

Más a helyzet a népességtörténeti összefoglalókkal, amelyeket a legnevesebb szándék állított a községi adattárak élére. Ezek a változó terjedelmű, hasznos információkat hordozó szövegek az 1945 előtti korszak népeségi viszonyaira olyan tájékoztatást adnak, amely általában szinkronban

van a névanyaggal; így ennek a korszaknak a földrajzi nevei a helyi népesség homogén vagy heterogén nemzetiségi összetételét is tükrözik.

A népesség és névanyag közötti szinkron azonban ismert okok miatt a II. világháború után felborult, bár a falvak magyar, és jórészt cigány származású új lakói elődeik helyneveit részben örökölték.

Az etnikai és demográfiai változásokra talán az 1945 utáni adatokkal is utalni lehetett volna, hiszen a falvak népességi viszonyai alapvetően 1945-ben változtak meg. Mindenképpen kerülni kellett volna az olyan terminológiai következetlenségeket, amelyek (többek között a „magyar” és „magyar nyelvű” egymás szinonimájaként való használata) helyenként kellemetlen félreértésekre vezethetnek.

Megjegyzéseim eddig a pontig Baranya földrajzi neveit tartalmazó kötetek egészére vonatkoztak, a továbbiakban azonban már csak a Siklósi járás bő kétharmadát is magában foglaló Ormánság kutatója szól arról, hogy milyen információs lehetőségeket kínál számára a tekintélyes névanyag.

A történész feltáró céduláin rendszerint nem elsősorban a nevek fontosak, hanem bővebb közléseket tartalmazó mondatok és szövegrészek. A különböző mondatokból azonban itt is, ott is kicsillannak az ősi földrajzi nevek, amelyek a tájat formáló ember kortól determinált gazdasági tevékenységén kívül sok más (dicséretes vagy szégyellnivaló) cselekedetéről is árulkodnak.

A történész munkája során alkalmyszerűen vagy tudatosan kerül kapcsolatba a földrajzi nevekkel. Az előbbire a 18. század utolsó és a 19. század első negyede kínál kitűnő alkalmat, amikor mindenütt folyik az 1767. évi úrbéri rendelet realizálása: a belterület és a nyomásokra, dűlőkre bontandó határ mérnöki felmérése, illetve az ezek nyomán jelentkezett rengeteg felbezés, terepbejárás és per.

Tudomásom szerint ennek a kornak a gyakorlati szükségletei miatt készített jelentést Nagy Imre Baranya vármegye alszolgabírája és Zorka Mihály esküdt a Batthyányak sellyei uradalmának „biztos, saját névvel rendelkező” dűlőről és réteiről. Azt is megírják a minőségi osztályozást szolgáló, s ennek megfelelően *Classificatio* címet viselő, 1796–1800 között kelt dokumentumok latin nyelvű bevezetőjében, hogy a dűlők és rétek nevét részint saját szemmel, részint pedig a községekből való idősebb (tekintélyesebb?) jobbagyok közlései nyomán ismerték meg.⁴

A jegyzetben Kiscsány 1800. március 28-án bevégzett *Classificatio*jának adatait közlöm,⁵ de egyúttal megjegyzem, hogy ennek az adaléknak itt elsősorban kutatástörténeti jelentősége van, mert Kiscsány esetén az általunk közölt nevek többségét más források alapján a kötetben is megtalálhatjuk.

Az ormánsági földrajzi nevek tudományos célú felhasználására, a Siklósi járás anyagának alapos átvizsgálására az őszinte érdeklődés mellett az Ormánságkutatás egyik fontos kérdése miatt került sor.

A Dráva mentén, Siklós és Sellye között elnyúló, másfél Balatonnyi területű Ormánság nyugati felét hosszú évszázadokon át *Ormánköznek* vagy röviden *Ormánnak*, keleti felét pedig *Bőköznek* nevezték. Mindkettő a szabályozás előtti folyóinkat követő vízközökhöz tartozik, amelyekkel a Felső-Tisza menti Rétköztől a Rábaközig, a Csallóköztől a Sárkőzig mindenfelé lehetett találkozni a régi Magyarországon. Mindegyik lakóit az évről-évre újuló vizek éltették, s azok formálták vagy éppen konzerválták civilizációjukat is.

Madártávlatból az ormánsági táj a vízrajzi térkép legzöldebb sávján

nyugszik, ahol (elvileg) szabadon járhattak a Dráva hullámai, s nem állta útját semmi a hegyekről lefutó víznek sem.

A táj azonban csak a modern kutató számára térkép, mert néhai lakója ott tevékenykedett a szárazulatok és vizek között az alkalmazkodás megtartó, örök törvénye szerint, ami annyit jelent, hogy megszállta az árvízmentes magaslatokat, s a pusztító hullámok erejét szétvezetéssel megtörve igyekezett a határába érkeztet vizet hasznosítani. A szétvezetésre és víztárolásra lehetőséget kínáló, különböző formájú és méretű kisebb-nagyobb mélyedéseket a legjobb vízrajzi térkép sem győzi rögzíteni, de nevet adott nekik a tájban élő ember, és könnyű megtalálni őket a kötetünkben lévő névmutató és a számozott térkép segítségével.

Névanyagunkat többszáz kéziratos térképről gyűjtötték szorgalmas kutatók, de így együtt semmiféle térképen nem találhatjuk meg őket, s ezért természetes meglepetéssel szemléljük, hogy mennyire változatos, völgyekkel, árkokkal, tavakkal tarkított, berkekkel díszített a vízszabályozás előtti ormánsági táj.

Áradások vagy esőzések idején tekintélyes völgyek fogadták be a Drávából kiömlő vagy a magasabb területekről lezúduló víztömeget. E mélyedések állandóságáról beszél, hogy hosszú időn keresztül Baranya és Somogy határa a Bogdása alatti Megyevögy mentén húzódott. Sok falu határában találunk *Határ-völgyet*, de mégis feltűnő, hogy a latin forrásokban „inter vastas lacunas situata possessio” jelzővel emlegetett *Okorágot* egyenesen három völgy ölelte. – A völgyek nyomvonalát néha az Ormánságra nagyon jellemző gyalogösvények kísérték. *Bogdásáról* például észak felé a *Bakszar-völgyön* át vezetett az út, hogy azután a *Fancsal-völgyet* keresztezve érjen Marócsára. Drávafokon és Zalátán találtam *Tekerős* nevű völgyet, de csak Zalátánál jegyezte meg róla Pesty Frigyes adatközlője, hogy „... igen tekervényes, hajdan a Dráva áradása ezen a völgyön foja.” – *Hiricsen, Palkonyán, Szaporcán* kerek volt a völgy alakja, s azt is tudjuk, hogy *cúni* társukban fűzfavessző, a *csepelyiben* meg jófajta széna termett. A völgyek általában természetes, kiszámítható útjai voltak az Ormánság földjén vonuló víztömegeknek, de a palkonyai *Füenyi-völgyről* mégis azt jegyezték fel a gyűjtők, hogy a *Fekete-víz* ezen keresztül öntötte el a falut. Itt minden bizonnyal már a vízszabályozás utáni *Fekete-víz* csatornáról van szó, amely éppen Palkonya alatt juttatta el a Drávába a megregulázott „fekete vizeket”.⁶

Vannak természetesen olyan völgynevek is, amelyek a mai kutató számára keveset mondanak, mint a kémesi *Bitakony*, a szaporcai *Pajó*, vagy a vertikei *Püstönyei-völgy*.

A völgyek nagy része rendszerint csak tavaszkor telik meg vízzel, máskor csak mélyükön meghúzódó, fűzzel, égerfákkal kísért árok vezet a nyugatkeleti irányban lomhán mozgó vizeket. Az árkok állattartásban betöltött szerepéről beszél a sellyei Remetében talált vízfolyás, a *Legellői-árok*, s az örök változásra emlékeztet a bogdásai *Somos-árok*, amely egykor a Körcsönyepusztáról vezető derékutat kísérte végig, de miután a vízrendezések a vizét elrabolták, „... árkát benötte a som”.⁷ Talán még szomorúbb a drávafoki *Kurtegrei-árok* sorsa, mert annak medre elől a vízszabályozások egyenesen a Dráva vizét zárták el, s az ősi medret holtággá degradálták.⁸

A völgyeknek fentebb tárgyalt időszakos funkciója és a minden tavaszkor megújuló és életadó víztömeg, amelynek irányításához oly kitűnően ér-

tett az ormánsági ember is, talán legfontosabb alapja az Ormánság civilizációjának.

A völgyek közül itt is, ott is szigetszerűen emelkedtek ki a 100 méteres szintvonallal határolt részek. Ezek a jórészt feneketlen ingoványokkal és mocsarakkal körülvett szigeteken talált menedéket századokon át a falvak népe, s innen csaptak ki törökre-németre az ormánsági hajdúk is. Leghíresebb közülük a csányoszrói *Vársziget*, a *Szilas-erdő* mélyén. E szigetek némelyike a múlt század végéig őrizte a hajdani ősrendeteg maradványait. A *Kis-Atak* nevű sziget mocsári tölgyeiről mondogatták a kisszentmártoniak, hogy nem akadt olyan keresztfűrész, amely átérte volna hatalmas törzsüket.

Az állandó és időszakos vízfolyások mellett rengeteg kisebb nagyobb állóvíz kínált pihenőhelyet, táplálékot a vízimadaraknak, halaknak, csíkoknak s egyéb állatoknak. Céduláimon hatvannál több tó vagy gödör neve szerepel. Bizonyos, hogy léteztek egykoron, bár területük, mélységük mindenkor a csapadékvizonyok és az általános vízjárás függvénye volt. Alakjuk gyakran lehetett kerek, legolábbis erre utal Cúnban, Csepelyen, Kovácshidán és másutt a sok kerek gödör, kerek tó. Legtöbbjük melléke *nádas* (Cún), *sáros* (Csepely) volt, akárcsak a csekély átmérőjű szaporcai *Piócás-gödör*. A tóba (mintha Jókai álmodta volna) belenyúlott még száz évvel ezelőtt is egy vénséges fatörzs, amelynek hátán teknősbékák sütkéreztek a napon. Kissé odább *Egyszáll-híd* vezetett át a *Harmatos-rétre*, majd két vízágtól ölelve a *Göcsös-hát* következett, és már ott is volt a mesebeli *Hétöles-tó*...⁹

A tavak vizét a halászaton kívül is igen sokoldalúan hasznosította az ormánsági ember. A márfai *Vártó*, a települést ölelő 40 holdas (vagy sokkal nagyobb) berek volt, amely minden áradáskor megtelt, és vízával védte a községet. Az aderjási *Kerek-berőkben* volt egy *Kerek-tó*, abban áztatták a kendert. Cúnban halászni jártak az *Ó-Dráva tóra*, és mosni a *Mosói-tó* tiszta vizére. Hidvég egyik 18. századi latin nyelvű térképén itatóhelyről „*Locus abaquationis*” olvashatunk. Jó lenne megismerni a besencei *Banyagödör* történetét is, amely bizonyosan sokkal messzebbre nyúlik vissza, mint a vertfalkészítés vagy a vályogvetés alig 100–150 éves ormánsági gyakorlata.¹⁰

A történész dolgát alaposan megnehezíti, hogy az embernek a vízjárta természethez fűződő kapcsolatát sokáig nem adminisztrálta a papokból, tisztartókból, közigazgatási emberekből álló írástudó világ. Az írott forrásokat tisztelő Ormánság-kutató sok munka után is csak annyit tudhat (különböző legeltetési szerződések záradékából), hogy a Dráva szabad halászatát a jobbágyok számára határozottan tilalmazták a part menti uradalmak a 19. század elejétől, de az egyszerű halászó készségek adóztatása mellett engedélyezik a hagyományos réti halászatot. Semmi sem indokolja itt halászbokrok, céhek kialakulását, főfoglalkozású „rétes emberek” megjelenését, mint ahogy nincs tőkeképződést eredményező halászás sem... Ezek a tényezők értékelik fel a történészek szemében a kéziratok térképek névanyagát, amelynek pontosságát rendszerint uradalmi érdek garantálja, készítője pedig a tájat jól ismerő gazdatiszt vagy a vizek titkait is értő, tudós geometra. Talán az sem egészen mellékes, hogy az írás gyakran hívebben őrzi az egykori valóságot, mint a világ és az egyén változásai által befolyásolt emlékezet...

Földrajzi névanyagunkból gyűjtött cédulákon őrzöm a halászó helyek, árkok, völgyek, valamint a sok jóízű csukát, harcsát, pontyot idéző ősi nevek

tömegét, de ezt a világot halászó készségeivel és módszereivel egyetemben a testvértudományok (néprajz, nyelvészet) művelői nálam sokkal jobban ismerik.

A vizek járásába beavatkozó, azok hasznát növelő, kártevéseit csökkentő középkori vízhaszonvételről¹¹ nem sikerült levéltári forrásokat találnom, ezért itt ismét szorosabban voltam ráutalva a földrajzi nevek tanulságaira.

Szerény gyűjteményt sikerült például összeállítanom a folyóvizek mozgását, ki-be folyását szabályozó, az állóvizeket megújító fokokról. A Dráva-part viszonylag korai szabályozottságával összefüggő sajátosság, hogy ezek a fokok nem a Dráva partján sorakoznak, hanem a réti halászat gyakorlatának is megfelelő szeszélyesnek tűnő megoszlásban az Ormánság területén. A cúni határban lévő „feneketlen” Pusi-tó mellett a 18. század legelejéről származó térképeken *Zigere-fok* szerepel, amelyet később egyszerűen *fokként* emlegetnek. – Máránál a *Foki-mezőn* volt kifolyása a hajdani *Bő-tónak*. Saporca és Cún térképein is van egy *Fokok-közi* nevű határrész, amelyen át a cúni határból vezetett egy árok a vizet a szaporcai határba. Ezeknek a fokoknak a gondozását hol a közösség, hol csak egy személy végezte, s ennek megfelelően részesültek az illetékesek azok hasznából is. Így került Zaláta térképére *Vass János foka* és a cúni határba a *Rác-fok*. A drávaszabolcsi Nagy- és Kis-tó, meg a vajszlói *Fekete-víz* és annak régi medre között fekvő *Rekesz* határrész még azt is elárulja, hogy a vízelvező árkokban rendszerint elrekesztették a halak útját.¹²

Különös hasznót hajthatnak a történészek a halászó helyek nevei. Ezért idézzük még fel a középkori eredetű osztó földközösség 18. századi világát, ahol nemcsak a szántók, rétek, irtások, művelésre alkalmas, trágyázott dögörök, kiemelkedő, partos helyek voltak egy-egy birtokos kezén, hanem a halászhelyek is. Kémesen a mindig berkes-vizes *Község-gödre* mellett volt a *Gyulák-gödrik*, amely mesterségesen készült *Sánczi-gödör* volt. A szaporcai határon a *Bana* meg a *Pancsó család* rendelkezett halászó gödörrel. Kisszentmárton több helyi vezetőt is adó, híres családjának nevét viselte a *Brádák-tava*; Hiricsen meg egészen 1806-ig a Szép *Ander-tó* kínálta a halat gazdájának. – Viszlón a *Csomoroknak árka*, a *Kósáknak berke*, az *Imrőknek „vögyge”* volt. A nyugati oldalon Csányoszrón *Peti Mikó* meg *Tót Mikó*, Sellyén a *Zsimont család* használt egy-egy vízzel borított „lapist” vagy tavat. Ilyen vízivilág közepében volt a bogdásai határon a *Biroch (Bírók) Döngörík* meg a Baksaytól ismert *Patak család Döngurja*. Az osztó földközösséget felszámolta az 1767. évi úrbérrendezés, de uradalmi kimutatások bizonyossága szerint (az 1830-as évekig bizonyosan) minden telkesnek volt halászó szerszáma . . .

Az ormánsági társadalom kutatója sok más forrásból is tudja, hogy az itt kiformalódott civilizáció a társadalmi körülményekhez való alkalmazkodás mellett, a szabad vizek járta természet ajándéka. Bomlása és önpusztító születésszabályozása is egybeesik a 18–19. század fordulójától a vizek, erdők, egyáltalán a szabad határhasználat korlátozásával . . . a népesség zuhanásszerű csökkenése pedig a vízszabályozás befejeződésével.

A földrajzi nevek világa, mint a történeti kutatásnál is felhasználható források egyik igen fontos csoportja, jellegénél fogva a földrajzi környezet bemutatására alkalmas elsősorban, de ugyanakkor rögzíti az ember mozgásával, tevékenységével kapcsolatos eseményeket is. A nevek önmagukban is rengeteg információt hordoznak, hiszen elárulják, hogy az ormán-

sági falvak jelentős része a morotva vízmentes gerincén elhelyezett *Éggysor*, magyarabban *Fésor* házból állt eredendően, amelyet a vizek fogyása és a lakosság gyarapodása egészített ki helyenként *Körösztör*-ral. Másutt az állattartók igényeinek megfelelően „teres” települések alakultak ki, s közöttük hol vizes *Berek*, hol selymes *Pázsit* terült el. Megismertetnek bennünket a művelt területek minőségével, a termelt kultúrnövényekkel vagy a természetes növénytakaró füveivel, fáival, virágaival, erdők, mezők, vizek állataival, a fölöttük szálló vagy közöttük járó madarakkal. Őrizhetik a födesurak nevét, az uradalmi és a községi alkalmazottak beosztását, foglalkozását, a népesség nemzetiségét, vallását stb. Ahhoz azonban, hogy a hagyományos történeti források sorába emelhessük őket, részint az adott témára vonatkozó a priori ismeretekre van szükségünk, részint pedig arra, hogy ismerjük korukat. Azt ugyan bajos meghatározni, hogy használatuk pontosan mikortól meddig tartott, de azt talán igen, hogy mikor jelentek meg datálható írott szövegen, tárgyon, vagy mikor tűntek el a használatból, s koptak ki a nyelvből.

Az időtényező hangsúlyozása korántsem szeszélyből történik, de a történész, aki tudja, hogy az ormánsági határhasználat korlátozása 1750–1850 között lejátszódó objektív folyamat volt, amelyet politikailag a jobbágyfelszabadítás, gazdaságilag pedig községenként egy-egy úrbéri per zárt le, csak akkor tudja hasznosítani a vonatkozó névanyagot, ha be tudja illeszteni e gyötrelmes század megfelelő szakaszába. Még evidensebb ez az igény a földrajzi nevekkel kapcsolatban, ha a *Fekete-víz* rendszerének 1819–1880 közötti szabályozására gondolunk. Ahol úr a víz, ott még érvényes az ősi állapotra vonatkozó minden tétel, ahonnan viszont mohó csatornák elszívták már a *Fekete-víz* közös medrébe, ott nem sziget a sziget, csak a környezetéből kiemelkedő, partos, termékeny terület; árkok, gödrök, völgyek más funkciót nyertek, s elsovadt a táplálékláncnak az a része is, amelyek életmódja a vizekhez volt kötve.

A hivatását megtagadni nem tudó történész módján azzal köszöntöm a Baranya megye földrajzi nevei című kiadvány két hatalmas kötetének alkotóit, hogy az Ormánság múltjának megismerésére vonatkozó munkámat immár két újabb kitűnő mű segíti. Az általam gyűjtött szövegek értelmezése közben nem nélkülözhettem a néprajztudós Kiss Géza Ormánsági szótárát, mert az adatközlői a hajlékkészítéstől a szövésen át a halottsiratásig szakemberek, alkotók voltak, akik még maguk is faragtak, szöttek vagy éppen halottat sirattak. Az Ormánsági szótárat nagyszerűen egészíti ki a földrajzi nevek gyűjteménye azzal, hogy kutatási bázisát jórészt összeírások és kéziratok térképek alkotják. A helynévi adatok éppen az időtényező segítségével könnyen összevethetők az ormánsági etnikum életére vonatkozó, és máig megőrzött élőnyelvi hagyománnyal, valamint az egyéb történeti forrásokkal.

JEGYZETEK

1 Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1963., Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. II. Bp., 1894.

2 Káldy Nagy Gyula: Baranya megye XVI. századi adóösszeírásai. Bp. 1960.

3 Németh Béla: Baranya vármegye helynevei történeti, nyelvészeti szempontból összeállítva. Baranya Megyei Levéltár (BML) 235. sz. kézirat.

4 „... partim oculari visu, partim Seniorum de Communitate Colonorum informatione mediante cognita...”

5 BML Urb. ir. Kiscsány VII. 3–4. *Classificatio*.

Diverticulum: Nádfaroki földek cum Papta Völgye, Hársfai földek, Gáji földek, Napkeleti Körtöneyi földek, Napnyugoti Körtöneyi földek, Fótos Völgy, Kiss Mező, Guggó Földek, Csapás eleje, Éjszakai kerék Tser, Déli kerék Tser, Tekerés Tser, Délelő, Mokrád széli földek és falu allja, Zsenyi földek, Kukoriczás sziget, Búzás kereki földek, Telek allja.

In Pratis Diverticula: Zsenyi Rétek, Döme Rét, Papp Sziget, Nagy Rét, Búzás kerteki Rét, Telek allja.

6 Baranya megye földrajzi nevei (BMFN) 1982. II. köt. 262. Bogdása: 133. Megye-vögy; 240. Okorág: 18. Bánfai határvölgy, 21. Katádfai határvölgy, 35. Sumonyi határvölgy; 259. Drávafok: 106. Tekerős-vögy; 304. Zaláta: 49. Tekerős; 295. Hirics: 46. Kerék-völgy; 308. Szaporca: 97. Kerek-völgy; Drávacsepely: 70. Széna-vögy; 307. Cún: 12. Vesszősvögy; 311. Palkonya: 43. Füenyi-vögy.

7 BMFN II. 262. Bogdása: Somos-árok. Jegyzetek.

8 BMFN II. 259. Drávafok: 145. Kurtegrei-árok.

9 BMFN II. 298. Drávacsepely: 65. Kerek-gödör, Kerek-tó; 307. Cún: 135. Nagy-réti-nádastó; 308. Szaporca: 63. Piócás gödör, 65. Egyszál-híd, 66. Harmatos-rét, 67. Göcsös-hát, 71. Hétöles-tó.

10 BMFN II. Márfa: 29. Vártó; 307. Cún: 157. Masói-tó, Ó-Dráva-tó; 284. Baranyahidvég: 53. Ablaca; 257. Besence: 11. Banya = gödör.

11 Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Szekszárd, 1976. 159.

12 BMFN II. 307. Cún: 101. Pusi-tó, Czigere-fok, Fok; 308. Szaporca: 84. Fokok-közi; 273. Márfa: 43. Fok, Foki-mező; 304. Zaláta: Vass János fokja. Jegyzetek, lokalizálatlan; 307. Cún: 174. Rác-fok; 312. Drávaszabolcs: 43. Nagy-tó, 44. Kis-tó. 45. Rekesz.

SZOKATLAN ALAKI SZERKEZETŰ HELYNEVEINKRŐL

A tulajdonnevek alakí tipológiája számon tartja a nem egyes számú, nem alanyeseti alakú, nem főnévi eredetű vagy egyéb alakszerkezeti különlegességeket mutató neveket. Nem sokat tudunk azonban arról, hogy az ilyen nevek kuriózumok-e vagy szerves részei egy-egy nyelv névrendszerének. A hazánkban készülő megyei földrajzinév-gyűjtemények bőséges mikrotoponímiai anyagot szolgáltatnak e kérdés vizsgálatához. A Baranya és Tolna megyei adatok tanulságait a Névtani Értesítő 11. számában (1986.) foglaltam össze; erre az alkalomra kiegészítettem Komárom megyei, keszthelyi, tapolcai, pápai, hevesi, jászberényi és fehérgyarmati járási, valamint Szabó T. Attila „Kalotaszeg helynevei” (1942.) c. művéből vett adatokkal. (Rövidítések: B. = Baranya megye, F. = Szabolcs-Szatmár megye, fehérgyarmati járás, H. = Heves megye, hevesi járás, J. = Szolnok megye, jászberényi járás, Ka. = Kalotaszeg, Ke. = Zala megye, keszthelyi járás, Ko. = Komárom megye, P. = Veszprém megye, pápai járás, Ta. = Veszprém megye, tapolcai járás. To. = Tolna megye.)

A többes számú helynevek – a mikrotoponímiában főleg *-földek*, *-kertek*, *-rétek*, *-szőlők* utótagúak – olyan nagy számúak, hogy nem tekinthetjük őket különlegességnek. Figyelmet akkor érdemelnek, amikor a többes számú jelleg elhomályosodik. Szövegben a számbeli egyeztetés hiánya mutat erre (pl. „az Egyesült Államok indítványt tett”); minthogy anyagunkban szövegpéldák nincsenek, ennek a jelenségnek a vizsgálatára itt nincs mód. De magán a névanyagon belül is tetten érhető a többes szám elhomályosodása. Néhány esetben a többes számú alak földrajzi köznévjelzőként szerepel, pl. *Szénák-erdő*, *Szénák-mező* (Ág, B.), *Meggyfák-tető* (Karácodfa, B.), *Sóhajok-híd* (Tamási, To.), *Katonák-délő* (Jászboldogháza, J.), *Urak-árok* (Csatka, Ko.). A magyar nyelvtani rendszerben ez a szerkesztésmód szokatlan; a többes alakú determinánst inkább birtokos jelzőként használjuk (pl. Budapesten: *Hősök tere*, *Mártírok útja*). Az említett *Sóhajok-híd* mellett is van másutt *Sóhajok hidja* (Mucsi, Medina, Ócsény, To.); a dunaföldvári (To.) *Vermek sor* hivatalos névváltozata *Vermek sora*.

Gyakoribb, egyszersmind feltűnőbb a többes számú alakok *-i* képzős származéka. A nyelv művelők gyakran találkozhatnak azzal a kérdéssel, helyese-e a *Fülöp-szigeteki* képzésmód. Nos, ezt a melléknévtípust számos népi helynévben megtalálhatjuk, pl. *Csiszároki-árok* (Boda, B.), *Gólyásfáki-kút* (Vajszló, B.), *Bürüki-tábla* (Kocsola, To.), *Gödröki út* (Madocsa, To.), *Búzföldeki út* (Homokbödöge, P.), *Barátoki-hegy* (Óhid, Ke.), *Hegyei-fődek* (Ács, Ko.), *Laposoki őrház* (Iharkút, P.), *Kenderfődeki patak* (Gyerővásárhely, Ka.).

Szokványos a birtokos szerkezetű helynév, mint *Szöllők alja* (Kishajmás,

B.), *Tót Ferenc tanyája* (Jászakisér, J.), Feltűnök ezen belül a nyelvjárási egyeztetések, pl. *Szépék higgyok* (Lovászpata, P.), *A Borka csorgójok* (Magyargyerőmonostor, Ka.), de ez nem névtani, hanem grammatikai különlegesség, ezért nem foglalkozom vele. Meg kell viszont említeni az -é birtokjeles helyneveket: *Szerencsés Péteré* (Tarnaörs, H.), *Kántoré* (Erk, H.), *A papé* (Magyargorbó, Ka.), *Nemesé* (Kölcse, F.), sőt *Bikáé*, *Csödöré* (Kisar, F. részben már beépített egykori bika-, ill. ménlegelő), Tudvalevő, hogy az -é birtokjel a helynevekben is gyakori -i melléknévképző nyelvtörténeti előzménye. Ritkának látszik az önállósult birtokszó; csak egy alternatív példát találtam: *Süreje* (Kapolcs, Ta.), amelynek névváltozata *Pincék süreje* és *Süreje ódal*.

A határozói alakú helynevek a magyarban ragosak vagy névutósak. (A szláv, germán, román nyelvekben mindkét típusnak a prepozíciós szerkezet felel meg, amelyre számos példát találhatunk akár a BMFN névmutatójában (pl. szerbhorvát *Na, Nad, Pod*, német *An, Am, Bei, Beim*, latin *In* prepozícióval). Legtöbbször, úgy látszik, a -nál/-nél rag fordul elő, pl. *A tőtösi erdőnél* (Lippó, B.), *Csárdánál* (Kékesd, B.), *Buborkás meggyfájánál* (Sióagárd, To.), *[Ászári keresztnél]** (Kisbér, Ko.), *Puskáséknál*, *Bódizsáréknál* (Méra, Ka.), ezen belül leggyakoribb a *határnál névelem* (pl. *Hidori határnál*, (Hásságy, B.). Elég gyakori a -ra/-re rag, főleg írásbeli (kataszteri) helynevekben: *[Pálfi útra]* (Simontornya, To.), *Sóstóra* (Ászár, Ko.), *Hidra* (Bakonykoppány, P.). A többi határozórag csak szórványosan kerül elő: *Ugba* (Belvárdgyula, B.), *Az ólban* (Szalánta, B.), *A határon* (uo.), *[Ivánbattyánról]* (Kisbudmér, B.). A -hoz/-hez/höz rag hagyományosan (német mintájú) vendéglőnevekben tűnik fel: *Ezeréves gesztenyefához* (Pécs), *A „Szegény emberhez”* (Véménd, B.). Mohácson *Letnikhöz* néven emlegetnek egy ma már beépített területet az egykori Letnig-sörgyár közelében volt, feltöltött tavak helyén (vö. BMFN. 2:423). Kettős ragos alak: *A Bányapatakába a Juknál* (Magyarkiskapus, Ka.).

A szigetvári (B.) *Papcsereba* helynév még világosan tagolódik morfémái szerint, de a veláris hangalakú rag egyrészt az összetétel elhomályosulását mutatja, másrészt maga is beleolvadt, adaptálódott a névtestbe: továbbragozható, mint a *Kotoriba*, *Malomba* (vö. Szabó T. Attila, MNyj. VII. [1961.] 3): *Papcserebába*. Reuter Camillo (MNY. LXI [1965.], 348–9) éppen Baranyából idéz ugyanilyen szerkezetű neveket. Az ugyancsak ragozható *Mésára* (-'ba, Veszprémvarsány, P.) kataszteri névváltozata *Mésára d[ülő]*: erről a határozós szerkezetű névtípusról később szólok. Talán adaptációs alak a *Szedredre* (raggal: -be, Drávafo, B.), *Muzsra* (-ra, Matty, B.) *Égödre* is (Magyarszék, B.). Ragos alakok továbbképzése is előfordul: *Sóstórai-dülő* (Tárkány, Ko.) és a *Csicsó* kataszteri névváltozata: *Csicsórai d[ülő]* (Nagyigmánd, Ko.).

Jóval több a névutós alakú helynév, leggyakrabban *alatt*, *telett*, *melllett*, *alul*, *fölül*, *között* és *túl* névutóval, pl. *Kertek alatt* (Németi, B.), *Falu fölött* (csak B.-ban és To.-ban 19 adat), *Szatmári út mellett* (Jánkmajtis, F.), *Kődökön alú*, *Kődökön fölű* (Báta, To.; anekdota is fűződik hozzá, vö. TMFN. 520), *Ut és Bitva között* (Kup, P.), *Túl a Lögön: Lögön túl* (Homorúd, B.). A *túl* előfordul ragtalan alapszó előtt is: *Túl a Duna* (Öcsény, To.), *Túlatarna* (Jászberény), *Túlatápió* (Jászboldogháza, J.), *Túl a körösz* (Szellő, B.) és vannak variánsai: *Országúton túlra* (Szemely, B.), *Vasúton túlfelül* (Pécs-Vasas).

* []-ben az írásbeli (kataszteri) nevek.

Ritkábban előforduló névutókkal alakult helynevek pl. *Hegy alá* (Bajna, Ko.), *Borbáláék előtt* (Kékesd, B.), *Malom mögött* (Bársonyos, Ko.), *Falu körü* (Jásztelek, J.), *Turkujék felé* (Egeres, Ka.), *Zagyván innen* (Jászfelsőszentgyörgy, J.), *[Töltésen kívül]* (Hirics, B.), *Bólyi út mentén* (Szederkény, B.), *[Potoli után]* (Fürged, To.) és egy paradox név: *Név nélkül* (Velény, B.).

Adaptálódott az által névutó a ragozható *Utonátó helynévben* (Romonya, B.). Közel áll a névutós szerkezethez ez a szórványos írásbeli névtípus: *[Pécsi úttól keletre]*, *[Pécsi úttól nyugotra]* (Kökény, B.), *[Majortól északra]* (Keszü, B.); Ugyancsak főleg az írásbeli nevek között találunk ilyen pontosító, illetve poláris helymegjelöléseket: *[Kisnyárádi út mellett – szőlők felett]* (Erdősmárok, B.), *[Patak körül kis Réten]* (Nyergesújfalu, Ko.), *[Birkahídtól Versáki sarkig]* (Piskó, B.) *Völgytől-völgyig* (Szajk, B.).

A magyar névrendszerben szokatlanok az olyan *határozós szerkezetű* helynevek, mint a más nyelvekből ismert *Baden bei Wien*, *Ústi nad Labem*, *Châlons-sur-Marne* stb. A mikrotoponimiában azonban szép számmal akadnak ilyenek, pl. *Kubik a Bakó-rámpánál* (Mohács, B.), *Töttés-le-Gógához* (Tolna, To.), *Farkas-hát-nyugatról* (Nagyszékely, To.), *Orbó Dáron főjű* (Sárpilis, To.), *Tűzkő-tanya a Nagy-árkonn* (Jászárokszállás, J.), *Szöllaji út a Kiskút felől* (Kalotadámos, Ka.), *[Ut a falutól Csikosba és fel Szarkásra]* (Nyergesújfalu, Ko.). Még szokatlanabbak azok, amelyekben a határozó elől áll, pl. *[Kakasdombon kis tábla]* (Liget, B.), *[Bátaszéki határnál hosszú dűlő]* (Alsónyék, To.), *Doktor felé utca* (Véménd, B.), *Dáka felü ut: Dáka felé ut* (Pápadereske, P.), *Eren innen tag* (Csikvánd, P.). *Sátorba a Vállu* (Magyar-kiskapus, Ka.).

Népes alcsoportot alkotnak a határozós szerkezetűeken belül azok a nevek, amelyeknek vezérszava melléknévi igenév (többnyire a *dűlő*) s ehhez az ige bővítménye csatlakozik, rendszerint *-ra/-re* raggal: *Kajsza-bokrára-dűlő* (Királyegyháza, B.), *Fölső-rétre dűlő* (Udvari, To.), *Tóra dűlő* (Nagyigmánd, Ko.) stb. B. és To. megyében összesen 125 ilyen nevet számoltam össze; többségük csak írásbeli név. A *dűlő* bővítménye némely esetben más ragot, ill. névutót mutat: *[Kesztőcz hegy oldalán dűlő]* (Alsónyék, To.), *Kéméndi útnál-dűlő* (Szederkény, B.), *[Keresztbe dűlő]* (Iregszemcse, To.), *[Zóki alá dűlő]* (Bicsérd, B.). A *dűlő*-n kívül néhány más melléknévi igenév is előfordul *-ra/-re* vonzattal: *Gátra bedűllő* (Pereked, B.), *Töttésre-nyulló* (Zaláta, B.), *Uzdi útra fekvő* (Nagyszékely, To.), *Pécsre járó* (Aranyosgadány, B.).

Nemcsak a magyar névrendszer, hanem a magyar nyelvtani rendszer szempontjából is rendhagyók az olyan jelzős szerkezetek, amelyekben a *jelző a jelzett szó után áll*. A laikus beszélő leginkább a *Kőbánya-alsó*, *Érd-felső* vasútállomás-neveket ismeri: ezek úgy is felfoghatók, hogy az *alsó/felső* az odaértett *állomás* jelzője. Nem ilyen a bükkösi (B.) *Kőbánya-alsó*: ez voltaképpen 'Alsó-Kőbánya'; hogy miért cserélődött meg a jelző és a jelzett szó szokásos sorrendje, az további vizsgálatot kíván. A hátrahagyott jelzők közül leggyakoribb az *alsó* és a *felső*, többnyire korrelációban, pl. *Székes-asó/főső* (Kajdocs, To.), *Horpács-asó/főső* (Szebény, B.); a korrelációban olykor a *közép(ső)* is részt vesz: *Körte-tanya asó/fölső/középső* (Almásfűzitő, Ko.). Többször előfordul a *keleti és nyugati*, pl. *Gyöpfőd-keleti/nyugati* (Tamási, To.), *Kis-erdő keleti/nyugati* (Regenye, B.), további korrelációs taggal: *Mikes keleti/nyugati/déli* (Töttös, B.). Az égtájat egy-két esetben hátrahagyott főnévi jelző jelöli: *[Homok-alja kelet/nyugat]* (Pálfa, To.), *[Nosztánpusztá észak/dél]* (Nak, To.). Vannak adatok a *belső-re* és a *külső-re* *Oláh-*

völgyi belső/külső (Dunaföldvár, To.), Gépházi belső/külső (Külsővat, P.), egykettő az innenső/túlsó és a bal/jobbs korrelációra Béső-réti-ut innenső/túlsó (Dunaszekcső, To.), Dorogi-ball/jobbs (Tengelic, To.). Ezeknél több a hátrahagyott sorszámnevi jelső pl. Alsó-telek első/második/harmadik/negyedik (Gyöng, To.). Országúti első/második (Szigetvár-Hobol, B.) és az ugyanilyen szerepű tőszámnév: Irény-egy/kettő/három/négy (Simontornya, To.), Zsilip egy (Sónkád, F.), Zsilip kettő (Botpalád, F.), ill. a tőszámnév -s képzős származéka. Zsombéki-egyes/kettes (Pálfa, To.), Födőpupi egyes/kettes/hármas (Teklafalu, B.). Az utóbbiaknál felmerülhet a hivatalos elnevezések hatásának gyanúja.

A nem főnévi eredetű tulajdonnevek prototípusa a melléknévből keletkezett vezetéknev (Kiss, Balogh, Mezei stb.), amely tulajdonképpen a személynév jelzője. A mikrotoponimiában is igen sok a melléknév, amely mellől elmarad a vele jelzett szó, pl. föld, rét, mező: Bérci (Kisharsány, B.), Főskajgai (Sellye, B.), Alé menti (Döbrönte, P.), Árkon túli (Kérsemjén, F.), (Szej-jelszört) (Ellend, B.) stb. A melléknévi – főként -i képzős – nevek nagy része írásbeli név, ám a Pesty-féle gyűjtésben – mint erre a „Somogy megye földrajzi nevei” és a „Tolna megye földrajzi nevei” c. kötetek bevezetői figyelmeztetnek – az ilyen neveket gyakran ki kell, ill. ki kellett volna egészíteni a vezérszóval (domb, hegy, dűlő, legelő stb.). A kötetekben található melléknévi szófajú, P. jelzetű nevek jó része tehát valószínűleg csak látszólag melléknévi; a valóságos használatban jelzős főnév lehetett.

Egyéb szófajú szókból csak kivételesen jöttek létre helynevek. Számnévi eredetűek: Első (Várdomb, To.), Második (Szedres, To.), Nyolcad (Tésenfa, B.), Nulla (névvariáns: Nulla-kilométerkő, Kölked, B.: a Duna-gát számozásának kiindulópontja a jugoszláv határon). Határozószók, névutók: Alá (Kistamási, B.), Áta, Átó (Drávacsepely, B., Káptalantóti, Ta., Magyar, F., Zátó alakban is, Szentbékállá, Ta.), Túlát (a J.-ban többször); vezérszóval: Fölalá-dűllő (Vaszar, P.), Innen utca (Kömlő, B.). A Talán-tanya (Jászfelsőszentgyörgy, J.), a Nemoda-déllő (Jászberény) közvetlenül vezetéknevi eredetű, de ezeknek a vezetékneveknek, eredetileg bizonyára ragadványneveknek a forrása határozószó. Igék, igealakok – illetve részben valószínűleg csak igealaknak látszó népetimológiák: Turkál (Ibafa, B.), Atták (Jászfelsőszentgyörgy, J.), Kínlód (Gyarmat, P.), Gonduta (Nyárad, P.), Marad-vögy (Mozsgó, B.), Kiván-tó (Marócsa – Bogdása, B.), Ered-hegy (Mánd, F.), Danol-patak (Bajna, Ko.), Pök-rét (Súr, Ko.). E nemek szórványossága alól egyetlen látszólagos kivétel a Bánom, amely önálló névként, összetételi tagként (Bánom-hegy, -horgos, -oldal, -szőlő, -tető, -völgy, Borju-Bánom stb.) és továbbképezve (Bánomi, Bánomka) országosan gyakori, és a lakosság mindenütt a bán igével hozza kapcsolatba (vö. Inczeffi Géza, NytudÉrt. 22. sz. 13, MNy. LX, 85). Szabó Dénes azonban „A régi birtokjog egy emléke helyneveinkben” c. előadásában. (Névtudományi előadások. MNyTK. 70. sz. 111–6) a középkori latin banum \approx bannum birtokjogi műszókból származtatja; etimológiája mellett az egyik meggyőző érv éppen e névelem széles elterjedtsége.

Állítmányi névszóból ered a Muszáj (Cégénydányád, F.), Alsó/Felső-Muszaj (Jászberény), Muszáj kovácsműhely (Kakasd, To.) és a Szerbusz sarok (Paks, To.) neve. Szó szerkezetekből, mondatokból is alakultak nevek. Az Istensegítség (dűlő) (Tevel, To.) egy segítő szent, Sebestyén szobráról kapta a nevét; nincs köze az ugyanilyen nevű bukovinai székely faluhoz. A legtöbb mondatnév többé-kevésbé tréfás hangulatú vagy eredetű: Halesz (Jászfelső-

szentgyörgy, J.), *Havóna* (Nagydobsza, B., Nagykónyi, To.), *Bárnevóna* (Egyházaskesző, Csót, P.), *Bárnevóna-föd* (Csép, Ko.), *Jőjjel-hegy* (Kurd, To.), *Fogdmeg utca* (Kéty, Bonyhádvarasd, To.), *Neszőlj csárda* (Jászárokszállás, J.), *Neszűr* [szőlő] (Jászberény), *Netovább utca* (Nyárád, P.), *Setovább utca* (Pincehely, To.), *Lisztinincs utca* (Kajdacs, To.), *Nincsliszt utca* (Nagydorog, To.), *Nemtudom-szeg* (Kömörő, F.), *Szálljlezsídó mélyút*, *Lóhúgyoz* (Bürüs, B.), *Vesdlegatya* (Tolna, To.). Tolna községben és Bonyhádon ennél még illetve nebb mondatnevek is élnek, vö. TMFN. 433(94/17), 435(94/48) 360(77/392).

Ha majd egyszer rendelkezésünkre fog állni a teljes magyar helynévanyag, fel lehet mérni a különféle – szokványos és rendhagyó – névtípusok gyakoriságát és területi megoszlását. Eddigi, szemelvényes anyagomból is kiderül például, hogy a többes számú szóalakok *-i* képzős továbbképzése (a *-földeki*, *-kerteki* típus), a Dunántúlon elég gyakori, másutt szórványos vagy ismeretlen. Viszont a Dunántúlon alig találtam *-é* birtokjeles helynevet, amely a fehérgyarmati és a hevesi járásban közönséges. Határozói alakú, ragos vagy névutós helynevekkel mindenütt találkozunk, de sehol sem olyan feltűnően nagy arányban, mint a kalotaszegi XIX. századi összeírásokban. Ezeknek az eltéréseknek az oka egyrészt bizonyára a helyi nyelvsajátságokban rejlik, de számolnunk kell a hivatalos összeírások, a kataszteri térképek elnevezéseinek hatásával is.

A HELYNÉVTÁRAK ÉS A RÉGÉSZETI KUTATÁSOK

Helynévtáraink az onomasztikai értékek mellett – többek között – jelentős régészeti értékeket tettek közzé.

A Tolna megye földrajzi nevei című kötetben lévő közel húszezer név közül – Gaál Attila és Kőhegyi Mihály számításai szerint (Tolna megye földrajzi nevei régész szemmel. Dunatáj, VII. 1984. febr. 1. sz.) – 571 esetben jegyeztek fel régészeti szempontból fontos adatokat. A dunaföldvári embervájta harántvölgyben, a *Bánom*-ban kelta urnák kerültek felszínre; a regölyi *Sipka-hegy*-en csontokat és középkori kéziszerszámokat találtak, a szekszárdi *Szarvas-szurdik*-ban egy hatalmas mamutagyarat.

Helynévtáraink a lelőhelyek megjelölésével közvetlen segítséget adnak a szakembereknek, de legalább ennyire fontosak az archeológiai szempontból értékelhető azon jelenségek, amelyek a nevek jelentéséből származnak.

Vegyük példának a vár szót. Különböző jelentéssel ötvenen felüli adat került a Tolna megyei gyűjteménybe.

Középkori erődeink közül a dunaföldvári *Öregtorony*, Filippo Scolari ozoari kastélya és a Salamonfia Simon alországbíró által épített simontornyai Vár tömege maradt a történelem viharától tépetten az utókorra. A többi erősség földbe süllyedt, vagy romokban hever, mint a hajdan szebb napokat látott döbröközi Vár is, amely Pesthy Frigyes szerint Verbőczy tulajdona volt, s a nagyhatalmú főúr még lakodalmát is ennek falai közt tartotta.

A régészeti munkaprogramokban a várak felmérése is szerepel. Tolna megyében a már felmért és felmérésre várók száma 36; a terepbejárással, hitelesítő ásatással azonosítandó bizonytalan utalásoké – melyekről nem tudni, hogy várak-e vagy sem – ugyanennyi. A 36 ismert erődítmény közül 14 nevében szerepel a vár szó, négy esetben a *sánc* utal az ellenség támadása ellen védelmet nyújtó földből, kövekből készített falakra, hasonlóan a Wosinsky Mór által száz éve felfedezett lengyeli 13 hektárt kitevő emberi kézzel kialakított bronzkori földvárhoz, melynek területéről a neolitikus lengyeli kultúra hatezer éves világhírű leletei kerültek elő.

A bizonytalan utalások között a nevek nem minden esetben megbízhatóak, gyakran félre is vezetnek, mert a népi leleményesség révén (főleg összetételekben) a szótári jelentéstől eltérő értelmet kapnak. Ennélfogva a tamási és koppányszántói *Békavár* nem a fegyverek zajától, hanem a békák kuruttyolásától volt hangos, a bátai *Rigóvár*-ban madarak, a koppányszántói és szakályi *Ürgevár*-ban téli álmodó rágcsálók tanyáztak, a *sáskavár*-ak környékén pedig sáskahadak pusztítottak. A mostoha múlt emlékeit őrzi a harci *Budivár*. Löszpartba vájt odúiban nem vadak, hanem emberek éltek, a falu szegényei laktak; az utas csak a partok fölé telepített *budi*-kat, árnyékszé-

keket láthatta, mert a keskeny vízmosásos horhos a barlanglakásokat az idegenek szeme elől eltakarta.

A szebbik nimmel kapcsolatosan három várnév is keletkezett: a bölskei, a dunaföldvári és a sióagárdi *Leányvár*. A hozzájuk fűződő történetek a hódoltság idejéig nyúlnak vissza: a bölskeiben és az agárdiban a törökök rabszolga lányokat tartottak, a földváriban pedig a szép magyar hajadonok azért büjkáltak, hogy a hódítók rabságába ne essenek; bár az utóbbi névszármaztatásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni a Pesthy Frigyes által is feljegyzett másik verziót sem, amely szerint eme nevezetes dűlőben egy ugyancsak *Leányvár* néven nevezett csárda állt, melynek kéjhölgyei nem a janicsárok és szpáhik elől menekültek, hanem a betévedő utasokra vártak, hogy kegyeikbe fogadhassák őket, a jobb erkölcsűek nem kis megrökönyödésére. A kéjhölgyek paráználkodásának megakadályozására a hatóságok a csárdát 1852-ben leromboltatták.

Helynévtárainkban sűrűn esik szó a várak és erősségek koráról. A *Tita-patak* felett emelkedő felsőnyéki hegyen is vár állott, innen a név: *Várhegy*. A hagyomány szerint a törökdúlás idején ide menekült a lakosság.

A hegygerincen, az Árpád-kori épület helyén, ma csak a sánc és a sáncárok látszik. A feltáró régész, Miklós Zsuzsanna szerint a nyéki egyike azon kisméretű váraknak, amelyek a 13. században oly gyakoriak voltak Közép-Európában. A 14. század elején két ostromot is elszenvedett; megérte, de nem biztos, hogy túlélte Mohácsot. A néphittel ellentétben a nehéz időkben büjkálni kényszerülőknek biztosabb menedéket nyújthattak a lombos erdők és a bokros hegytetők, mint az őskori sáncgyűrűvel körülvett váracska, mely hadászati szempontból alkalmatlannak bizonyult arra, hogy ellenálljon a török hadaknak: a földerdítményre rakott középkori falak feltehetően 1526-ban, de legkésőbb 1543–45-ben leomlottak; később az építőanyagokat is széthordták.

A régészeti kutatások – a néphagyományok „hitelesítése” mellett – az írott történeti források hézagait is kitölthetik a korra, az életmódra és a társadalmi viszonyokra vonatkozó megállapításaikkal; segítenek a lokalizálásban és a datálásban. Az utóbbira, a kormeghatározásra is jó példa a *felsőnyéki castrum*:

A történészek közül először Csánki Dezső foglalta össze a vele kapcsolatos ismereteket egy 1453-ban kelt oklevélre hivatkozva. (Csánki 1897, II. 405, 444.) Azóta Engel Pál és Fügedi Erik fedeztet fel egy-egy korábbi 14. század eleji adatot. Az utóbbié még azonosításra és pontosításra vár, ugyanis Fügedi a patak felett három templomtorony magasságban fekvő erődöt a mocsárvárak közé sorolja. (Fügedi Erik: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Bp., 1977. 171.) – A régészet a középkori vár építésének kezdetét az ismert írásos emlékekénél korábbira teszi, mert a castrum 13,40 méter mély ciszternájának legalsó rétegéből előkerült leletek egyértelműen a 13. századra, nagy számban a század elejére utalnak.

A *palánki várat* – Evlija Cselebi 17. századi török utazótól tudjuk – II. Mehmed építette 1596-ban a „Sárvíz folyón lévő húsz ívű fahíd megőrzése végett”. A mai település, Szekszárd-Palánk is erről a cölöpökből, karókból, földdel, sárral készített erőről kapta a nevét, amely kilencven éven át szolgálta a hódítókat, egészen 1686-ig. – A feltárás során – vár oszlopsorainak és bástyáinak maradványai mellett – lakások és tűzhelyek kerültek elő, to-

vábbá fémtárgyak, kerámiák, redukált égetésű korsók, kínai és perzsa csészek, valamint pipatöredékek nagy számban.

A palánki pipák kapcsán említsünk meg két szótörténeti adatot: Lippai János 1662-ben, Kassán kiadott kalendáriumában az Amerikában őshonos nikotin tartalmú növényt *tabaca* néven említi; török eredetű dohány szavunk írásos *dohán* alakjával 1647-ben találkozunk, de feltehető, hogy a Szekszárdon, Tolnán és a környéken élő magyarok ennél korábban megismerkedhettek a különleges élvezetet nyújtó fűvel, nevét is a törököktől vették át, jóllehet magát a dohányzást a különböző egyházi és világi hatóságok száz év múltán is tiltották.

A török vár szomszédságában fekvő települést – jóval a dohány meghonosodása és a félhold uralma előtt – arról a Szent Miklósról nevezték el, akit az egykori feljegyzések a halászok és a révések patrónusaként említnek, aki a vízi utaknak is védőszentje volt. Egy 17. századi metszeten (térkép-vázlaton) a helység neve, *S. Nico* (Szent Miklós) mellé templomot is rajzoltak. Dr. Gaál Attila lelőhelyhitelesítő feltárás során megtalálta a lerombolt épület 110 cm széles homlokzati falalapját s az északi és déli falak egy-egy kirabolt szakaszát, a falakon kívüli temető néhány sírjával együtt.

A legrégebbi okleveles adat 1556-ból való, de a régészeti leletek tanúsága alapján *Szentmiklós* = *Palánk* már a 11–13. században és a középkor folyamán is lakott hely volt. A templom a hódoltság idején elpusztult, hasonló sors várt a várra is: 1686-ban a felszabadító csapatok elől menekülő nagyvezér lovasai felégették.

A kereszt diadala és a múlt iránti tisztelet azt kívánná, hogy a Sárvíz mocsarai közt fekvő falu, mely a budai kamarai jószágkormányzóság egyik tisztartósága lesz, visszanyerje korábbi nevét. Hogy ez mégsem így történt, annak csak részben oka a templom pusztulása, ugyanis a 17. század végi iratok *Palánkot* még *Szentmiklóssal* együtt említik, majd később a régebbi fokozottan visszaszorult, feledésbe merül. Úgy tűnik, a természeti nevek erősebbek és időtállóbbak, mint a többiek. Hogy ez mennyire igaz, szolgáljon bizonyossággul *Szerdahely* története. A már említett 17. századi metszeten *Zar-dael* templommal szerepel, de a hódoltság végére elpusztul, szántófölddé válik, neve is feledésbe vész. Hasonló sors jut a környéken – már ami a pusztulást illeti – *Bat*, *Fejérvíz*, *Györke*, *Hidas* és *Ság* is, de neveik nem tűnnek el, víz-, dűlő-, kereszt- és csárdanevekben még ma is élnek.

Példáink a tudományágak közötti érintkezés szükségességét bizonyítják. Különösen fontos az együttműködés a forrásadottságokban oly mostoha területeken, ahol a múltra vonatkozó iratanyag megsemmisült, vagy jelentősen megtépázódott; ugyanis a különböző helyekről származó kutatási eredmények összevetésének hiánya okozza, hogy történészeink közül többen – köztük a jobbak is – hol itt, hol ott kersik az eltűnt falvakat, mocsárba helyeznek várakat, melyek hegygerincen álltak.

Helynévtáraink szinte ösztönöznek a kölcsönösen előnyökkel járó olyan együttműködésre, amelyben a nyelvtudomány nemcsak ad, hanem kap is, a mi esetünkben azzal, hogy a régészeti tárgyak a maguk módján olyanokról is mesélnek, amiről az írásos források hallgatnak, vagy nem túlzottan bőhozamúak.

A BMFN SZLAVISZTIKAI ÉRTÉKEIRŐL

A Szabadkán megjelenő Üzenet c. folyóirat 1984. január–februári számában Baranya megye földrajzi nevei I. gyűjteményét Háromnyelvű kincsesbánya címen ismertettem. E rendkívül gazdag, háromnyelvű névanyagot tartalmazó műről írva főleg a szerbhorvát nyelvű lakosság használatában élő neveket vizsgáltam meg. Most erről a névanyagról szeretnék szólni néhány szót.

Hála a névanyag közlétevivőinek, Baranya megyéről, e többnemzetiségű megyéről igazán valós képet adtak a névhasználatot illetően, hisz az évszázados együttélés eredményeként e nemzetiségek szokásaival is átszőtt, kölcsönösen egymásra ható környezetben a kultúrának ebben az ágában is tudomásul kell vennünk, sőt meg kell mentenünk a teljességre törekedve az itt élő németek, szerbek, horvátok, bunyevácok, sokácok, cigányok élőnyelvi, leginkább nyelvjárási alakokat megőrző illetve továbbadó névhasználatát.

Ami a nevek életét illeti, természetesen nem minden délszláv eredetű község őrizte meg egyforma mértékben az egyes tájegységekre, tájékozódási pontokra, létesítményekre vonatkozó hajdani neveket. Van ahol még élnek, használatosak e nevek. Az élő nevek között több csoportot különböztethetünk meg. Beszélhetünk pl. 1. olyan nevekről, melyeket csak a szerbek, horvátok éltetnek (*Vodencsica*; – Németi), 2. olyanokról, melyeket a magyarok is ismernek, használnak, természetesen magyarosan ejtve a szerbhorvát és más neveket (*Górnyi komádity, Pod bástya*; – Áta), 3. másokat a magyarok is ismernek, de nem használnak, a jelentésüket sem tudják (Kisbeszterce nevei!), 4. vannak olyanok is, melyeket a magyarok, németek is ismernek, s csak ezeket használják – pl. Németiben, 5. ismét másokat a magyarok lefordítottak magyarra – pl. Szemely nevei, 6. de arra is van példa, hogy minden magyar névnek van szerbhorvát megfelelője, 7. egy csoportot alkotnak azok a nevek melyek csak külterületi nevek, dülőnevek, s ezeket a németek is használják, pl. Szőke, Pogány községben. A kiejtés pedig a beszélő nyelvének kiejtéséhez idomul. Sok régi név azonban már kihullt az emlékezetből, eltűnt a mindennapi használatból, csak néhány húzódozott meg az öregek emlékezetében, s csak alkalomadtán kerül elő az emlékezet mélyéből. Ezeket már lokalizálni is csak nehezen vagy egyáltalában nem is lehet. Nagyon helyesen a gyűjtők ezeket sem hagyták veszendőbe menni.

A földrajzi nevek általában nyelvjárási változatokat őriznek meg, főleg a hagyományörző idősebbek nyelvhasználatában. Tudott dolog, hogy a nevek kiejtett alakjukban a beszélők, a községek nyelvéről is vallanak. A délszláv nevek is, mint délelőtt hallottuk, általában nyelvjárási alakok, s mint ilyenek igen értékesek a szerbhorvát nyelvtudomány számára, akár nyelvjárástörténeti, akár általános nyelvtörténeti szempontból. A nevek ugyanis jórészt a

török alatt vagy a XVII. és XVIII. században érkező szerb, horvát (dalmáciai, boszniai) lakosság nyelvhasználatát őrizték meg. Ugyanakkor a nevek tanúsága szerint a régi névadási szokásokat is átörökítették.

A sokszor némának tűnő helynevek rendkívül beszédesek a figyelmes kutatóknak. A földrajzi nevek – mint tudjuk, számos információval szolgálnak. Vallanak pl. a névadás módjairól is, a névteremtés gondolkodási és állásfoglalási sémáiról, mivel szoros kapcsolatban áll a név a valósággal, vall az objektumról, az ember viszonyáról az objektumhoz, a tájtényezőhöz, tájrészlethez, vall az emberrel történő eseményekről, a soknemzetiségű környezetről, a társadalomról, a korról stb. Így lehet következtetni pl. Baranya szerbhorvát, horvátszerb helyneveiből az új haza XVII. és XVIII. századi majd későbbi földrajzi, gazdasági, politikai viszonyaira, a birtoklás módjára, a vidék növényvilágára (*bara-* mocsár, *cerina* -cseres, *grabina-* gyertyános, *lipik-hársfás* stb.). De az emberi kéz alkotásai is szerepelnek névadási impulzusként, sőt a modern élet, illetve annak szervezetei is szolgálhatnak tájékoztató pontként (*tutama jama* – dohányföld, *stare groble* – öreg temető, *crkva* – templom, *titkarovica* – titkárság, *Vedőnica* – ápolónők lakása, *kultura* – művelődési ház stb.)

A nevek szerkezetét illetően lehetnek

I. Alapszavak

- a) nominativusban: Dolina, Bara, Skula, Drum,
- b) prepozícióval: Kod vinograda, Pod tablam! Pod križom

II. Képzős szavak

- a) kicsinyítő képzővel: bunarica, Dolica
- b) szerbhorvát név + magyar képző: Koprivas
- c) magyar szó + szerbhorvát képző: Puztamalomszko, Titkarovica

III. Összetett szavak

szerbhorvát szó + német szó: Vladikawiesen (írásban!)

IV. Szó szerkezet

- a) szerbhorvát szó + szerbhorvát szó: Gornyi komadity, Babina gujica,
- b) szerbhorvát szó + magyar szó: Veliki risz, Gornyi kerekes
- c) magyar szó + szerbhorvát szó: Szent Ferenc mahalla.

Nemcsak a szerbhorvát nevek, a magyar és a német nevek is, az újak és a régiek, sok olyan információval szolgálnak, melyek nemcsak a nyelvtudomány és a névtudomány érdeklődésére tarthatnak számot, hanem – mint délelőtt hallottuk a kiváló előadásokban – más humán és nem humán tudományokéra is. Köszönet a gyűjtőknek, az ellenőrzőknek, a szerkesztőknek, hogy mindezt az értéket megmentették, s lehetővé tették, hogy e kincseshányában ki-ki érdeklődése szerint bányászgasson és napvilágra hozzon számos felbecsülhetetlen értéket. Živka Mandić Povijesna antroponimija bunjevačkih Hrvata u Madzarskoj 1987-ben megjelent könyve mellett Baranya megye földrajzi neveinek két kötetes adattára értékes forrásmunka a Magyarországon élő délszlávokkal foglalkozó tudomány számára.

A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK A FÖLDRAJZI NEVEKBEN

Ebben a körben közhelyként hangzik, hogy a társadalmi és természeti folyamatok, ill. jelenségek megismerése ma már az interdiszciplinaritás irányába fejlődik. Igazi nagy vagy újszerű eredmények egyre inkább a tudományágak és ágazatok határterületén születnek. Ehhez azonban szükség van ezek érdembeli együttműködésére, és olyan kulturális eredményekre, amelyek meghatározott célok, kutatási témák érdekében felhasználhatók a társ- ill. rokntudományokban is.

Ez a kapcsolat több évtizedes múltra tekint vissza a társadalomtudományok között. Így van ez különben a természettudományok vonatkozásában is.

A társadalomtudományok interdiszciplináris szemléletének és együttműködésének kitűnő példája a mai tudományos ülés témája, ahol a Baranya megyei földrajzi névadattár különböző társadalomtudományi hasznosíthatóságáról hallottunk igen értékes megállapításokat.

Hazai és nemzetközi viszonylatban még gyermekcipőben jár azonban a társadalom- és természettudományok együttműködése; egymás eredményeinek felhasználása meghatározott kutatási célok megoldása érdekében.

Földrajzinév-adattárainknak, és így a Baranyáról készült hatalmas műnek ebben látja jelentőségét a természettudományok egy csoportja. Ezeknek a kutatási eredményeknek – ebben a vonatkozásban – tudománytörténeti jelentőségük is van, amennyiben a társadalom- és természettudomány közötti kapcsolatletteremtés lehetőségét biztosítják.

Több földtudomány fejlődését, feladatainak megoldását segítik elő az ezekben a kötetekben publikált adatok, illetve megállapítások.

Néhány földtudománynak mint pl.: a hidrológiának, a meteorológiának, a talajtannak és ezek részbeni szintézisének a természeti földrajznak, megállapításai exaktságához sok esetben idősorra van szüksége. Másszóval a tanulmányozott folyamat értelmezése annál helyesebb, minél hosszabb időszakokra vonatkoznak a vele kapcsolatos megfigyeléseink. A földtudományok között csak a hidrológia és a meteorológia rendelkezik 100–200 éves megfigyelésekkel. Ezek is az ország néhány pontjára vonatkoznak, és térbeli általánosításuk a folyamatok jellege következtében nem lehetséges. A többi geotudomány, pl.: a geomorfológia és a talajtan még ilyen adatokkal sem rendelkezik.

Nos a földrajzi nevek adattárai – így természetesen a baranyai is – az idősorok meghosszabbításában adnak igen nagy segítséget a fent említett geotudományoknak.

A településenként gyűjtött és térképvázlatokon térben is rögzített nevek számos adatot szolgáltatnak a régmúlt hidrológiai és helyi klimatikus adott-

ságaira vonatkozóan. A helynévi adattár igen nagy segítséget nyújt kisebb térségek vízrajzi viszonyainak rekonstrukciójában, illetve a helyi klimatikus adottságok pl.: fagyzógos területek feltárásában.

Ismeretes, hogy a mai klimatológiának fontos kutatási területe a jelenkori éghajlat változása, ingadozása. Még ebben a kérdésben is tud a klimatológia az adattártól értékes információkat kapni. Gyakori ugyanis a forrásokra utalás a helynevekben. Ezek azonban ma már gyakran nem léteznek. A helynév keletkezési időpontjának függvényében a szakember jogosan következtet az akkori, de a mainál nedvesebb éghajlatra, azaz nedves éghajlati kilengésre.

A talajtannak fontos kutatási területe a talajfejlődés nyomonkövetése. Ebben a kérdésben a volt erdőkre utaló helynevek rendkívül fontos információt adhatnak. Az adattár alapján meg lehet állapítani, hogy egy hátrésszben mikor volt erdő. A talajtani szakember pedig az úgynevezett összehasonlító talajtani vizsgálattal meg tudja állapítani, hogy az erdő kiirtása óta a talaj egyes kémiai paraméterei milyen ütemben és milyen irányban változtak meg.

Az elmondottak csak kiragadott példák voltak a névadattár természettudományi használhatóságának illusztrálására. Ezért tehát a geotudományok nagy csoportja érdeklődéssel figyeli ezeket a társadalomtudományi eredményeket, még akkor is, ha még nem mondható általánosnak ezeknek az adatoknak felhasználása.

A mai tudományos ülésen való részvételre nagy örömmel jelentkeztem a Baranya Megyei Levéltárnál, amikor a Dunántúli Napló ez évi január 20-i számában megjelent róla az előzetes információ. Ugyanez történt 15 évvel ezelőtt 1973-ban, amikor ugyancsak a Dunántúli Napló hasábjain értesültem Baranya megye földrajzi neveinek összegyűjtéséről, és az erről szóló tájékoztató, előkészítő értekezlet megtartásáról. Hatvankét éves voltam, de fiatalos tűz csapott fel bennem, hogy ebben a rendkívül nemes, nagy értékű munkában részt vegyek, és falum, Bakonya földrajzi helyneveinek gyűjtésére jelentkeztem.

Az értekezletre dr. Pesti János, docens úr meghívását megkaptam, az értekezleten részt vettem, jelentkezésemet elfogadták, és attól kezdve, hogy Takács Gyula, Baranya Megye Tanácsának elnökhelyettese a megbízó levelét, és dr. Szita László, levéltárigazgatótól a megbízatási szerződést megkaptam Bakonya területére, valamint dr. Pesti János által összeállított gyűjtési útmutatóval is el lettem látva, nagy lelkesedéssel fogtam neki a gyűjtési munkának.

Belső indítékaim között természetesen ott szerepelt a már bennem élő korábbi vágy, hogy falumra, Bakonyára vonatkozó minden fellelhető adatot összegyűjtssek egy tervezett monográfia megírása érdekében, ezért Pécsen a Levéltárban már kutatásokat végeztem, és készen volt egy csomó jegyzetem, melyet falum öregjeinek elbeszéléseiből papírra vettem. A másik belső indítékom a parasztság múltjának minél mélyebb megismerése volt. A vállalt gyűjtőmunka sok tekintetben elősegítette ezt. S ösztönzött az a tudat, hogy szerény képességeimet nagyban segítik majd a vármegye területén összegyűjtött adatok tudományos feldolgozásai. S még egy gondolat vezérelt, hogy ebben a gyűjtőmunkában részt vegyek: a nagyüzemi gazdálkodás, tehát a termelészövetkezetek földtáblásítása eltűnteti a régi magángazdálkodás nyomán létrejött, a nép életéből fakadó, szorosan a lelkéhez kapcsolódó dűlőneveket, utak, hidak, dombok, völgyek, patakok, és a többi, vagyis a parasztság egyéniségét, arculatát tükröző helyneveket, miután a nagyüzem átváltoztatja a határ képét, és az egyes nagy táblákat nem nevekké, hanem számokkal jelzik. A parasztság életének ilyen formán való megváltoztatása új arculatot teremtett a falvakban, és a helynevek gyűjtésének mentőötlete – mondhatom – a huszonegyedik órában következett be.

Én, aki kisparaszti családban születtem, és ismerem népem minden örömét és baját, és szerettem fajtámat, közéleti-politikai munkáim során is a parasztság megszilárdításáért, gazdasági-, kulturális és társadalmi felemelkedéséért küzdöttem, természetesen nagy örömmel fogadtam a baranyai

földrajzi helynevek, mondák, szokások, nyelvjárások megmentésére irányuló mozgalmat. Nem voltam biztos benne, hogy gyűjtőmunkám során mindenben helyesen járok-e el, meg is késtem egy kicsit, átléptem a gyűjtési határidőt, s amikor 1974 októberében elküldtem az elkészített munkámat, aggódóan gondoltam arra, vajon sikerült-e a rám bízott feladatot jól elvégezni. 1974. október 25-i keltezéssel megérkezett dr. Pesti János főiskolai adjunktus válasza, melyben értesített a bakonyai anyag átvételéről, egyben közölte véleményét is. Ebből szerénytelenség nélkül hadd idézzek egy-két mondatot: „... Bakonya névgyűjteménye oly gazdag, hogy ebben a pillanatban *mintája* minden effajta gyűjtőmunkának!!...” „... nagy gonddal és szívvél készített bakonyai névgyűjteménye a Baranya megyei Névarhívumnak máris páratlan és féltve őrzendő kincse lett!”

Ez a levél, melyből az elmondott pár mondatot idéztem, nagy örömmel töltött el, s nekem féltve őrzött kincsem lett.

Ha még pár percig nálam maradhat a szó, engedtessek meg, hogy olyan személyről emlékezzek meg, aki akkor távol élt magyar hazájától, de bekapcsolódott a gyűjtési munkába. Nagy Ferenc, volt magyar miniszterelnökről van szó. 1972 óta levelezésben voltam vele, 1979-ben bekövetkezett haláláig. Megjegyzem, e közel 500 oldalt kitevő levélgyűjteményt az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában helyeztem el megőrzésre. 1975. december 2-i hozzáírt levelemben emlékeztem meg a baranyai földrajzi helynevek gyűjtéséről. Néhány mondat a levélből:

„Baranyában lázas gyűjtőmunka folyt a régi földrajzi helynevek, a hozzáfűződő történeti mondák megmentése érdekében, állami, tanácsi támogatással; megkongatták a harangot, mert a nagyüzemi gazdálkodási rendszer már most eltüntette a régi gazdag helyneveket s pár év múlva a még élő tanúk is elköltöznek. A névtudományi adatokon túl fontos, értékes nyelvjárási dokumentumok is papírra rögzítődtek, ugyanis, egyes névalakoknak gazdag ejtészváltozatai élnek ma még a nép nyelvében. A baranyai gyűjtőmunka befejeződött.”

Nagy Ferenc, postafordultával válaszolt. Néhány mondatát idézem:

„Nagyon örülök, hogy részt vettél a helynevek gyűjtésében, mégpedig kiemelkedő eredménnyel. Rendkívül fontos akciónak tartom, a magyar megmaradás elengedhetetlen feltételeinek egyike. Általában boldoggá tesz minden olyan munka, akció, vagy akárcsak gondolat is, amely a magyarságtudat erősítését szolgálja. Őszinte hálát érzek innen a messzeségből is azok iránt az írók, művészek, nevelő, és tudósok iránt, akik ezt szolgálják. Nem tudom, akadt-e valaki, aki Bisse gazdag helyneveit összeírta volna? Ha tudnám, hogy milyen formában csináljátok ezt, magam is vállalkoznék rá. Őreg anyósom segítené visszaemlékezni a legkisebb szakadék, vagy rétvég nevére is.”

En is postafordultával válaszoltam:

„Ferim, nagyon örülök, ha vállalkozol Bisse területének feldolgozására. Anyósodnak is külön köszönöm a segítségét. Úgy beszélek, mintha az én ügyem volna, de valahogy nem is lehet elválasztani, hiszen minden olyan cselekmény, mely a magyarság életéből való, bennünket táplál, kik nem csak magyar földön élünk, de annak szeretetében egyik vagyunk füveivel, fáival, vizeivel, történelmével.”

Leírtam neki a gyűjtés formáját, hogy két részre oszlik: bel- és külterületre.

Nagy Ferenc a munkát elvégezte kint Herndonban, az Egyesült Államokban. Elküldte nekem, melyet el is juttattam Pesti János docens úrnak szíves felhasználás végett.

Olyan parasztvezető emlékezett, aki a magyar történelmi parasztság és az egyetemes magyarság kiemelkedő személyisége volt. Annak a parasztságnak a fia, mely társadalmi osztálynak a távozásával egy sajátos életforma, egy értékes civilizáció szállt, száll a sírba. De nevét őrzi a magyar történelem, melybe kitörölhetetlenül beleépült osztályával és annak közösségi kultúrájával együtt.

Köszönöm a türelmet és a meghallgatást.

REUTER CAMILLO
NÉVTUDOMÁNYI MUNKÁSSÁGÁRÓL
(Értékelés és megemlékezés)

I.

REUTER CAMILLO, a Baranya megyei névgyűjtő mozgalom legismertebb, legeredményesebb kutatója, a jelenkori magyar névtudományt maradandó alkotásokkal gazdagító, sokoldalú szaktekinély – sajnos – nem érthette meg munkájának mai nyilvános elismerését. Életének 66. évében, 1987 nyarán megdöbbenő váratlansággal hunyt el; és szomorú szívvel vettünk Tőle búcsút a pécsi köztemetőben.

Kedves, barátságos, derűs, segítőkész egyéniség volt. Az élet minden apró részlete érdekelte. Társadalmi, tudományos kérdésekben véleményét nyíltan, kendőzetlenül fogalmazta meg, de mindig a jobbítás szándékával. Nemcsak elsődleges szakmájában, az erdőmérnöki munkában és a természetvédelemben ért el tiszteletreméltó eredményeket, hanem az említett szakterületekkel szoros kapcsolatban levő határterületi diszciplinákban (például a növényföldrajzban) is, majd a névtudományban.

PAIS Dezsőt, BÁRCZI Gézát, KNIZSA Istvánt és főleg SZABÓ T. Attilát tekintette mesterének. Elsősorban őket követte a filológiai munka részleteinek abszolút, már-már aggályos pontosságában, a mindig tényekre épülő, merész és invenciózus következtetésekben.

II.

REUTER Camillo 1920. július 18-án született Budapesten. Édesapja: dr. REUTER Camillo egyetemi tanár (a pécsi Ideg- és Elmeklinika egykori igazgatója); édesanyja: LETENYEI Mária. A család a fővárosból Pécsre költözött, s az ifjabb Reuter Camillo itt is érettségizett az akkori Reál-gimnáziumban (ma: Széchenyi Gimnázium). Sopronban folytatta tanulmányait; és a Műszaki Egyetem Erdőmérnöki Karán 1943-ban kapott diplomát. Ezt követően Marosvásárhelyen kezdhette meg erdőmérnöki munkáját; majd 1943 őszétől 1945-ig katona volt. Leszerelése után megnősült, és családjával a Somogy megyei Kisbárapáti faluba költözött. 1947 és 1951 között újabb állomáshely a kárászi erdőszet. 1951-től Pécsen dolgozott. 1973-ban kinevezték a Dél-dunántúli Természetvédelmi Hivatal vezetőjévé. Ebben az időben különösen sokat utazott, hiszen a Zala, Somogy, Tolna és Baranya megye tartozott felügyelete alá. Utazásait (ha tehetett) a hivatalos ügyintézés mellett névgyűjtésre is felhasználta. 1980-ban nyugdíjazták, és másodállás-ban tanácsadó volt a pécsi Építésügyi Tájékoztató Központban.

Bárhol is dolgozott, mindig megtalálta a módját annak, hogy különösen kedvelt témájával, a nevek világával szinte megszakítás nélkül, behatóan foglalkozzék.

III.

Tudományos munkássága 1943-ban kezdődött a „Mecsekhegységi erdők rovarellenségei” (a Mecsek Egyesület Évkönyve. Pécs, 1943. 15–22.) c. közleményével. Időrendben a harmadik publikációja már névtani érdekű: a „Börgönd – Börgöngye” c. rövidke cikkében sikerrel magyarázta meg két rokonhangzású név összefüggését (Földrajzi Közlemények, 1959: 187–188.).

Baranya megye helynévanyagát még egyetemi hallgató korában, 1940-ben kezdte gyűjteni. Érdeklődését akkor még elsősorban „az elpusztult helységek és várak helyének felkutatása kötötte le”. (Névtud. vizsgálatok. Bp., 1960. 75–81. Tanulmány: „Baranya megyei helynévgyűjtésem” címmel. (1950-től kezdve rendszeresen foglalkozott a földrajzi nevek gyűjtésével. A történeti (írásbeli) nevek gyűjtését ezért helyezte előtérbe, mert a térképi lokalizáció segítségével „a középkori és a jelenlegi helynévanyag” könnyebben helyhez köthető (Névtud. vizsg. Bp. 1960. 76.). Felismerésének helyességét a legújabb (1973-as) baranyai élőnyelvi gyűjtés igazolta; vagyis az igazán jó színvonalú névgyűjtés egyik előfeltétele volt az, hogy az általa feldolgozott írásbeli (térképi) neveknek birtokában voltunk. Bár a szakemberek tudják, mégis megemlítem: Reuter Camillo gyűjteményét a BMFN szerzői igyekeztek hiánytalanul átvenni és közölni. Reuter Camillo tehát a baranyai névadattár történeti névanyagának egyik legszorgalmasabb munkása volt.

Szerencsére nem elégedett meg a térképi nevek gyűjtésekor szerzett tapasztalataival. Kíváncsi volt a nevek további sorsára, a névhagyományozódásra. Történeti nevei alapján összegyűjtötte három falu élő földrajzi neveit is („Kárász helynevei” MNyok. Bp. 1961. 7:101–122; „Magyaregregy helynevei” Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 32. Bp., 1961. 44. lap; „Hosszúhetény község földrajzi nevei”. Az MTA Dunántúli Tudományos Intézet(e) Közlemények 5. Pécs, 1968. 111 lap + 1 térkép).

Mindhárom művét elismeréssel fogadta a szaktudomány; s a névtanban talán máig ezek a legtöbbször idézett baranyai helynévi adattárak.

Névgyűjtő munkájának elismeréseként 1959-ben *Temesi Mihály* javaslatára a Magyar Nyelvtudományi Társaság rendes tagjává választották. Az erről szóló igazolást *Bárczi Géza* és *Benkő Loránd* írta alá.

A névgyűjtésben való elmélyülése egyúttal azt is jelentette, hogy a nevek etimológiáját vizsgálva nagy tájékozottságra tett szert a magyar hang- és szótörténet, a helyesírástörténet, a növényföldrajz, a történeti földrajz főbb kérdéseiben. Ha ismereteit hiányosnak érezte, vagy nem boldogult egy-egy nyelvi jelenség megértésében, bátran és őszinte érdeklődéssel fordult a szlavisztika, a germanisztika, a turkológia és a finnugrisztika szakembereihez. Úgy tudom, kéréseit mindig szívesen teljesítették tudósaink. Hátramaradt levelei és a hozzá érkezett levelek bizonyára nagyon sok tudománytörténeti adatot őriznek.

Nyelvtörténeti, szótörténeti vizsgálódásai maradandó értékű névetimológiákkal gazdagította névtani irodalmunkat. Ezek a publikációk rendszerint a Magyar Nyelvben, a Magyar Nyelvről, a Névtani Értesítőben és a Magyar Nyelvjárásokban jelentek meg. – Két tanulmányban foglalkozott Pécs város nevével (Janus Pannonius Múzeum 1960. évi évkönyve. Pécs, 1961. 255–270.; a JPM 1962. évi évkönyve. Pécs, é. n. 195–197.) Ismeretterjesztő szándékkal és tudományos igénnyel sorozatot indított a baranyai faluk nevével (Művelődési Tájékoztató 1967. évi április–májusi száma, 111–115,

113–117.). *Véménd, Gyümölcsény, Hetvehely, Turbékpuszta* stb. etimológiáját oly sikeresen oldotta meg, hogy KISS Lajos is elfogadta névmagyarázatait. (FNESZ,³ 1983. 687, 257, 275, 662.)

Reuternak a történeti földrajz iránti érdeklődését tovább erősítette, hogy 1956–60 között részt vehetett Györffy György nagy művének (Az Árpád-kor történeti földrajza I.) gyűjtési és adatellenőrző munkálataiban. Györffyvel Baranya megye nagy részét bejárta, és a helyszíni szemlék során az oklevelek neveinek nagy részét a 18., 19. századi térképek segítségével pontosan lokalizálták. Györffy több helyütt nyilatkozott nagy elismeréssel *Reuter* segítő készségéről, szorgalmáról, a baranyai helynévanyagban való széles körű tájékozottságáról, térképismeretéről.

Bizonyára Györffy nyomán kezdett *Reuter* elmélyültebben foglalkozni az Árpád-kori Baranya megye növényföldrajzával. Kutatási eredményeit 1963-ban publikálta („Történeti adatok az Árpád-kori Baranya megye növényföldrajzához”. Bp., 1963. 165. lap). A növénynevek (főleg a fanevek) népnyelvi változatait gondosan gyűjtötte, rendezte; és így születte meg az a növénynévi adattára, amely kiinduló pontja volt az egymást követő szövegyűjtési kísérleteinek. Több kitűnő tanulmányt írt a *cser*, a *tölgy*, a *haraszt* közsavakról, a velük alkotott szóösszetételekről. Szinte mindent feltárt a *cser* szavunk múltjával kapcsolatosan. Tisztelője és barátja, *Mikesy Sándor* tréfas-komoly minősítése szerint „*Reuter* a legjobb magyar *cserológus*”.

Baranya megyében mindenesetre ő volt az első, aki a névtudományban megvalósította az interdiszciplináris szemléletet. Korán felismerte például azt, hogy a földrajzinév-gyűjtés adatai nagyszerűen hasznosíthatók az erdőművelésben, az egykori vízrajzi viszonyok rekonstrukálásában, a régészeti, településtörténeti kutatásokban és sok más tudományágban.

Volt mondandója a magyar névtan kevésbé művelt részterületéről, a madárnevekről is („*Tarkajézus*”. Magyar Nyelvőr 1962: 226.; „*Mióta harsog a haris?*” Magyar Nyelvőr 1969: 272–278.; „*Seregély – sereglye*” Magyar Nyelvőr 1974: 230–236.) A Bakonyán hallott *Jézuskajáttása* erdőnév – adatközlői szerint – azzal van kapcsolatban, hogy abban az erdőrészen sok a *bupupa* hangot adó *tarkajézus* nevű madár. Gyűjtött adata alapján *Reuter* helyesen figyelmeztet arra, hogy a névadás indítékai között a domináns növénytakaró (növényzet) mellett a hely jellegzetes állatvilágával (így madárvilágával is) számolnunk kell. A *Farkasördítő*, *Bikabömbölő*, *Szarvasnóta* stb. nevek kialakulásában „a táj természeti viszonyaira jellemző állatfaj feltűnő viselkedése szolgáltatott okot a névadásra”. (Nyr. 1962: 226.)

Reuter a komplexitásra, a névadattár sokoldalú hasznosítására irányuló törekvéseit bizonyítják a történettudományhoz is kötődő publikációi. 1966-ban például fontosnak tartotta, hogy az ún. Szigetvári Emlékkönyv (Bp. 1966.) számára cikket írjon a török hódoltság baranyai emlékeivel kapcsolatos eseménynevekről („A török hódoltság emléke a baranyai helynevekben” Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 68. Series Historica 35. Bp., 1966. 107–114.) Kimutatta, hogy ennek a névanyagnak két jellemző vonása van: „A nevek egyik csoportja arra utal, hogy a török a falvak határában egy-egy darabot birtokba vett, azok hasznát élvezte, de [a földet] nem művelte. – A nevek másik csoportja a harcok és pusztítások emlékét őrzi. Ezek sem mutatnak arra, hogy a törököknek szoros kapcsolatuk lett volna a tájjal.” (l. m. 114.)

IV.

Reuter Camillo életművében kevés munka maradt „félbe-szerbe”. A befejezetlenség részben külső körülményekkel, részben rendkívüli igényességével hozható kapcsolatba, valamint váratlan halálával. Még édesapjával kezdte gyűjteni Krassó–Szörény vármegye történeti helyneveit. Kiterjedt levelezéssel és saját helyszíni gyűjtéssel értékes névanyag birtokába jutott, a térképeket is rendelkezésre bocsátotta az Országos Levéltár, de ezt a munkát befejezni már nem tudta.

Szervezett gyűjtéssel szeretne volna teljessé tenni még a népi növényekkel kapcsolatos adattárát.

V.

Lelkiismeretbeli ügyének tartotta, hogy legjobb tudásával segítse a Baranya megye földrajzi nevei” c. névadaltár munkálatait a gyűjtés és a közzététel egyes fázisaiban. Több községben végzett élőnyelvi gyűjtést, de az ellenőrzésben, sajnos, – hivatali elfoglaltságai miatt – már nem tudott részt venni. A megye történeti névanyagának gyűjtésében azonban elévülhetetlen érdemei vannak.

Emlékét akkor ápoljuk igazán, ha műveit gyakrabban vesszük kézbe; akár azért, hogy igazoljuk feltevéseit, akár azért, hogy továbbgondoljuk problémafelvetéseit.

Társadalmi megbecsülésben, elismerésben alig-alig részesült. Tehetsége, és invenciózus névtudományi munkássága – még életében – több figyelmet érdemelt volna.

Mecsek-hegységi erdők rovarellenségei. A Mecsek Egyesület évkönyve 1942. Pécs, 1943. 15–22.

Baranya megyei helynévgyűjtésem. In: Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság (1.) névtudományi konferenciája 1958. Bp., 1960. 75–81. Különnyomatban is!

Magyaregregy helynevei. Adattár. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 32. Series historica 15. Bp., 1961. 44 lap.

Pécs város neve. In: a Janus Pannonius Múzeum 1960. évi évkönyve. Pécs, 1961. 255–270. Különnyomatban is!

Kárász helynevei. Magyar Nyelvjárások. Debrecen, 1961. 7:101–122.

Tarkajézus. Magyar Nyelvőr 1962–226.

Feladatok és megoldások a helynévgyűjtés köréből. Magyar Nyelv 1962: 236–242.

Őshonos-e az erdei fenyő a Zselic-ségben? Az Erdő 1962:284–6.

Újabb adat Tinódi Lantos Sebestyén életéhez. Művelődési Tájékoztató 1963. 4. szám. 93–95.

Történeti adatok az Árpád-kori Baranya megye növényföldrajzához. Az Orsz. Erdészeti Egyesület sokszorosítása. Bp., 1963. 165 lap.

Gyümölcsény. Magyar Nyelvőr 1963:368–70.

Újabb adat Pécs város középkori latin nevéhez. In: a Pécsi Janus Pannonius Múzeum évkönyve 1962. Pécs, é. n. 195–97. Különnyomatban is!

Malomséd. In: a pécsi JPM évkönyve 1963. Pécs, 1964. 143–45.

Földrajzinév-gyűjtések a Baranyában végzendő régészeti és településtörténeti kutatások szolgálatában. In: a pécsi JPM évkönyve 1964. Pécs, 1965. 225–38. Különnyomatban is!

A török hódoltság emléke a baranyai helynevekben. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 68. Series historica 35. Bp., 1966. 8 lap. Különnyomatban is!

Véménd. Magyar Nyelvőr 1966:411–13.

Baranyai faluk nevééről I., II. Művelődési Tájékoztató. 1967. április-májusi szám, 111–15, 113–17.

Hosszúhetény község földrajzi nevei. Az MTA Dunántúli Tudományos Intézete. Közlemények 5. (Tanulmányok a névéletlan köréből 2. sz.) Pécs, 1968. 111 lap + 1 térkép.

Mióta harsog a haris? Magyar Nyelvőr 1969:272–78. Különnyomatban is!

A Baranya megyére és Pécs városára vonatkozó Árpád-kori oklevelek jegyzéke. Baranyai Helytörténetírás 1969. 219–63. Különnyomatban is!

Nagyváty és környékének helynevei. Baranyai Helytörténetírás 1970. 127–62. Társzerző: dr. Zsolt Zsigmond. Különnyomatban is!

A tudományos helynévgyűjtés a történeti és többnyelvű névanyag figyelembevételével. Tanulmányok a névélettan köréből. 3. szám. Pécs, 1970. 22 lap.

Hogyan készül ma a határjárás? Magyar Nyelvőr 1971:193–96.

A személynévi helynévadás egy esete a magyar névanyagban. Tanulmányok a névélettan köréből. 4. sz. Pécs, 1972. 27+1 lap.

A madárfészkek védelme is természetvédelem. Zalai Hírlap 1973. 31. sz. 7. lap.

Erdőtörténeti kutatások a Kárpát-medencében az Árpád-kori okleveles anyag segítségével. In: „A magyarországi tudomány- és technikatörténeti konferencia. Bp., 1972. XI. 23–25 előadásainak anyagából”. Bp., 1973. 373–80.

(A) Barcsi ősbörökás. Dunántúli Napló 1973. VII. 10. 6. lap.

Kéziratok térképeink szerepe a helynévgyűjtésben és a településtörténetben. In: „A településtörténeti kutatás módszerei.” Veszprém, 1973. 45–59.

A névgyűjtés sajátos problémái Baranyában. In: A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1974. Seria 3. Linguistica-Philologica Pécs, 1974. 45–56.

Gyűjtés Baranya középkori településtörténeti adattárához. A pécsi JPM évkönyve 1969–1970. Pécs, 1974. 133–54. + 6 db térkép.

Adatok a régi magyar fa- és erdőnevek ismeretéhez. In: „Az erdőgazdálkodás története Magyarországon” Bp., 1975. 80–7.

A természetvédelem és a honismeret egymástól elválaszthatatlan fogalmak. Honismeret 1976. 2–3. sz. 101–2.

A magyar madárnevekről. 1. Kiköcsén, 2. Gödénytojás. Madártani Értesítő 1979. ápr.–jún. 39–40.

Ismertetés Madas József „Pécs-belváros telkei és házai” c. könyvéről. Névtani Értesítő 1982. 7. szám 140–45.

Ismertetés Timár György „16. sz.-i rovásadó összeírások a mai Baranya megye területéről” c. tanulmányáról. Névtani Értesítő 1983. 8. szám 126–29.

Humoros névtudomány. Névtani Értesítő 1983. 8. szám 160–3.

Élt-e a Zselicség tájnév? Magyar Nyelvőr 1986:223–25.

Jurda és Leordis. Magyar Nyelvőr 1986:499–501.

* * *

Reuter Camillo maga is számon tartotta publikációit. Saját készítésű bibliográfiája szerint szakirodalmi munkássága 1942–1945-ig 154 tételből áll. Jobbára tanulmányokat, cikkeket publikált; ritkábban könyvrészletet és könyv formátumú írást. A még kéziratban levő és az 1985–87 között megjelent tanulmányaival együtt Reuter Camillo életművében megközelítően 160 írásművel kell számolnunk.

* * *

Az itt közölt bibliográfiát Reuter Camillo eredeti kézírata alapján válogatta és kiegészítette:

PESTI JÁNOS

A PÉCSI UTCANÉVADÁS KÉRDÉSEIRŐL

1. Pécssett és Baranya megyében régóta többen foglalkoznak a névhagyomány történeti és névtani tanulságaival. *Petrovich Ede, Madas József, Reuter Camillo* és *dr. Zsolt Zsigmond* a régi utcanévek gyűjtésében, a névadatok értelmezésében alkotott maradandót; – mások (például *Hársfai István* és *dr. Tóth István*) a mai névadás kérdéseire szólnak hozzá. *Királyfi László* olvasói levele nyomán éppen napjainkban tanulságos eszmecsere bontakozik ki a DN hasábjain a pécsi *Sörház utca* megtartása, védelme érdekében. Túlzás nélkül állíthatom, hogy városunkban az *utcanévek kérdése közügygé* vált, és ezt a tényt a névadó hatóságnak is figyelembe kellene vennie.

A mindennapi névhasználat gondjai egyébként jól jelzik, hogy a régi utcanévek védelmével és az új utcanévek alkotásának esztétikai, nyelvművelési vonatkozásaival állandóan és behatóan foglalkoznia kell a névtudománynak.

2. Pécs régi utcanéveinek nagy része *nem egyéni, hanem közösségi eredetű volt*. A neveket nem a „városatyák” gondolták el, nem ők adták a nevet; ők csak tudomásul vették a nyelvhasználatban kialakult *közösségi* neveket. Ez a fajta névadás részben *tudatos, részben ösztönös* lehetett; ugyanis a város lakói voltaképpen nem is tulajdonnevet akartak adni, hanem csak valamilyen tulajdonsággal megjelölni a szóban forgó településrészt, hogy ezzel megkülönböztessék a többitől. A *névvé válás* csak másodlagos fejleménynek számít. Ezek a spontán, közösségi nevek mindig kapcsolatban voltak a tájjal, amelyre utaltak. Vagyis a *Hal téren* halat árultak, a *Siklói út* Siklós felé vezetett, a *Tímár utcában* tímárműhelyek voltak, a *Harangöntő utcában* harangöntőműhely létezett, a *Könyök utca* valóban a behajtott könyökre emlékeztet, a *Meredek utca* tényleg meredek stb. – Ezek az ún. *szónevek* ma is *motivált* nevek: köznévi jelentéstartalmukat nem szorította háttérbe a tulajdonnévi funkció „*Beszédes*” neveknek is nevezhetjük az említeteket; hiszen nemcsak megjelölik az adott tájrészletet, hanem a helyre vonatkozóan más fontos információt is közölnek.

Az ún. *mesterséges, az „elnevező hatóságtól”* függő névadás – sajnos – egészen más névadógyakorlatot követ. Napjainkban kezd szinte kizárólagossá válni, hogy utcákat, tereket *személyekről és elvont fogalmakról* neveznek el.

A mai hivatalos névadás – rendszerint – *mellőzi a helység lakóinak névadó ötleteit, és csak azonosító-identifikáló, ún. szimbólum értékű jelneveket* teremt.

Ezeknek a neveknek alig van közük a település földrajzi viszonyaihoz, történelméhez, kultúrájához.

Inczefi Géza szerint a földrajzi nevek 86⁰/₀-a volt régen a természetes névadás terméke, ún. szónév; 9⁰/₀ átmeneti jellegű, és csupán 3⁰/₀-a a hivatalos név vagy jelnév. Mai utcanévadásunkban ez a hagyomány teljesen háttérbe szorult; és az arányok ugyan érvényesek, de éppen fordítva! Ezen érdemes elgondolkodnunk!

3. Minthogy Pécssett a szőlőhegyek egy része lassan beépül, és belterületi lakott helynek minősül, a dűlőutakat névvel kellett ellátni. Dicsérni lehet a névadó hatóságot azért, hogy a Magyarürögtől DK-re eső dűlőút nevéül madárneveket javasolt. Ezeket: *Sármány dűlő, Héja dűlő, Szarka köz, Sárgarigó dűlő, Szalonka dűlő*.

Szép madárnevek vannak a Donátus, Aranyhegy, Csoronika dűlőneveiben. Mintha még arra is ügyeltek volna az elnevezők, hogy a kisebb madarak nevei – *Cinke, Ökörszem, Pinty* – lehetőleg egy tömbben legyenek. Érdekes, hogy délebbre a *Sólyom dűlő* a *Vércse dűlővel* szomszédos. Ezek a példák egyúttal a névbokrosítás hagyományát is őrzik! Pécs város névanyagában ez nem egyedül álló jellegzetesség, és nem is mai találmány!

Erzsébettelepen például öt utca neve népnevekre utal (*Székely, Kun Besenyő, Török, Jász* u.); Kovácstelep 22 utcája közül 15-öt virágról neveztek el (*Liliom, Hóvirág, Jázmin* u. stb.)

A névbokrosításnak az esztétikai értékeken túl gyakorlati haszna is van. Könnyebb felidézni egy-egy nevet, ha legalább annyit tudunk, hogy a kérdéses hely *madaras, virágos* vagy *népneves* városrészben keresendő. Beszédese a patacsi szőlőhegyek nevei. A *Süle-völgy* környékén van az *Akó* és az *Ászok dűlő; Makrában* a *Venyige* és a *Prés dűlő*.

Örvendetes az is, hogy Pécs-Vasason a lakosság kérése nyomán egyik nemrég nyílt utca a *Somoska* nevet kapta; mégpedig azzal a nagyon természetes és ésszerű indokkal, hogy az új utca az egykori *Somoska-dűlőre* fog kiterjedni.

Íme: látszólag elveszett egy szép határrésznevünk; de ugyanezt a nevet tovább élteti majd az utcanévi funkció! Szerencsés, dicséretes névválasztás!

4. Sajnálatos, hogy – több utcanévünket a hosszúság miatt elég nehéz kimondani (*Budai Nagy Antal* u., *Szántó Kovács János* u., *Bolgár népharásereg útja, 39-es dandár út, dr. Berze Nagy János* u. stb.) Sajnos ezek a nevek a mindennapi beszédben torzulnak, rövidülnek; és így aligha emlékeztetnek kellő tisztelettel a névadó személyére. Csak egyetlen példát! Lvov-Kertvárosban eltévedt egy idős néni, és érdeklődő kérdése így hangzott: Mondja, lelköm, merre van az az *Apácai Csereközpont?* . . .

Helyesírási, toldalékolási problémákat vet fel a *birtokos szerkezetű* nevek csoportja: *Építők útja, Testvérvárosok tere* stb. Az *-i* képzős alakjukban az utótag szabályosan: *útjai, terei*; ám ez ma gyakran így hangzik, így is írják (helytelenül!): *úti, téri*. Pedig követelmény, hogy az *-i* képzős névalakból nem tűnhet el a név alapformája! *Tanulság*: kerülni kellene ezt a névtípust az utcanévadás során!

Zavarják a tájékozódást az azonos alakú nevek (névhomonimák) és a hasonló hangzású nevek, az ún. *paronim* nevek: *Veres Péter* u., *Veress Endre* u. Ezek ugyanis rövidült formában (*Veres, Veress*) egyetlen névnek tűnnek a beszédben. Nem nehéz ezeket a neveket *félrehallani!* Gondolom a pécsi postakézbesítők már sokat bosszankodtak amiatt, hogy Pécssett három *Meredek* előtagú utcanév van: egy a belvárosban, egy a Magyarürög közelében, egy a Nagyszókóban levő útra, közre vonatkozik. (Persze az irányítószám

azért segítheti a levél célba jutását!) Talán nem túl meredek kívánalom: a névazonosságokat jó lenne mielőbb megszüntetni a pécsi névparonimákban! A számuk, sajnos igen nagy! (Csap dűlő, Csap köz, Csap u.; Sas dűlő, Sas u.; Szabó István u., Szabó József u. Szöcske dűlő, Szöcske u. stb.)

5. A jó utcanév rövid; előtagja két, legfeljebb három szótagú! – Legyen a név szépen, kellemesen hangzó! – Ha van rá mód, utaljon a hely földrajzi sajátosságaira! Azaz legyen legalább részben *motivált jelentése*, *szónév funkciója*! Szerencsés megoldás, ha névnek van helytörténeti vonatkozása! – Jó lenne, ha *névrendszerek*, *névbokrok* jönnének létre egy-egy városrész utcaneveiből! Újabb szócsoportokat kellene/lehetne bevonnunk a névadásba; ezek között lehetnének *ásványnevek*, *csillagnevek*, *a felfedezések*, *a technikatörténet csodái* stb.

A névadás megújításával tudnánk elérni, hogy a névválasztás nem kívánatos tendenciái között a személyekről való utcaelnevezés háttérbe szoruljon. Egyetértek *Királyfalvi Lászlóval*, aki a DN 1988. XI. 10-i számában írja: „... az utcák személyekről való elnevezésével takarékoskodni kell, s csak egészen kimagasló, népszerű személyek esetében és csak kivételes okkal szabad alkalmazni.” – Megfontolandó az is, hogy számos országban, ill. hazánkban több helyütt (Szegeden, Nyíregyházán stb.) az utcanevek egy részét védettnek nyilvánították, és „az utcaneveket csak a legkritkább esetben változtatják meg. Új neveket csak új utcáknak adnak.” (KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa. Gondolat 1969. 162.)

A helyi sajtó, rádió segítségével nyilvános pályázatokat kellene hirdetni új utcanevek tervezésére, kidolgozására. Külföldön ennek a közösségi névteremtésnek már hagyományai vannak.

Merjünk mi is jobban támaszkodni a lakosság névteremtő leleményességére!

A város, a városrész akkor lesz jobban a miénk, ha a környezetünk naponta szóba kerülő utcaneveit magunk választhatjuk meg.

A hatóság érje be azzal, hogy a javaslatba hozandó neveket elfogadja és törvényerőre emeli!

ÖSSZEFOGLALÓ

FISCHER JÁNOS a Baranya Megyei Tanács nevében köszöntötte a konferencia résztvevőit. Bevezetőjében kiemelte, hogy a Baranya megye földrajzi nevei (BMFN) c. névadattár a BARANYA MONOGRÁFIA SOROZAT részeként jelent meg, és tartalma alapján e mű nemcsak névtudományi érdekű, hiszen máris forrása a helytörténeti-honismereti kutatásnak. Szerinte a BMFN eligazít a gyakorlati névhasználat kérdéseiben, és a történeti nevek megőrzésében, hagyományozódásában is alapvető munka.

BENKŐ LORÁND a Magyar Tudományos Akadémia nevében köszöntötte a megjelenteket, az ünnepi ülés vendégeit. Rövid áttekintésében utalt az országos helynévgyűjtő mozgalom eredményeire; s arra is, hogy a BMFN két impozáns kötete több tekintetben is kimagaslik a társadalmi gyűjtőmunkára alapozott magyar helynévkutatás sok-sok érdemes eredménye közül, és bizvást mondható tudománytörténeti jelentőségűnek. Kiemeli, hogy ez a gyűjteményünk öleli fel a legszínesebb, legváltozatosabb nyelvi anyagot is, hiszen sok nyelv együttélését és névadási tevékenységét reprezentálja.

KÁLMÁN BÉLA a BMFN névtudományi értékeiről szólva a thesaurus jellegű mű meglepő adatbőségét – többek között – azzal magyarázta, hogy Baranyában sok aprófalvas település van, másrészt Békés megye mellett Baranya a legtarkább nemzetiségi szempontból. A BMFN-ből vett példák szerint a Baranyába települt, nem magyar nyelvű lakosság zömében átvette a korábbi magyar lakosságtól hallott névalakot. Az így átvett név igazodott az átvevő nyelv hangrendszeréhez, néha a népetimológia révén kissé el is torzult, és csak nagy ritkán lett fordítás vagy új név az átvétel eredménye (például: *Titis* \approx *Tidis* = *Töttös*, *Tofi* = *Tófű*, *Nájgyák* = *Nagyág*, *Vászer* = *Vaszar*, *Mártinci* = *Felsőszentmárton*, *Krizsove* = *Drávakeresztúr* stb.).

MOLLAY KÁROLY szerint a BMFN az országos földrajzinév-kutatásnak eddigi legkiemelkedőbb teljesítménye. A hatalmas munkának egyik érdeme abban van, hogy továbbgondolkodásra, új kérdések felvetésére készített. Az előadó germanisztikai megjegyzéseiből kiténik, hogy a puszta személynévből keletkezett helyneveink (*Ellend*, *Zók*, *Lothárd*, *Kátoly* stb.) etimológiáján még tovább kell töprengenünk. – Van a magyar helyneveknek egy olyan csoportja, amely M. K. szerint a régebbi név helyhatározós esetéből alakult ki (pl. *Köblény*). – Pécs mai utcanévrendszerével kapcsolatosan megállapítja, hogy benne minden dicsérendő és elmarasztalendő névtani jelenségre található példát.

BARICS ERNŐ népességtörténeti adatokkal bizonyítja, hogy horvát-szerb szempontból miért tulajdonít oly nagy jelentőséget a baranyai helynévgyűjteménynek. A BMFN horvátszerb rétege azért értékes a szerbhorvát nyelvtu-

domány számára, mert belőle dialektológiatörténeti, sőt általános nyelvtörténeti tanulságokat lehet levonni a 17. és 18. században Baranyába települt szerb és horvát lakosság nyelvhasználatának archaikus vonásairól (pl. az *i-ző* nyelvjárást Mohácson és Versenden beszélik; az *i-e-ző* nyelvjárást Kásádon). Ugyancsak figyelmet érdemel a horvátszerb neveknek a magyar és német nyelvű községekben való fennmaradása, illetve e nevek fonetikai adaptálása. Például: *Bikal* faluban:

Horvátszerb név	Magyar megfelelője	Német megfelelője
<i>Brezik</i>	<i>Brëzik, Brëzék</i>	<i>Brezek</i>
<i>Cerik</i>	<i>Cërik, Cserik</i>	<i>Cerek</i>

A magyar és horvátszerb nevek együttes előfordulására (szimbiózisára) ugyancsak érdekes adatok olvashatók a BMFN-ben (*Soma-erdő, Bordó-hegy, Toplica-forrás* stb.). Bőséges adatolással mutatja be B. E. a névadás egykori és mai indítékait a horvátszerb eredetű földrajzi nevek három csoportjában. A nevek jelentős része a vidék állat- és növényvilágával kapcsolatos (*Jazovac, Jazovina* 'Borz, borzas', *Oraše, Orašje* 'Diós' stb.); sok név utal a térszínforma helyzetére, alakjára, a határrész talajára, vizére (Budzak 'Sarokföld', *Dobra* 'jó (minőségű) föld', *Grbača* 'Görbe föld', *Mokra* 'vizes föld', *Brzaja* 'Gyors folyású víz' stb.).

ÖRDOG FERENC rövid áttekintésben értékelte a földrajzinév-gyűjtés jelenlegi helyzetét; utalva arra, hogy az ezredfordulóra befejeződhet ez a gigantikus vállalkozás; s akkor mintegy 1 millió 200 ezer földrajzi név áll majd a tudományos kutatás rendelkezésére. — Az elkészült névadattárak alapján ma már nemcsak lehetséges, hanem szükséges is, hogy meginduljon a nagyobb területre kiterjedő (2–3 megye névanyagát kutató) névtani vizsgálat, amely a földrajzi nevek különböző szempontú, összevető elemzését tűzi ki célul. — A névtipológiai, névélettani vizsgálatok mellett kibontakozóban van napjainkban egy új kutatómódszertani eljárás: az *onomatodialektológia*. Mivel tulajdonneveink nem egységes arányban fordulnak elő az egész nyelvi közösségben, hanem területi szempontból különbség mutatkozik közöttük, és magukon viselik az illető terület nyelvjárájának hangtani, szóképzéltani stb. jellemzőit, a névtanban a dialektológiai vizsgálat szempontjait is érvényesíteni kell. Egyazon nyelv különböző tájegységeinek onomasztikai és onomatodialektológiai rendszere megnyugtató módon nem írható le, és nem vehető egybe az alábbi három szempont figyelembevételével és következetes elkülönítése nélkül:

- a) vizsgálni kell a névadás indítékát, a *motivációt*;
- b) a névadás *nyelvi eszközét*;
- c) a nevek *morfológiai szerkezetét*.

ANDRÁSFALVY BERTALAN szerint a BMFN-nek mint adattárnak nagy néprajzi forrásértéke van; s különösen a történeti-néprajzi kutatáshoz nyújthat pótolhatatlan segítséget. Az előadó a régi paraszti állattartás és az ezzel összefüggő települési rend tükröződését kereste a helynevekben. A BMFN adatai alapján megvizsgálta a *szállás, szálláskert, ól, akol, élés, gyóta, kert, pajta, rekeszt, kapu, cser* és *avas* szóelemű földrajzi neveket. A nevek gyakorisága azt bizonyítja, hogy a hagyományos paraszti gazdálkodás és háttérhasználat modelljének néhány részlete még a 19. században is létezhe-

tett Baranyában; jóllehet másutt e modellt (idegen minták alapján) már a 18. század végén felf számolta a kormányzat.

KISS Z. GÉZA beszélt, hogy a történelem hogyan tükröződik a földrajzi neveken. Kiemelte, hogy a helynevek a földrajzi környezet bemutatására alkalmasak elsősorban, de ugyanakkor, rögzítik az ember mozgásával, tevékenységével kapcsolatos főbb történéseket, eseményeket is. A történész számára a nevek *önmagukban is* sok információt jelentenek, különösen akkor, ha más forrás nem áll a kutató rendelkezésére. KISS Z. GÉZA, az Ormánság történész-kutatója a BMFN-ben érdekes és fontos adatokat talált a vizek járására, az ártéri gazdálkodásra (állattartásra, halászatra) vonatkozóan. Minthogy a BMFN kutatási bázisát jórészt az összeírások (conscriptiók) és a kéziratos térképek alkották (az írásbeli nevek tekintetében), a helynévi adatok éppen az időfaktor segítségével könnyen összevethetők az ormánsági etnikum máig megőrzött élőnyelvi hagyományával, valamint az egyéb történeti forrásokkal.

J. SOLTÉSZ KATALIN szerint a hazánkban készülő (és elkészült) megyei földrajzinév-gyűjtemények bőséges mikrotoponimiai anyagot szolgáltatnak a *szokatlan alakú szerkezetű* helyneveink vizsgálatához. A *Meggyfák-tető, Katonák-délő, Urak-árok* stb. nevek szerkesztésmódja azért szokatlan (vagy feltűnő) a mai nyelvérzékünk alapján, mert a többes alakú determinánsok helyén vagy birtokos jelzőt vagy egyes számú főnevet használnánk. – Az előadó szólt a szokatlan alakú helynevek főbb típusairól; és megállapította, hogy adataiból a rendhagyó névtípusok gyakoriságára és területi megoszlására is következtetni lehet. A normától való eltéréseknek az oka bizonyára a helyi nyelvjárásokban rejlik, de számolnunk kell a hivatalos összeírások, a kataszteri térképek elnevezéseinek hatásával is.

VADAS FERENC hozzászólásában azt emelte ki, hogy a helynévi adattárak a régészeti lelőhelyek megjelölésével közvetlen segítséget adnak a szakembereknek. És viszont: a régészeti kutatások hitelesíthetik a néphagyományt, segítenek a lokalizálás pontosításában és a nevek datálásában.

PENAVIN OLGA hozzászólásában bemutatta a horvátszéri helyneveknek részben a délszlávok, részben pedig a magyarok és németek által is ismert (használt) főbb típusait. A délszláv helynevek legrégebbi rétege azért értékes különösképpen, mert megőrizte a 17. és 18. században a Baranyába érkező szerb, horvát (boszniai, dalmáciai) lakosság nyelvhasználatának számos archaizmusát, és a régi névadási szokásokat is átörökítették.

LOVÁSZ GYORGY szerint a társadalomtudományok együttműködésének kitűnő példája az, hogy több tudományág szakértői vitatták meg a BMFN-ben közzétett helynévanyagot. A geotudományoknak sokféle szolgálatot tehetnek a helynévi adattárak: segíthetik a kisebb-nagyobb térségek régi vízrajzi viszonyainak rekonstruálását, a helyi klimatikus adottságok (például a fagyuzagos területek) feltárását. A forrásnevek datálásából következtetni lehet a mainál kedvezőbb éghajlatra; a talajfejlődés nyomon követésében fontos információt adnak az egykori erdőkre utaló helynevek.

VOROS VINCE arról beszélt, hogy 1973-ban, 62 évesen milyen indítékok alapján vállalta a baranyai névgyűjtésben való részvételt. Hozzászólásában megemlékezett NAGY FERENC-ről (a volt magyar miniszterelnökről), aki V. V. baráti kérésére – a csaknem négy évtizedes távollét ellenére – az Egyesült Államokban, Herndonban összeírta és pontosan helyhez kötötte szülőfaluja, a baranyai Bisse község földrajzi neveit.

PESTI JÁNOS hozzászólásában megemlékezett az 1987 nyarán váratlanul elhunyt REUTER CAMILLO-ról, a Baranya megyei névgyűjtő mozgalom legismertebb, legeredményesebb kutatójáról, a jelenkori magyar névtudományt maradandó alkotásokkal gazdagító, sokoldalú szaktekintélyről. – A nekrológot válogatott bibliográfia követi Reuter Camillo legismertebb névtani írásaiából.

PESTI JÁNOS-nak a pécsi utcanevekről szóló írása (1989 tavaszán rádiónyilatkozatként elhangzott a Pécsi Rádióban) bemutatja a város régi utcaneveinek főbb névtani jellegzetességeit (névmotiváció, közösségi nevek); és elemzi a mai utcanévadás gyakorlatát, amelyben a mintaszerű névadó leleményre éppúgy lehet példákat találni, mint a nemkívánatos tendenciákra. Javasolja, hogy új utcanevek megválasztásakor részesítsük előnyben az ún. motivált szőneveket, és szorítsuk szigorúbb korlátok közé az utcáknak személyekről való elnevezését (az ún. motiválatlan jelneveket).

* * *

A tudományos tanácskozás anyaga után *bibliográfia* következik. Ebben megtalálhatja az olvasó a „*Baranya megye földrajzi nevei*” (BMFN) c. kiadvány előmunkálataira, közzétételére, szerkesztésére vonatkozó tanulmányokat, valamint a névadattár értékelését, bemutatását tartalmazó recenziókat.

ZUSAMMENFASSUNG

JÁNOS FISCHER begrüßte im Namen des Komitatsrates der Baranya die Teilnehmer der Tagung. In seiner Einleitung hob er hervor, daß die Sammlung „Geographische Namen des Komitates Baranya“ (GNKB) in der Serie „Historische Monographien der Baranya“ erschien, und daß dieses Werk aufgrund seines Inhalts nicht nur von onomastischer Bedeutung ist, sondern zugleich auch als Quelle zur Orts- und Heimatkundeforschung dient. Er vertrat die Meinung, daß die Sammlung GNKB Auskunft über Fragen des praktischen Namensgebrauches gibt, und für die Bewahrung historischer Namen, für ihr Weiterleben ein grundlegendes Werk ist.

LORÁND BENKŐ begrüßte im Namen der Ungarischen Akademie der Wissenschaften die Anwesenden, die Gäste der festlichen Tagung. In seinem kurzen Überblick wies er auf die Ergebnisse der sich auf das ganze Land erstreckenden Sammeltätigkeit von Ortsnamen, und auch darauf hin, daß sich die zwei imposanten Bände der GNKB in mehrerer Hinsicht über die vielen wertvollen Ergebnisse der auf gesellschaftlicher Sammeltätigkeit basierenden ungarischen Ortsnamenforschung erheben, und mit Recht als Leistung von wissenschaftlicher Bedeutung bezeichnet werden können. Er betonte, daß diese Sammlung von den bisher erschienenen Werken ähnlichen Charakters auch das vielfältigste, sprachlich bunteste Material enthalte, denn sie repräsentiere das Zusammenleben mehrerer Sprachen und deren namensgebende Tätigkeit.

BÉLA KÁLMÁN sprach ebenfalls von den onomastischen Werten der GNKB und erklärte den überraschend großen Datenreichtum und den Thesaurus-Charakter dieses Werkes u. a. dadurch, daß es einerseits in der Baranya viele Kleinsiedlungen gebe, und andererseits dadurch, daß neben dem Komitat Békés die Baranya im Hinblick auf die nationalen Minderheiten das bunteste Bild zeige. Aufgrund von Beispielen aus den GNKB kann festgestellt werden, daß die sich in der Baranya niedergelassene anderssprachige Bevölkerung, die von den früheren ungarischen Einwohnern gehörten Formen der geographischen Namen übernahm. Die so entlehnten Namen wurden dem Lautsystem der übernehmenden Sprache angepaßt, und manchmal infolge der Volksetymologie ein wenig entstellt. Nur selten begegnet man ihren Übersetzungen bzw. neuen Namen z. B. *Titis* ≈ *Tidis* = *Töttös*, *Tofi* = *Tófű*, *Najgyák* = *Nagyág*, *Vászér* = *Vaszár*, *Mártinci* = *Felsőszentmárton*, *Krizsovcé* = *Drávakeresztúr* usw.)

Nach KÁROLY MOLLAY stellen die GNKB die hervorragendsten Ergebnisse der Forschung geographischer Namen in Ungarn dar. Ein Verdienst dieser grossen Arbeit sieht er darin, daß sie zum Weiterdenken und zum

Aufwerfen weiterer Fragen erregt. Aus den Bemerkungen des Germanisten geht hervor, daß man über die Etymologie unserer aus Personennamen entstandenen Ortsnamen noch weiterhin nachdenken müsse (*Ellend, Zók, Lot-hárd, Kátoly* usw.). – Innerhalb der ungarischen Ortsnamen gibt es eine solche Gruppe, die sich nach K. MOLLAY aus ihren früheren Lokativ-Formen entwickelten (z. B. *Köblény*). – Im Zusammenhang mit dem heutigen Straßennamensystem von Pécs stellte er fest, daß man in ihm Beispiele für alle sowohl lobenswerten als auch verurteilenden Erscheinungen finden könne.

ERNŐ BARICS bewies mit bevölkerungsgeschichtlichen Daten, warum er der Ortsnamensammlung der Baranya aus serbokroatischer Sicht eine so große Bedeutung beimißt. Das serbokroatische Material der GNKB ist für die serbokroatische Sprachwissenschaft deshalb so wichtig, weil man aus ihm auf die archaischen Züge im Sprachgebrauch der sich im 17. und 18. Jahrhundert in der Baranya angesiedelten serbischen und kroatischen Bevölkerung schließen kann. (z. B. wird in Mohács und Versend die i-Mundart, in Kásád die i-e-Mundart gesprochen.) Ebenfalls bemerkenswert ist das Fortbestehen bzw. die phonetische Adaption der serbokroatischen Namen in ungarisch- und deutschsprachigen Dörfern. Z. B. im Dorf *Bikal*:

Serbokroatische Namen	Ihre ungarischen Entsprechungen	Ihre deutschen Entsprechungen
<i>Brezik</i>	<i>Brëzik,</i>	<i>Brezek</i>
<i>Cerik</i>	<i>Brëzék,</i> <i>Cërik,</i> <i>Cserik</i>	<i>Cerek</i>

Für die Symbiose ungarischer und serbokroatischer Namen findet man in der Sammlung GNKB ebenfalls interessante Angaben (*Soma-erdő* ‚Soma-Wald‘, *Bordó-hegy* ‚Bordo-Berg‘, *Toplica-forrás* ‚Toplica-Quelle‘ usw.). Mit vielen Beispielen demonstrierte E. BARICS die früheren und heutigen Motivationen der Namengebung in den drei Gruppen der Namen serbokroatischer Herkunft. Die überwiegende Mehrheit der Namen hängt mit der Tier- bzw. Pflanzenwelt dieser Gegend zusammen (*Jazovac, Jazovina* ‚Dachs‘, *Draše, Orašje* ‚Nuß, Gebiet mit Nußbäumen‘ usw.); viele Namen weisen auf Lage und Form des Terrains, auf Boden und Wasser des Flurteils hin (*Budžak* ‚Eckfeld‘, *Dobra* ‚gutes Feld‘, *Grbača* ‚krummes Feld‘, *Mokra* ‚wässriges Feld‘, *Brzaja* ‚schnell fließendes Wasser‘ usw.)

FERENC ÖRDÖG bewertete in seinem kurzen Überblick den gegenwärtigen Stand der Erforschung geographischer Namen, er wies darauf hin, daß etwa bis zur Jahrtausendwende dieses gigantische Projekt beendet werden kann. Dann stehen etwa 1 200 000 geographische Namen der wissenschaftlichen Forschung zur Verfügung. Aufgrund der schon fertigen Namenssammlungen ist es zur Zeit nicht nur möglich, sondern auch notwendig, die onomastischen Forschungen, die sich die vergleichende Analyse der geographischen Namen unter mehreren Aspekten zum Ziel setzen, auf größeren Gebieten (in zwei-drei Komitaten) durchzuführen. Neben dem namentypologischen und namenphysiologischen Forschungen entwickelt sich gegenwärtig ein neues Forschungsverfahren, die *Onomatodialektologie*. Da unsere

Eigennamen in der gesamten sprachlichen Gemeinschaft nicht in derselben Proportion vorkommen, sondern in ihrer Häufigkeit territorialbedingte Unterschiede zeigen, und deshalb an ihnen die lautlichen, lexikalischen usw. Merkmale des Dialekts eines Gebietes erkennbar sind, müssen auch in der Onomastik die Gesichtspunkte der dialektologischen Untersuchung zur Geltung kommen. Das onomastische und onomatodialektologische System der unterschiedlichen Mundarten einer Sprache kann nur unter Berücksichtigung und konsequenter Absonderung der nachstehenden drei Gesichtspunkte befriedigend beschrieben werden. Es müssen untersucht werden:

- a) *Motivationen* der Namengebung,
- b) *sprachliche Mittel* der Namengebung,
- c) *morphologische Konstruktion* der Namen.

Nach BERTALAN ANDRÁSFALVY haben die GNKB als Sammlung von Daten einen großen ethnographischen Quellenwert, sie können vor allem bei den geschichtlich-volkskundlichen Forschungen eine unersetzliche Hilfe leisten. Der Ethnograph suchte in den Ortsnamen die Widerspiegelung der alten bäuerlichen Viehhaltung und der damit verbundenen Siedlungsordnung. Aufgrund von Daten aus der Sammlung GNKB untersuchte er jene zusammengesetzten geographischen Namen, die als Konstituente eines der folgenden Wörter enthalten: *szállás*, *szálláskert* 'zur Viehhaltung dienender umzäunter Ort', *ól* 'Stall', *akol* 'Hürde', *élés* 'Weide', *gyóta* 'Weide', *kert* 'Garten', *pajta* 'Scheune', *rekeszt* 'abgesperrter Weg', *kapu* 'Tor', *cser* 'Zerreichenwald', und *avas* 'alter Wald'. Die Vorkommenshäufigkeit dieser Namen beweist, daß einige Elemente des Modells der traditionellen bäuerlichen Wirtschaft und des Flurbegräuches in der Baranya auch noch im 19. Jahrhundert existieren haben müssen; anderswo wurde dieses Modell – nach fremden Mustern – schon Ende des 18. Jahrhunderts von der Regierung beseitigt.

GÉZA Z. KISS sprach über die Widerspiegelung der Geschichte in den geographischen Namen. Er hob hervor, daß die Ortsnamen vor allem zur Darstellung der geographischen Umgebung geeignet sind, aber sie halten zugleich auch die mit der Bewegung und Tätigkeit der Menschen verbundenen Geschehnisse und Ereignisse fest. Einem Historiker liefern *die Namen selbst* bedeutende Informationen, besonders dann, wenn ihm keine anderen Quellen zur Verfügung stehen. Der Erforscher des Gebietes „Ormánság“, GÉZA Z. KISS, fand in den GNKB wichtige Angaben in bezug auf die Strömung des Wassers und auf die Wirtschaftsführung im Überschwemmungsgebiet (Viehzucht, Fischerei). Da die Forschungsgrundlage der GNKB vor allem die Konskriptionen und die handschriftlichen Landkarten (hinsichtlich der schriftlich überlieferten Namen) bildeten, können die Daten über die Ortsnamen gerade mit Hilfe des Zeitfaktors mit den bis zur Gegenwart bewahrten sprachlichen Traditionen der Bevölkerung im Gebiet „Ormánság“, sowie mit anderen historischen Quellen verglichen werden.

Nach KATALIN J. SOLTÉSZ liefern die in den einzelnen Komitaten Ungarns angefertigten bzw. sich in Vorbereitung befindenden Sammlungen geographischer Namen ein reichliches mikrotoponomisches Material zur Erforschung solcher Ortsnamen, die eine *ungewöhnliche morphologische Konstruktion besitzen*. Die Konstruktionsart der folgenden Namen ist deshalb ungewöhnlich, weil wir nach unserem heutigen Sprachgebrauch an-

statt der pluralischen Determinationsglieder entweder Possessivattribute oder Substantive im Singular gebrauchen: *Meggyfák-tető* ‚Weichselbäume-Höhe‘, *Katonák-dűlő* ‚Soldaten-Weide‘, *Urak-árok* ‚Herren-Graben‘ usw. — K. J. SOLTÉSZ sprach auch über die Haupttypen der Ortsnamen mit unregelmäßiger Morphologie und stellte fest, daß man aus den Angaben auch auf die Vorkommenshäufigkeit und territoriale Verteilung dieser unregelmäßigen Namentypen schließen kann. Der Grund für die Abweichung von der Norm ist vermutlich in den Ortsdialekten zu suchen, man muß aber auch mit dem Einfluß der Benennungen von offiziellen Konskriptionen und Katasterkarten rechnen.

FERENC VADAS hob in seinem Beitrag hervor, daß die Sammlung von Ortsnamen durch die Bezeichnung der archeologischen Fundorte den Fachleuten eine direkte Hilfe leiste. Und umgekehrt: die archeologischen Forschungen können die Volkstraditionen bestätigen, sowie bei der Lokalisierung und Datierung der Namen helfen.

OLGA PENAVIN gab jene Typen der serbokroatischen Namen bekannt, die teils bei den Serbokroaten, teils bei den Ungarn und Deutschen bekannt sind. Die älteste Schicht der südslawischen Ortsnamen ist deshalb besonders wichtig, weil sie zahlreiche sprachliche Archaismen der sich im 17. und 18. Jahrhundert in der Baranya angesiedelten serbischen und kroatischen (Bosnier und Dalmatiner) Bevölkerung sowie auch die alten Sitten der Namengebung bewahrt hat.

Nach der Meinung von GYÖRGY LOVÁSZ ist es ein ausgezeichnetes Beispiel für die Zusammenarbeit der Gesellschaftswissenschaften, daß Experten mehrerer Wissenschaftszweige, das in den ONKB veröffentlichte Ortsnamenmaterial diskutiert haben. Die Sammlungen von Ortsnamen können den Geowissenschaften einen großen Dienst leisten: sie können helfen bei der Rekonstruktion der alten hydrographischen Verhältnisse kleinerer und größerer Terrains sowie bei der Erforschung der lokalen klimatischen Verhältnisse (z. B. die der Frostlöcher). Aus der Datierung der Quellennamen kann auf ein dem heutigen entgegengesetztes feuchteres Klima geschlossen werden. Die sich auf die ehemaligen Wälder beziehenden Namen geben Auskunft über die Bodenentwicklung.

VINCE VÖRÖS sprach darüber, was ihn im Jahre 1973, im Alter von 63 Jahren, zur Teilnahme an der Sammelarbeit der geographischen Namen in der Baranya veranlaßt hatte. Er gedachte auch FERENC NAGY (dem ehemaligen ungarischen Ministerpräsidenten), der auf die Bitte von V. V. nach fast vier Jahrzehnte langem Aufenthalt in den USA, in Herdon die geographischen Namen seines Heimatortes BISSE (Komitat Baranya) sammelte und genau lokalisierte.

JÁNOS PESTI gedachte in seinem Beitrag dem im Sommer 1987 unerwartet verschiedenen CAMILLO REUTER, dem bekanntesten und erfolgreichsten Forscher der Namensammelbewegung im Komitat Baranya, der mit seiner Autorität die gegenwärtige ungarische Namenskunde durch wertvolle Werke bereichert hatte. — Dem Nekrolog folgt eine ausgewählte Bibliographie der bekanntesten Werke von C. REUTER.

Die Studie von JÁNOS PESTI über die Pécs-er Straßennamen (im Frühjahr 1989 auch im Pécs-er Rundfunk gesendet) stellt die wichtigsten Eigentümlichkeiten der alten Straßennamen der Stadt vor (Motivation der Namengebung; Namen, die von der Gemeinschaft stammen) und analysiert die ge-

genwärtige Praxis der Namengebung, in der man sowohl beispielhafte Bestrebungen als auch nicht erwünschte Tendenzen finden kann. Er schlägt vor, bei der Wahl neuer Straßennamen dem sogenannten motivierten Wortnamen den Vorrang zu geben, und die Benennung der Straßen von Personen (die sog. nichtmotivierten Zeichennamen) zurückzudrängen.

Am Ende des Materials der wissenschaftlichen Tagung steht eine Bibliographie. In dieser sind solche Studien zu finden, die sich auf die Vorarbeiten, Publikation und das Redigieren der Sammlung „Geographische Namen des Komitates Baranya“ beziehen, weiterhin solche Zusammenfassungen, die die Bewertung und Vorstellung der Sammlung GNKB enthalten.

REZIME

U ime Savjeta županije Baranje sudionike skupa je pozdravio FISCHER JÁNOS, istakavši da je izdanje Toponimija i mikrotoponimija županije Baranje (BMFN) objavljeno u skolu serije monografija o županiji Baranji. Promovirano djelo po svome sadržaju predstavlja ne samo značajan doprinos u području onomastičkih istraživanja već je i nezabolazan izvor za njegovanje zavičajne historije i pokreta. Po mišljenju udovničara BMFN može biti pouzdan orijentir u konkretnim pitanjima vezanim za upotrebu određenog naziva, imena; u pogledu očuvanja i njegovanja zemljopisnih imena pak pvo djelo ulazi u fundamentalna ostvarenja.

Ispred Mađarske akademije nauka prisutnima se obratio BENKŐ LORÁND. U svom kraćem izlaganju ukazao je na rezultate pokreta, rada na prikupljanju toponima i mikrotoponima u Mađarskoj, naglasivši da se dva impozantna toma BMFN po mnogočemu ističu među onomastičkim izdanjima u Mađarskoj, temeljenim u prikupljanju građe dijelom na društvenom radu. BMFN je okvalificirao značajnim ostvarenjem onomastičke znanosti u Mađarskoj. Pri tome je ukazao na to da je ovo izdanje raznovrsno i zbog višejezične građe, čime ono reprezentira i koegzistiranje više jezika, odnosno praksu davanja višejezičnih topografskih naziva.

Govoreći o onomastičkoj građi BMFN akademik KÁLMÁN BÉLA, izenađujuće bogastvo što ga posjeduje ovo djelo *tesaurus* karaktera tumači, među ostalim, time što je županija Baranja regija sa mnoštvom malih naselja, s druge strane, uz zupaniju Békés ona je najšarolikija po svome nacionalnom sastavu. Primjeri uzeti iz BMFN pokazuju da je doseljeno nemađarsko stanovništvo u Baranji uglavnom preuzelo od mađarskog stanovništva ranije ime naselja. Dakako preuzeti nazivi su se adaptirali prema fonološkom sustavu tih jezika, katkad oni su se zbog pučke etimologije i deformirali. Rijetki su primjeri kada su se zatečeni nazivi prevodili ili starali novi. (na pr.: *Titis* ≈ *Tidis* = *Töttös*, *Tofi* = *Tófű*, *Nágygák* = *Nagyág*, *Vászér* = *Vaszar*, *Mártinci* = *Felsőszentmárton*, *Krizsevce* = *Drávakeresztúr* i td.)

Po MOLLAY KÁROLY-u BMFN je najistaknutije ostvarenje dosadašnjih toponomastičkih istraživanja u Mađarskoj. Značaj se ovog izdanja očituje i u tome što ono podstiče na daljnja razmišljanja i otvara nova pitanja. Poznati germanista je svoje opaske usmjerio na toponime nastale od ličnog imena puzta (na pr.: *Ellend*, *Zók*, *Lothárd*, *Kátoly* i td.), naglasivši da o etimologiji tih naziva valja i nadalje razmišljati. Postoji posebna grupa mađarskih toponima koji su po Mollay Károlyu nastali iz oblika lokativa starijih naziva (na

pr.: *Köblény*). U vezi sa sistemom naziva ulica grada Pečuha sa onomastičkog stanovišta, autor konstatira da bi se imalo dosta toga pohvaliti ali i zamjeriti.

BARIĆ ERNEST demografskim podacima ukazuje na značaj prikupljanja toponimijske građe za Hrvate i Srbe što žive u županiji Baranji. Hrvatskosrpski sloj BMFN sadrži mnoge podatke i pouke za dijalektologiju, posebno u odnosu na upotrebu jezika Hrvata i Srba doseljenih u 17. i 18. stoljeću u županiju Baranju. (na pr.: građa sadrži podatke o ikavskom govoru Močača i Vršende, ikavsko-ekavskom govoru Kašada i td.) U radu autor navodi i primjere koji svjedoče o tome da su hrvatskosrpske toponime preuzeli i sačuvali i Mađari i Nijemci, fonološki adaptirano, a ti su nazivi ostali u upotrebi bez obzira na to da li se slavensko stanovništvo sačuvalo ili ne. To se lijepo vidi na primjeru Bikala:

hrvatskosrpski	mađarski	njemački
<i>Brezik</i>	<i>Brëzik,</i> <i>Brëžék,</i>	<i>Brëžëk</i>
<i>Cerik</i>	<i>Cërik,</i> <i>Cserik</i>	<i>Cerek</i>

U BMFN se mogu naći primjeri za simbiozu hrvatskosrpskih i mađarskih mikrotoponima (*Soma-erdő, Bordó-hegy, Toplica-forrás* i td.). Većim brojem primjera se ilustriraju motivi davanja imena mikrotoponimima, uvjetovanih biljnim i životinjskim svijetom (*Jazovac, Jazovina, Oreše, Orašje* i td.); reljefom, kvalitetom zemljišta (*Budžak, Dobra, Grbača, Mokra, Brzaja* i td.).

ORDOG FERENC dajući ocjenu stanja prikupljanja toponimijske građe izrazio je uvjerenje da će do kraja 2.000. godine biti okončan gigantni poduhvat, te da će do tada istraživačima stajati na raspolaganju 1.200.000 mikrotoponimijskih jedinica. Na osnovu raspoložive građe trebalo bi pokrenuti onomastička istraživanja koja bi obuhvatila 2–3 županije s ciljem da se izvrše komparativne analize sa raznih aspekata. Pored tipološkog i drugih pristupa svjedoci smo primjene onomatodijalektološke metodologije u istraživanjima. Budući da se nazivi ne susreću u istom omjeru u cijeloj jezičnoj zajednici, već se uočava razlika ovisno od pojedinih područja, a uz to nose na sebi i fonetske, leksičke i druge odlike datog dijalekta, u onomastičkim istraživanjima valja uzeti u obzir i dijalektološki aspekt. Otuda onomastički i onomatodijalektološki sistem istog jezika u različitim regijama nije moguće oposati na zadovoljavajući način bez uzimanja u obzir tri pojedinosti:

- a) motivacije u davanju imena
- b) jezičnog sredstva u davanju imena
- c) morfološke strukture imena.

ANDRÁSFALVY BERTALAN smatra da je BMFN od neprocjenjive vrijednosti i kao izvor za etnografska istraživanja, a posebno je značajno ovo izdanje za pružanje pomoći za istraživanje povijesne etnografije. Predavač je među toponimima tražio podatke o načinu držanja stoke u starim seoskim gazdinstvima i odražavanje strukture naselja u kontekstu navedene djelatnosti. Na osnovu podataka BMFN proučio je mikrotoponime koji sadrže slijedeće jezične elemente: *szállás, szálláskert, ól, akol, élés, gyóta, kert, pajta, rekeszt, kapu, cser, avas*. Čestota ovih naziva dokazuje da je nekoliko ele-

menata modela tradicionalnog seljačkog gospodarenja i korištenja hatara u 19. stoljeću još postojalo u Baranji, iako je u drugim krajevima (po stranim uzorima) taj model već koncem 18. stojeća vlada dala likvidirati.

KISS Z. GÉZA je govorio o tome na koji se način manifestira historija u zemljopisnim imenima. Ne osporavajući da su toponimi pogodni prije svega za prikazivanje zemljopisne sredine, no oni u isto vrijeme registriraju i najbitnija zbivanja, događanja vezanih za kretanje i djelatnost čovjeka. Za historičara toponimi pružaju značajne informacije već i sami po sebi, posebno kad istraživač ne posjeduje druge izvore. Poznati istraživač Ormánsága pronašao je u BMFN-u značajne podatke o gospodarenju i načinu života stanovništva spomenutog kraja. Budući da su u pogledu pisanih, dakle registriranih, naziva bazu za istraživanje predstavljali posisi i karte sačinjene rukom, ovi se podaci upravo pomoću vremenskog faktora lako mogu uporediti sa usmenom tradicijom, koja je do naših dana sačuvana u Ormánságu.

J. SOLTÉSZ KATALIN na osnovu mikrotoponimijskih zbirki tvrdi da prikupljena građa obluje toponimima neobične strukture. Jezična struktura mikrotoponima tipa *Meggyfák-tető*, *Katonák-délő*, *Urak-árok* i td. zato je neobična za današnji jezični osjećaj jer bismo umjesto množinskog determinanta upotrijebili ili atribut u genitivu ili imenicu u jednini. Autorica je zatim govorila o važnijim tipovima mikrotoponima neobične strukture naglašavajući da se može predočiti prikaz čestote i teritorijalne raspodjele naziva neobične strukture. Po njenom mišljenju uzroke odstupanja od jezične norme zasigurno valja tražiti i u osobinama mjesnoga govora, ali se mora voditi računa i o utjecaju naziva u zvaničnim popisima i katastarskim registrima.

Po VADAS FERENC-u mikrotoponimi sadrže vazne podatke za arheologiju. I obratno arheološka istraživanja mogu potvrditi narodnu tradiciju, pomažu u preciziranju lokaliziranja i datiranja naziva.

Uzimajući riječ PENAVIN OLGA ukazala je na važnije tipovima što ih podjednako poznaju i upotrebljavaju Hrvati, Srbi, Mađari i Nijemci. Najstariji sloj hrvatskosrpskih toponima je značajan već i po tome što sadrži mnoge arhaizme, motive davanja imena toponimima od strane hrvatskog i srpskog stanovništva koje je prilikom migracionih kretanja došlo u ove krajeve iz Bosne i Dalmacije.

LOVÁSZ GYORGY smatra da je pravi primjer suradnje društvenih nauka upravo način na koji stručnjaci raznih naučnih područja pristupaju analizi građe publicirane u tomovima BMFN. Za geonauke sakupljeni podaci mogu višestruko biti na pomoć: mogu pridonijeti rekonstrukciji starih hidrogeografskih prilika manje-većih regija, otkrivanju mjesnih klimatskih prilika (na pr.: dijelova s čestim mrazevima) i td. Značajni podaci se mogu dobiti u praćenju obrade zemljišta, a značajne su i obavijesti, toponimima koji ukazuju na mjesto nekadašnjih šuma.

VOROS VINCE je govorio o tome na osnovu koje motivacije se 1973. godine, sa svojih 62 godine uključio u prikupljanje toponima u županiji Baranji. On je koristio priliku da evocira uspomene na NAGY FERENC-a (bivšeg predsjednika mađarske vlade) koji je na prijateljsku molbu, tada već 40 godina boraveći u Sjedinjenim Državama u Herndonu, popisao i točno lokalizirao toponime svog rodnog sela *Bisse*.

Uzimajući riječ PESTI JÁNOS je prisutne toplim riječima podsjetio na djelatnost najpoznatijeg i najuspješnijeg istraživaca toponima u županiji Ba-

ranji, iznenada premimulog REUTER CAMILLO-a. Ovaj je ugledni istraživač ostavio svojim djelom neizbrisiv trag u onomastičkoj znanosti u Mađarskoj.

U napisu PESTI JÁNOS-a o pečujskim ulicama (pročitanom u proljeće 1989. godine na Radio Pečuhu) prikazuju se glavne onomastičke karakteristike starih naziva ulica (motiviranje naziva, zajedničko ime), uz to autor analizira današnju praksu davanja imena ulicama, naglasivši da se mogu naći i danas lijepi primjeri duhovitog i snalazljivog načina u davanju imena, ali ima i primjera za nepoželjne tendencije. Autor predlaže da se pri izboru u davanju naziva novim ulicama prioritet daje tzv. motiviranim nazivima, te da se ograniče mogućnosti imenovanja ulica po nekoj ličnosti.

Iza tekstova pripremljenih u obliku referata za znanstveno savjetovanje slijedi bibliografija. U njoj čitalac može naći radove, ocjene, prikaze i recenzije nastale i vezane za izdanje „Toponimi i mikrotoponimi županije Baranje” (BMFN).

a „Baranya megye földrajzi nevei” c. névadattár munkálatainak történetéhez

- BALOGH LAJOS: A földrajzi nevek fonetikus lejegyzéséről és a történeti nevekről.
In: Névtudományi tanácskozások Pécssett. 1973, 1974. A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 1974. Seria 3. *Lingustica – Philologica Pécs*, 1974. 83–35.
- BEZERÉDY GYŐZŐ: A névgyűjtés feltáratlan forrásai a Baranya megyei Levéltárban. In: Névtud. tanácskozások Pécssett. 1973, 1974. stb. 96–98.
- ORDOG FERENC: Tapasztalatok Dél-Dunántúl földrajzi neveinek gyűjtő és feldolgozó munkájában.
In: Névtud. tanácskozások Pécssett. 1973, 1974. stb. 1–13.
- PAPP LÁSZLÓ: A földrajzinév-gyűjtemények ellenőrzéséről.
In: Névtud. tanácskozások Pécssett. 1973, 1974. stb. 71–73.
- PESTI JÁNOS: Baranya megye földrajzi nevei. (Gyűjtési útmutató; kézirat) Pécs, 1973.
- PESTI JÁNOS: A földrajzi nevek gyűjtése Baranya megyében.
In: Névtud. tanácskozások Pécssett. 1973, 1974. stb. 35–44.
- PESTI JÁNOS: A Baranya megyei földrajzinév-gyűjtés ellenőrzésének módszere. (Előterjesztés)
In: Névtud. tanácskozások Pécssett. 1973, 1974. stb. 57–70.
- PESTI JÁNOS: A szinkron anyagú földrajzinév-gyűjtemények történeti adatlásáról.
In: Névtud. tanácskozások Pécssett. 1973, 1974. stb. 85–95.
- PESTI JÁNOS: Ipartörténeti vonatkozások Baranya megye földrajzi neveiben. In: Kutatások a gazdasági és társadalmi élet szolgálatában. (Szerk.: *Babics András*.) Dél-dunántúli konferencia. Szekszárd, 1975. okt. 22–23. 151–157.
- PESTI JÁNOS: A földrajzi nevek közzétételének sajtósági kérdései a baranyai kötetben.
In: *Név és társadalom*. (Szerk.: *Hajdú Mihály* és *Rácz Endre*.) Veszprém, 1980. 163–64.
- PESTI JÁNOS: A közzététel és a szerkesztés tapasztalatai a BMFN I. és II. kötete alapján.
In: *Név és névkutatás*. (Szerk.: *Békési Imre*.) Az MNyT kiadványai, 170. sz. Bp., 1985. 83–93.
- REUTER CAMILLO: Baranya megyei helynévgyűjtésem.
In: Névtudományi vizsgálatok. (Szerk.: *Pais Dezső* és *Mikesy Sándor*.) Bp., 1960. 75–81.

- REUTER CAMILLO: A névgyűjtés sajátos problémái Baranyában.
In: Névtudományi tanácskozások Pécsen. 1973, 1974. stb. 45–56.
- SZITA LÁSZLÓ: A XVII–XIX. századi levéltári források jelentősége a helynévgyűjtésben.
In: Név és társadalom. (Szerk.: Hajdú Mihály és Rácz Endre.) Veszprém, 1980. 105–7.
- TIMÁR GYÖRGY: Az uradalmi kéziratos térképek névtudományi forrásértéke.
In: Név és társadalom. (Szerk.: Hajdú Mihály és Rácz Endre.) Veszprém, 1980. 165–68.

A gyűjtés és közzététel történetéhez lásd még: BMFN I. 7–13., II. 7–17.

A BMFN-ről szóló ismertetések bibliográfiai adatai

1. *Barič Ernest*: „Trojezicni rudnik blaga” – *Narodne novine* (Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége hetilapja) br. 17.
Budimpesta, 26. IV. 1984.
- Benkő Loránd*: MNy. LXXX, 258, 259.
- Hajdinákné Csorba Eszter*: Baranyai könyvtáros.
1984. 1. 35.
- Imre Samu*: Dunántúli Napló. Pécs, 1983. 271. sz. 11. o.
- Hoffmann István*: MNy. LXXXII, 486–94.
- Kálmán Béla*: Nyr. 110(1986):373–75.
- Penavin Olga*: Üzenet (Novi Sad) 1984. jan.–febr. 78–81.
- Sebestyén Árpád*: Magyar Nyelvjárások XXVI–XXVII. 249–52.
- Szabó József*: Csongrád megyei honismereti híradó. 1986. 187–195.

Lezárva: 1988. IX. 30.

Összeállította: Pesti János

TARTALOM

Meghívó	2
Helynévi adattáraink a tudományos kutatás szolgálatában	3
Fischer János	4
Benkő Loránd	8
Kálmán Béla: A Baranya megye földrajzi nevei c. kiadvány névtudományi értékei	11
Mollay Károly: Névtani tanulmányok a „Baranya megye földrajzi nevei” c. kötetből	15
Barics Ernő: A BMFN mint a szláv névtan és dialektológia fontos forrása	20
Ördög Ferenc: Helynévgyűjteményeink mint az onomatodialektológia forrásai	27
Andrásfalvy Bertalan: „Baranya megye földrajzi nevei” és a néprajz	34
Kiss Z. Géza: Történelem a földrajzi nevekben	39
J. Soltész Katalin. Szokatlan alakú szerkezetű helyneveinkről	46
Vadas Ferenc: A helynévtárak és a régészeti kutatások	51
Penavin Olga: A BMFN szlavisztikai értékeiről	54
Lovász György: A természettudományok a földrajzi nevekben	56
Vörös Vince	58
Pesti János: Reuter Camillo névtudományi munkásságáról	61
Válogatás Reuter Camillo szakirodalmi munkásságából	65
Pesti János: A pécsi utcanévadás kérdéseiről	67
Pesti János: Összefoglaló	70
Wild Katalin: Zusammenfassung	74
Barić Ernest: Rezime	79
Bibliográfia	83

